

OLCSÓ KÖNYVTÁR

VIGASZTALÁSOK

IRTA
LUCIUS ANNAEUS SENECA

LATINBÓL FORDITOTTA
LÉVAY JÓZSEF

FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1893.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5406-84-3 (online)
MEK-12516

TARTALOM

ELŐSZÓ.

HELVIA VIGASZTALÁSA.

POLYBIUS VIGASZTALÁSA.

MARCIA VIGASZTALÁSA.

SZEMELVÉNYEK SENECA LEVELEIBŐL.

ELŐSZÓ.

Előre kell bocsátanom néhány szót, mielőtt Seneca jelen műveit az *Olcsó könyvtár* olvasóinak kezébe adnám. E művek fordításával eredetileg nem volt egyéb célom, mint az enyéim vigasztalása és saját lelki megkönnyebbülésem. Sok évvel ezelőtt elhalt testvérem után keseregtek már akkor is öreg szüleim. Őket akartam, nyugtatni és deríteni Marcia vigasztalásával. Én magam akkor még erősebb lélekkel viseltem közös fájdalomunkból a magam részét.

Legközelebb ők is mindaketten sírba szálltak, úgy szólván «kézen fogva», néhány nap alatt. Két öreg törzs, melyek közül egyik sem akarta túlélni a másik kidőltét. Családi tűzhelyünk teljesen kialudt. Egyszerre pusztá és lakatlan lett az az egyszerű kis hajlék, melyben zsenge korom óta áldoztam a szeretet oltárán s boldog tanuja és gyarapítója lehettem az ő boldogságoknak. Ilyenre mondhatta Seneca, hogy «ez az alacsony kunyhó erényeket rejt; minden templomnál ékebb. Ott látható az igazság, az önmérséklet, az eszély, a kegyelet, minden kötelesség hű teljesítése, az emberi és isteni dolgok tudása.»

Búsongva és gyötrődve, enyhület és megnyugvás után kapkodtam. Megtanultam tapasztalásból, de a római bölcstől is, hogy «a szeretve fájó szívet semmi sem vonhatja el a gyötrődéstől, hanemha a józan ész, vagy a tisztességes foglalkozás.» A fájdalom mindenütt velünk jár ugyan, de mintha elzsibbadna és elszenderülne, midőn lelkünk, bár kényszerítve, más tárgyak felé irányul. - Ujra Seneca műveit kezdettem forgatni. Uj veszteség után ismét a régi gyógyforráshoz fordultam. - Marcia vigasztalása után Helvia vigasztalását vettem elő, majd később Polybiusét. Azt a néhány napot, melyet arra fordíték, hogy azokat magyarul szólaltassam, legalább elloptam a czéltalan és eredménytelen keservtől. Az a jámbor hiedelem pedig, hogy az enyimen kívül nem egy fájó szív lehet még, mely e művekben egyszer másszor talán némi enyhületet fog találni, arra bír, hogy ezeket közrebocsássam.

Három rendbeli vigasztaló levelet, vagy értekezést írt Seneca: az elsőt anyjához Helviához, a másodikat Polybiushoz, a harmadikat Marciához. - Különböző értékű művek ezek, de egy vagy más fogatkozás mellett is fölötte érdekesek és tanúságosak.

Anyjához, a hispániai származású Helviához, e nagy lelkű nőhöz a vigasztaló sorokat Corsica szigetéről írta Seneca, a hova Claudius uralkodásának első évében száműzetett a Germanicus leányával, Juliával, folytatott tilos viszony gyanuja miatt. Minden okot, melyet ész és szív sugalhat, felsorol a búslakodó anyának, hogy el ne csüggedjen s erős lélekkel viselje a csapást, mely őt fia szerencsétlen sorsával sujtotta. Maga a tárgy bő alkalmat nyújt a szerző írói művészetének kifejtésére, hogy élénken előtüntesse a mély gondolkozású bölcs embert és a mély érzelmű szerető fiút. Sokan azt tartják, hogy ez a művecske jótékony «Vade-mecum» minden szenvedő szív számára. Valóban nem olvashatni ezt meggyőző tanúság, mély megindulás és lelki emelkedettség nélkül s önkénytelen fakad rokonszenvünk s nagyrabecsülésünk a szerző iránt.

A Polybiushoz intézett vigasztalás egészen más természetű, s bár célja egy, tudniillik a vigasztalás, mégsem egy forrásból eredt amazzal. Ezt is száműzetésében, még pedig annak harmadik évében írta, de már testben, lélekben meggyengülve, mint a mű tartalma mutatja s mint annak végén az író maga igazolja. - A mű eleje, bevezető része, nem maradt reánk. Egyik fejezet töredékével kezdődik s bár érezhető rajta e miatt némi csonkaság, nincs azért ez által lényegesen csökkentve s megzavarva az egésznek értéke s hatása. - Polybius egyike volt Rómában a leghatalmasabb embereknek. Claudius udvaroncjai közé tartozott, mint annak felszabadítottja. Nevét sok oldalú tanulmányaitól kapta. A görög és latin miveltségben tökéletes jártassággal bírt. - Elvesztvén testvérét, a számkivetésben sinlődő Seneca megragadta az

alkalmat a hatalmas ember vigasztalására, vagy inkább arra, hogy egyuttal Cæsart idétlen hizelgésekkel halmozza s ez által saját sorsa iránt könyörületre indítsa. De az ohajtott hatást sem Cæsarnál, sem Polybiusnál el nem érte, a ki valószínűleg közönyösen fogadta a reá is bőven halmozott s meg nem érdemelt dicséreteket s nem törődve azzal, hogy dicsőítője Rómától távol keseregve tölti napjait. - A mű, bár tagadhatlanul sok és tulzott hizelgés szól belőle, még sem méltó arra a kicsinylésre, sőt gyalázásra, melylyel e miatt némelyek illették. Számos fényoldal mérsékli abban az árnyékokat.

Marcia vigasztalása méltán sorakozik benső értékre s művészi becsre nézve Helvia vigasztalásához. Egyik legjobb műve ez Senecának. - Marcia gazdag, előkelő római nő volt, leánya ama híres A. Cremutius Cordusnak, kinek azért kellett meghalnia, mert történeti irataiban M. Brutust dicsőítvén, azt állította, hogy «Caius Cassius volt az utolsó római.» Fia már nős, már atya, már főpapi tisztet viselő volt, midőn őt Marcia elveszíté. Három évvel ez után írta Seneca a vigasztaló sorokat a kesergő anyához.

Megtoldottam e három művet néhány szemelvénynyel Seneca leveleiből. Rövid elvek, egyes gondolatok; a mellett hogy gondolatébresztők, fényt vetnek itt-ott az író stoicus bölcséletére és gondolkozására.

Miskolcz, 1892. júniusban.

Lévay József.

HELVIA VIGASZTALÁSA.

I. FEJEZET.

Sokszor éreztem már erős vágyat vigasztalásodra, legjobb édes anyám; sokszor abba hagytam. Számos körülmény ösztönze, hogy merjem. Először is: úgy tetszett, hogy minden kellemetlenséget félre téve, könnyeidet, ha el nem nyomhatom is, legalább egy időre felszárítom. Azután nem kétkedtem azon, hogy több hatással birandok megnyugtatódsodra, ha először magam magamat összeszedem. Ezen kívül tartottam attól, nehogy az én általam le nem győzhetett szerencsétlenség az enyéim valamelyikét győzze le. Azért is igyekeztem saját fájdalomra nyomva kezemet, a te sebeid bekötözéséhez némileg járulni. Voltak ismét, a mik eme szándékomat késleltették. Tudtam, hogy keserveddel, míg új és égető, nem szabad szembe szállnom, nehogy maga a vigasztalás még inkább ingerelje és tüzelje. Mert a betegségben sincs valami veszélyesebb, mint az idő előtti gyógyszer. Elvártam azért, míg az maga megtöri erejét s az idő által a gyógyszer befogadására szelidítve, megtűri az érintést és a kezelést. Ezen kívül bár végig forgattam a leghiresb szellemeknek a keserv-mérséklésére és korlátozására alkotott emlékeit, nem találtam példát arra, hogy valaki az övéit vigasztalja, a kik épen ő utána keseregnek. Így ez új helyzetben ingadoztam s féltem, hogy ez nem vigasztalás lesz, hanem a seb ébren tartása. Hát még annak az embernek is, a ki már a máglyáról emelte fel fejét, új s nem a közönséges és mindennapi beszédből vett szavakhoz kellett folyamodnia övéi vigasztalása végett? Mert a mértéket túlhaladó fájdalom nagysága szükségképen ékes szavakra ragad, bár gyakran még a szót is elakasztja. Iparkodni fogok vigasztalni, a mennyire lehet, nem tehetségembe bizakodva, hanem mivel magam szolgálhatok a leghathatósb vigasztalás gyanánt. A kinek semmit meg nem tagadtál, remélem, nem fogod megtagadni azt sem, (bár minden búsongás makacs) hogy epekedésed korlátozását tőlem fogadd el.

II. FEJEZET.

Lásd, mily sokat ígérek magamnak a te engedékenységed felől: nem kétkedem, hogy erősebb leszek előtted, mint fájdalomad. Azért, nehogy rögtön szembe szálljak veled, inkább részére állok s azokkal lépek elő, a mik által ébresztetik: mindent előhozok s fel fogom szakítani, a mik már behegedtek. Mondja-e valaki, hogy az e fajta vigasztalás nem egyéb, mint a már felejtett bajok felújítása s a lélek elé idézése mindazon szenvedéseinek, melyek közül egyet is alig bír el? De gondolja meg: a mik annyira veszélyesek, hogy már a gyógyszer ellenében is megkeményedtek, többnyire az ellenkezők által gyógyíthatók. Tehát minden keservét, minden gyászát fel fogom emlegetni. Ez nem enyhe módon való gyógyítás, hanem metszés és égetés. Mire törekszem én? arra, hogy az a lélek, mely annyi csapást legyőze, szégyenelje fájdalmasan túrni egyetlen sebet, az oly forradásos testen. Sírjanak és sóhajtozzanak tartósabban, kiknek kényelmes lelkeik elgyöngíté a huzamos boldogság s a fájdalom legcsekélyebb érintésére összerogytak: de a kiknek minden évök szerencsétlenséggel mult, a legnagyobb bajokat is erős, rendületlen állhatatossággal tűrjék. Egy jó van a folytonos boldogtalanságban: az, hogy a kiket gyakran üldöz, igen hamar meg is keményíti.

Neked a sors nem engedett szünetet a legsúlyosabb keservektől: még szülődre nézve sem tönkivételt. Mindjárt születésed után, sőt születésedkor elveszítéd anyádat s az életre mintegy kitett gyermek jutottál. Dajka mellett növekedtél, a kit bár leányban is alig látható szeretet és engedelmség által anyává lenni kényszerítél; mindazáltal a dajka még ha jó is, nem nagy értékű. Szerető nagybátyádat, a legjobb, legderekabb férfiút, akkor veszítéd el, midőn érkezé-

sét vártad. És hogy a sors meg ne könnyebbítse dühöngését egy kis szüneteléssel, harmincz nap mulva eltemetted kedves férjedet, a kitől három gyermek anyjává lettél. Mint kesergőnek hozták meg neked a keserves hírt, még pedig minden gyermeked távollétében: mintha szándékosan halmozódtak volna bajaid azon időre, hogy fájdalmadnak semmi támasza ne legyen.

Mellőzöm a sok veszélyt, a sok félelmet, melyeket, megszűnés nélkül ellened támadva, átszenvedtél: majd ama kebelre, melyről három unokát eresztél, három unoka csontjait fogadtad vissza. Húsz nap mulva, a mint karjaid és csókjaid között elhaló fiamat eltemetted, az én elüzetésemről hallottál hírt. Az volt még hátra, hogy élöket gyászolj.

III. FEJEZET.

Legsúlyosabb mindazok között, melyek valaha testedet érték, ez az új seb. Megvallom, nemcsak a bőr felületét repeszté meg: a szívet, a belső részeket hatotta át. De valamint az ujonczok könnyen sebesülve is hangosan jajgatnak, a vén katonák pedig bár által vannak is szúrva, türelmesen s jajszó nélkül engedik magokat, mint valami idegen testet, szabdaltatni: te is ily erős lélekkel vesd alá most magadat a gyógyításnak. Hagyd a jajveszéklést, a sikoltást, s más efféléket, melyekkel háborog a női fájdalom. Hiába tűrtél annyi rosszat, ha mégsem tanultál meg szerencsétlen lenni. Vajjon félnéken bánni látszom-e veled? Bajaid közül semmit el nem titkoltam, hanem mind egybehalmozva elődbe raktam. Bátran cselekedtem azt, mert elhatároztam, legyőzni fájdalmadat, nem pedig kerülgetni.

IV. FEJEZET.

Legyőzni vélem pedig először is, ha megmutatom, hogy én olyat nem szenvedek, a mi miatt szerencsétlenné mondhatnának, sőt a mi miatt szerencsétlenné tenném azokat, kikkel érintkezem; azután ha reád térek és bebizonyítom, hogy még a te sorsod sem súlyos, a mely egészen az enyimen függ. Előbb arról szólok, a mit irántam való szereteted óhajt: hogy nekem semmi bajom nincsen. Ha lehet, világossá fogom tenni, hogy azok a körülmények, melyek által engem sujtolva gondolsz, nem tűrhetlenek. Ha ezt el nem hihetni: akkor én annál inkább tetszem magamnak, mivel oly körülmények között vagyok boldog, melyek másokat szerencsétlenné tesznek. Nem szükség, hogy felőlem másoknak higgy; nehogy ingatag vélemények háborgassanak: magam jelentem neked, hogy nem vagyok szerencsétlen. S hogy annál biztosabb légy, hozzá teszem: nem is lehetek szerencsétlen.

V. FEJEZET.

Jó a helyzetünk, ha azt el nem hagyjuk. A természet ugy akarta, hogy a jól élésre nem szükség nagy készület: kiki maga teheti boldoggá magát. Csekély jelentőséggel bírnak a történetes dolgok; se egy, se más oldalra nincs nagy hatásuk. A bölcs embert se a szerencsések föl nem emelik, se a szerencsétlenek le nem sujtják. Mert ő mindig arra törekedett, hogy önmagára építsen legtöbbet, önmagán belül keressen minden örömet. Hogyan? hát bölcsnek mondom magamat? Épen nem! mert ha azt vallhatnám, nemcsak azt fognám hirdetni, hogy szerencsétlen nem vagyok, hanem azt, hogy én mindenek közt a legboldogabb s az istenség közelébe jutott ember vagyok. Most én, a mi minden szenvedés enyhítésére elég, a bölcs férfiak felé fordultam s önségélyemre még nem lévén elég erőm, idegenek falai közé menekültem, kik tudniillik magokat és övéiket könnyü szerrel megóvják. Ők hagyták meg nekem, hogy mint

egy erősségbe helyezett, szilárdan álljak s a sors minden törekvését, minden rohamát sokkal előbb lássam, mint bekövetkezik. Azokra nézve sulyos az, a kikre nézve váratlan; könnyen elviseli az, a ki mindig várja. Mert az ellenség megérkezése is azokat dönti le, kiket véletlenül lepett meg; de a kik a jövőre harczra a harcz előtt elkészültek, azok nyugodtak és elszántak s az első rohamot, mely a leghevesebb, könnyen fogadják.

Sohasem biztam én a szerencsében, habár nyájas viseletűnek látszék is: mindazt, mit nagy kegyéből rám ruházott: pénzt, tisztességet, dicsőséget, oly pontra helyeztem, honnan minden megindulásom nélkül könnyen visszaveheti. Köztem és azok között nagy távolság volt. Ezért csak elvette azokat, nem elragadta. A balszerencse senkit meg nem gyöngített, kit a kedvező meg nem csalt. Azok, a kik ajándékait, mint sajátjokat és állandóakat szerették, a kik azok miatt fel akartak tűnni, leroskadnak és keseregnek, midőn minden komoly gyönyörrel ismeretlen, hiu és gyermekies szívöket elhagyják a csalfa és tünékeny örömek. De a ki a vidám körülmények közt fel nem fuvalkodott, a megváltozottak közt össze nem zsugorodott, mind a két helyzetben töretlenül fogja megőrizni már kipróbált erejű szívét. Mert a boldogságban tapasztalta, hogy mi segít a boldogtalanság ellen. Ennélfogva én mindig azt véltem, hogy azokban, a miket mindenki ohajt, semmi igazi jó nincsen, sőt hogy azok hiábavalóságok, csalékony és tetszős mázzal szinezettek, melyek a külszinek megfelelő semmi belsővel nem bírnak. Azokban ugyanis, a miket rosszaknak neveznek, én semmi oly rettentőt és kegyetlent nem találok, mint a minővel a nép véleménye ijesztgetett. Mert maga a szó, bizonyos rábeszélés vagy közegyezésnél fogva már zordabban jut a fülekbe s a hallgatót, mint valami szomorú és szörnyű dolog sújtja: de a köznép tudományát legnagyobb részben eltörlik a bölcsek.

VI. FEJEZET.

Félre tévén tehát a legtöbbek itéletét, kiket a dolgok külszine, hiszékenységök miatt, eltántorít, lássuk, mi a száműzetés: tudniillik helyváltoztatás. Hogy hatását ne csökkentsük s le ne vonjuk abból, a mi abban igen rossz; ezt a helyváltoztatást kényelmetlenség, szegénység, gyalázat, megvetés követik. Ezekkel később fogok szembeszállni: előbb azonban azt akarom megvizsgálni, micsoda keserűséggel jár a helyváltoztatás. Haza nélkül lenni türehetetlen! Nézd meg nosza! ezt a néptömeget, melynek a roppant város lakházai alig elégségesek: saját községökből és gyarmataikból s a világ minden részéből tódultak össze. Némelyeket a nagyravágyás vezérelt, másokat a közdolgokkal foglalkozás, némelyeket az elvállalt megbízatás, másokat a pazarlás, mely a vétkekre alkalmas és a gazdag helyet keresi; némelyeket a tudományok vágya, másokat a látványosságok; némelyeket vonzott a barátság; másokat a törekvés, mely erényeik fitogatására bő anyagot talál, némelyek áruba bocsátott szépségöket hozták el, némelyek áruba bocsátott ékesszólásokat. Minden fajtájú ember egybegyülekezett e városba, mely úgy az erényeknek, mint a bűnöknek nagy becsét tulajdonít. Hivásd elő mindezeket névszerint s honnan való mindegyik, tudakozd meg. Meg fogod látni, hogy nagyobb részök olyan, a ki saját székhelyeit elhagyva, jött a városba, mely bár igen nagy és igen szép, de nem az övé. - Távozzál aztán eme községből, melyet mintegy közös hazának mondhatnánk. Járj körül minden várost: valamennyi mind idegen sokasággal bír. Most térj át azon helyekről, melyeknek kellemes fekvése s a vidék alkalmas volta többeket édesget: keresd föl az elhagyott helyeket, a zord szigeteket, *Sciathust* és *Seriphust*, *Gyarust* és *Cosirát*.¹ Nem találsz oly száműzetést, melyben valaki ne saját kedvteléséből töltse az időt. Mi lehetne már oly kopár, oly mindenünnen hozzáférhetlen, mint ez a sziklasziget?² mi a bőséget kívánó előtt soványabb? mi

¹ A Cyclades szigetek.

² Corsica szigete.

az emberekhez ridegebb? mi magára a hely fekvésére nézve is félelmesebb? mi az éghajlatra nézve szertelenebb? És itt mégis több idegen van együtt, mint benszülött. Annyira nem sujtoló tehát maga a helyváltoztatás, hogy némelyeket még ez a hely is elvont hazájuktól. Vannak, a kik azt mondják, hogy a tartózkodási hely és lakás megváltoztatására és másúvá tételére némi ingerrel bír a szív. Mert az embernek ingatag és nyugtalan lélek adatott: soha sem korlátozza magát: szétárad s gondolkozásával minden ismert és ismeretlen dolgokra kiterjed, - túlcsapongó, nyugtot nem tűrő s a tárgyak ujdonságának örvendő. A mit nem is csodálhatsz, ha eredetére tekintesz. Mert földi, nehéz állományu testből való. Amaz égi fuvallatból szállott alá. Az égiek természete pedig folytonos mozgás. Rohan és a leggyorsabb futásban halad.

Nézd a világot besugárzó csillagokat. Egyikök sem áll egy helyben. Folytonosan halad és helyet cserél. Bár az egyetemmel együtt fordul, mégis a világgal ellentétesen szintúgy ragadtatik. Az égi jegyek mindenikén átszökell. Mozgása s egyik helyről másikra költözése folytonos. Mindenek folyvást ragadtatnak, költözöben vannak s a mint a természet törvénye és kényszerüése rendelte, egyik helyről másikra vitetnek. Midőn bizonyos évek sora után köreiket megfutották, megint mennek azon az úton, a melyen jöttek vala.

Most már gondolod-e, hogy az emberi lélek, mely ugyanazon elemekből van alkotva, melyekből az isteni dolgok állanak, nehezen tűri az átmenetet és költözködést, holott az isteni természet, a folytonos és gyors változásban gyönyörködik, vagy az által tartja fen magát? - Az égiektől nosza, fordulj az emberi dolgok felé. Látni fogod, hogy népek és nemzetek változtatják helyeiket. Mit keresnek a barbárok tartományaiban a görög városok? mit az Indusok és Persák közt a macedó-beszéd? Scythia s ama vad és szilaj nemzetek egész vidéke, a Pontus partjaira helyezett Achajai községekkel bír. Nem riasztotta el az ide átköltözőket sem az örökös tél zordonsága, sem az embereknek az égaljhoz hasonló zord természete. Ázsiában athænei néptömeg él: Miletus hetvenöt város népét rajzotta szerte; Italiának azon egész oldala, melyet az alsó tenger mos, nagyobb Græcia volt. A tuscusokat Ázsia igényli magának; a tyrusbeliek Afrikában laknak; a pœnusok Hispániában; Galliában görögök, Görögországban gallusok; a Pyrenæk nem gátolták meg a germánok átmenetelét; ismeretlen, úttalan úton törte át magát az emberi állhatatlanság. Gyermekeket és nőket s elaggott szüléket hoztak magokkal. Némelyek a hosszú bolyongásban zaklatva, nem megfontolás után választottak helyet, hanem kifáradtan a legközelebbit foglalták el; mások fegyverrel szereztek jogot az idegen földhöz; némelyeket, midőn ismeretlenbe vándoroltak, a tenger nyelt el; mások ott települtek le, a hová őket a szükség kitette. Hazát elhagyni és keresni nem minnyájoknak egyforma oka volt. Némelyeket városaik végpusztulása üzött idegenbe, midőn sajátjaikból kifosztva, ellenséges fegyverek közül menekültek; másokat az otthoni lázongás üzött el; némelyeket a népesség túlszaporodása, az erők megkönnyítése végett kényszeríte el, - másokat ragályos betegség, gyakori földrengés, vagy a szerencsétlen talaj más valamely türhetlen hibái távolítának el; némelyeket a fölötté dicsért termékeny vidék hire rontott meg, - másokat ismét más ok hivo-gatott el saját lakaikból. Annyi tehát világos, hogy semmi sem maradt meg azon a helyen, a melyen született. Az emberiség szétszóródása folytonos. Minden nap változik valami ez oly nagy világon. Új alapokat vetnek a városoknak; új nevei keletkeznek a nemzeteknek, midőn az előbbieki vannak oltva, vagy egy erősebbnek gyarapításához járultak. Már pedig a népeknek mind ez a költözködése, mi egyéb, mint közszámüzetés?

VII. FEJEZET.

De miért kerülgetek veled ily hosszasan? minek számláljam elő Antenort, Patavium építőjét és Evandert, aki a Tiberis partján az Arcadiaiak tartományát telepíté? minek Diomedest és másokat, kiket a trójai háború mint győzőket s legyőzötteket idegen földekre szórt szélyel?

Hiszen a római birodalom is egy száműzöttet tekint alkotójának, a kit, elfoglalt hazájából menekülve s megmaradt csekély holmijával együtt messze földet keresve, a kényszerűség és a győzőtől való félelem Itáliába szállított le. Innen aztán a nép hány gyarmatot küld minden tartományba? Római mindenütt lakik, a hol győzött. Örömet kölcsönzék nevöket a helyváltoztatáshoz s elhagyva saját tűzhelyeit, tengereken túl költözött az öreg települő.

VIII. FEJEZET.

A tárgy nem kíván több felsorolást: de eggyel mégis megpótolom, a mi épen szemünk előtt kínálkozik. Maga ez a sziget³ már sokszor változtatta lakosait. Hogy a régieket mellőzzem, a miket a hajdan kor fedez, Phocist elhagyván, a grájok, kik most Marsiliában laknak, először ezt a szigetet szállották meg. Hogy innen mi űzte el őket, nem tudhatni: vajon az éghajlat zordsága, vagy a túlhatalmas Itália közelsége, vagy a tenger kikötő nélkül léte. Mert hogy nem a lakosok vadtermészete volt az ok, onnan világos, hogy akkor Gallia legádázabb és legmíveletlenebb népei közé vegyültek. Átjöttek aztán ide ligurok, és átjöttek hispánok, a mi a szokás hasonlóságából tűnik ki. Ugyanolyan főveget, ugyanolyan lábbelit viselnek, a minő a cantabereké s némely szavaik is olyanok, - mert az egész beszéd, a görögökkel és ligurokkal társalgásnál fogva, a hazaitól eltért. Ide telepítették azután a római polgárok két gyarmatát, az egyiket Marius, s másikat Sylla. Annyiszor változott e száraz és tűskés sziklasziget lakossága.

Alig találsz tehát földet, melyet még most is benszülöttek lagnának; keverékek és beszárma-zottak mindnyájan: egyik a másik után következett. Ez azt kívánta, mit a másik megúnt; amaz a honnan másokat kiűzött, maga is kiküszöböltetett. Úgy akarta a végzet, hogy egy tárgynak se legyen állandósága egy helyen. A helyváltoztatás ellen, leszámítva egyéb kellemetlenségeket, melyek a száműzetéssel járnak, Varro, a legtudósabb római, elég gyógyszernek véli azt, hogy bárhová kerülünk, ugyanazon világrend vár bennünket. M. Brutus elégnek tartja, hogy a számkivetésbe menők elvihetik magokkal erényeiket. Ha valaki ezeket egyenként kevés hatásuaknak gondolja a száműzött vigasztalására, mind a kettőt együtt igen sokat érőnek fogja vallani. Mert hát mennyi az, a mit elvesztettünk? a legszebb kettő követ bennünket, bárhová távozunk: a köztermészet és saját erényünk. Hidd el nekem, úgy végezte az, a ki a mindenség alkotója, legyen az bár a mindeneket bíró Isten, vagy e roppant műveknek testetlen létesítő oka, vagy minden nagyokat és kicsinyeket egyenlő erővel átható isteni fuvallat, vagy a végzet és az egymással összefüggő események változatlan láncolata, - mondom, úgy végezte, hogy mások véleménye alá csak igen csekély dolgaink esnek. A mi az emberben legjobb, kívül esik az emberi hatalmon: azt sem adni, sem elvenni nem lehet. Ez a világ, a melynél se nagyobbat, se dicsőbbet a természet nem szült: a világot szemlélő és csodáló lélek, - legfölségesebb része annak, állandó sajátunk, mindaddig velünk maradandó, valameddig magunk fenmaradunk. Vidáman és emelkedetten, szilárd léptekkel siessünk tehát oda, a hová bennünket a körülmény vezetend.

IX. FEJEZET.

Járjunk be minden földet: egy sincs a világon ránk nézve idegen. Tekintetünk mindenünnen egyformán emelkedik az ég felé; minden isteni dolog egyenlő távolságban van minden emberi dologtól. Ennél fogva míg szemeim el nem vonatnak ama látványtól, melylyel oly kielégíthetelenek; - míg a napot és holdat szemlélnem szabad; míg csügghetek a többi csillagzatokon, -

³ Corsica szigete.

míg azok keltét és nyugtát s gyorsabb vagy lassabb járások okait és időközeit vizsgálhatom, míg nézhetem az éjjel tündöklő oly sok csillagot, melyek közt némelyek mozdulatlanok, mások nem nagy térben futók, hanem saját ösvényökön keringők, - némelyek gyorsan kilövellők, - mások a szemet izzó tűzzel vakítók, mintha lebuknának, vagy hosszú vonalban nagy fényvel tova repülnének; míg ezekkel együtt vagyok s a mennyire embernek szabad, az égiek közé vegyülhetek; míg az ismert tárgyak szemléletére függesztett lelkemet mindig a magasságba emelhetem: mi gondom arra, hogy lábammal mit taposok? - Ámde ez a föld nem bővülködik gyümölcstermő, vagy gyönyörű fákkal, - nem locsolják ezt nagy és hajózható folyamok medrei, - semmit nem szül, a mit más népek kívánnak, - lakóinak fentartására is alig termékeny; itt nem metszenek drága követ, - arany és ezüst eret nem tárnak fel. - Korlátolt lélek az, melyet földi tárgyak gyönyörködtetnek. Azokhoz kell vezéreltetnie, a mik mindenütt egyenlően mutatkoznak, mindenütt egyenlően tündöklenek s azt kell meggondolnia, hogy az igaz jókat a hamis és rossz vélemények akadályozzák. Minél hosszabb csarnokokat készítenek az emberek, - minél magasabb tornyokat emelnek, - minél szélesebbre bővítik tanyáikat, - minél mélyebbre ássák nyári hűselőiket, - minél nagyobb igyekezettel tágítják éttermeiket: annál több lesz, a mi tőlök az eget elrejtendi. - Oly tartományba vetett a sors, melyben a legbővebb menedékhely is csak egy viskó. Valóban kicsinyes gondolkozású vagy és hitványul vigasztalod magadat, ha ezt csak azért tűröd bátran mert, a Romulus viskóját ismerted. Inkább ezt mondd: az az alacsony kunyhó mégis erényeket rejt; minden templomnál ékesebb; ott látható az igazság, az önmérséklet, az eszélyesség, a kegyelet, minden kötelesség hű teljesítése, az emberi és isteni dolgok tudása. Egy hely sem szűk, mely e nagy erények csoportját magába fogadja; egy számüzetés sem súlyos, melyben ily kísérettel járni szabad. Brutus abban a könyvben, melyet az erényről írt, azt mondja, hogy meglátogatta a Mitylenæbe számüözött Marcellust, a ki bármennyit túrt ott emberi természete szerint, a legboldogabban élt és a tudományokhoz soha sem ragaszkodott annyira, mint abban az időben. Azért hozzá teszi, úgy látszott neki, hogy inkább magára nézve volt számüzetés az, midőn nála nélkül tért vissza, mint az, hogy amaz maradt ott a számüzetésben. Oh! bizony boldogabb volt Marcellus akkor, midőn számüzetését Brutusnak, mint akkor midőn consulságát a köztársaságnak bemutatta. Mily nagy férfiú lehetett az, a ki oly hatással bírt, hogy valaki számüözöttnek lássék önmaga előtt, midőn a számüözöttől visszatér? és megbámulására ragadjon egy embert, a ki még az ő Cátója előtt is bámulatos volt? Ugyanaz a Brutus mondja, hogy C. Cæsar elhajózott Mitylenæ mellett, mivel tartózkodott meglátni az oly elkényszeredett férfiút. Neki ugyan kieszközlé a senatus a visszatérést, közrimánkodással, oly nyugtalanul és szomorkodva, hogy ama napon mindnyájan Brutus szívével látszottak bírni, mintha nem is Marcellusért, hanem önmagokért könyörögtek volna, hogy számüöztek ne legyenek, őt nélkülözvén: de sokkal többet ért el ama napon, melyen őt mint számüözöttet Brutus elhagyhatá, Cæsar pedig meglátogatni nem bírta. Mind a kettőnek tanúsága őt illette: Brutus búsult Marcellus nélkül visszatérni, - Cæsar pirult.

Vajon kétled-e, hogy emez oly nagy férfiú a számüzésnek ily nyugodt szívvel viselésére ekképen intette önmagát. Hazádat nélkülözöd, nem szerencsétlenség. Hiszen úgy tanultad s úgy tudod, hogy a bölcsnek minden hely hazája. És aztán? az, a ki téged számüözött nem nélkülözte-e maga is tíz teljes éven keresztül a hazát? igaz, hogy a birodalom terjesztése végett, de mégis nélkülözte. Most megint magához vonja őt a felujuló háború vészeivel teljes Afrika, magához vonja Hispánia, mely a már megtört, és levert részeket újra felizgatja, vonja a hűtlen Aegyptus, végre az egész világ, mely a megrendült birodalom ellen az alkalmat lesi. Melyiknek siessen előbb segítségére? melyik részszel szálljon szembe? Mindenfelé hajtja saját győzedelme. Hadd tiszteljék és bámulják őt a nemzetek: te csak élj Brutus csodálatával elégedetten.

Jól türte tehát Marcellus a számkivetést s lelkében semmi változást nem okozott a hely megváltoztatása, habár szegénység követte is azt, de a melyben tudta, hogy semmi rossz nincsen, hacsak valakit a mindent felforgató fősვნység és pazarlás örülete meg nem száll. Mert hát

mennyi az, a mi az ember fentartására szükséges? s ki van annak hiával, ha csak némi erény-nyel bír is? A mi engem illet, tudom, hogy nem gazdagságot, hanem csak foglalatokat veszítettem. A test kívánatai csekélyek: kerülni akarja a hideget, tápszerekkel oltani az éhet és szomjat; a mit azon kívül kíván, vételre, nem használatra való. Nem szükség átkutatni a mélységeket, sem állatok vesztével terhelni a gyomrot, sem a távol tenger ismeretlen partjáról keríteni csigákat. Az istenek és istennők verjék meg azokat, kiknek dúslakodása egy ily irigylett birodalom határain is túlhang. A Phasis-folyón túl akarják beszerezni, a mivel a fényes vendéglőt ellássák; nem restellik madarakat a parthusoktól szedni, a kiket még meg sem büntettünk. Mindenünnen összegyűjtik a finnyás izlés előtt ismert dolgokat. A mit az élvezetektől megromlott gyomor alig vesz be, a legtávolabbi Oceanról szállítják. Okádnak, hogy egyenek; esznek, hogy okádjának, s az ételeket, melyeket az egész világról összeszerelnek, még csak meg se emészthessék. A ki az ilyeneket megveti, mit árt annak a szegénység? a ki pedig kívánja, annak a szegénység még használ is. Mert akarhatja ellen gyógyul s ha orvosságot kényszerítve sem vesz be, legalább néha, mikor nem teheti, a nem akaróhoz hasonló. C. Cæsar, a kit mint előttem látszik, azért szült a természet, hogy megmutassa, mire képesek a legnagyobb hibák a legnagyobb szerencsében, egy napon százezer ezüstpénzt (sestertiust) lakmározott el és ebben mindenkinek hajlamától támogatva alig vette észre, hogy három tartomány adója egy lakomára megy el. Oh nyomorultak, a kiknek inyét csak drága ételek ingerlik! a drágaságot pedig nem a kitűnő íz, vagy a száznak valamely édessége, hanem a ritkaság és a megszerzés nehézsége okozza. Egyébiránt, ha józan eszökhöz szabad volna fordulni, mi szükség van a gyomornak szolgáló annyi mesterségre? mi a kalmár-árakra? mi az erdők kizsákmányolására? mi a mélységek átkutatására? Szerteszét hevernek a tápszerek, melyeket a természet minden helyen lerakott; de ezek mellett vakok módjára elhaladnak; minden vidéken átkóborlanak, tengereken átutaznak s midőn éhségüket kevéssel csillapíthatnák, sokkal ingerlik.

X. FEJEZET.

Kérdezni kívánom: miért bocsátotok hajókat a tengerre? miért fegyverzitek magatokat mind a vadak, mind az emberek ellen? miért lóttok-futtok oly nyugtalansággal? miért halmoztok kincseket kincsekre? nem gondoljátok-e meg, mily kicsiny a testetek? nem bolondság és a legnagyobb tévedés-e: sokat kívánni, midőn oly keveset fogadhatsz be? Szaporítsátok bár a jövedelmeket, terjesszétek a határokat; mindazáltal testeiteket soha meg nem bővíthetitek. Bármily jól sikerült az üzérkedés és sok hasznot hajtott a katonai szolgálat, bár a mindenfelől felkutatót élelmiszerek egybegyűjtve; nem lesz hová elhelyeztetek ama készleteiteket. Miért szereztek össze ily sokat? Hát őseink, kiknek erénye tartja fen most is a mi bűneinket, boldogtalanok voltak-e azért, mert ételüket saját kezökkel készítették, mert nyughelyök a föld vala, mert hajlékaik nem csillogtak aranytól; mert templomaik drágakövektől még nem tündöklöttek? Így akkor agyagból formált istenekre esküdtek lelkiismeretesen; a kik azokra hivatkoztak, ne hogy csaljanak, visszatérjenek az ellenséghez - meghalni.⁴ Hát kevésbbé boldogan élt-e a mi dictatorunk,⁵ ki a samniumi követek kihallgatása közben hitvány eledelét saját kezével készíté a tűzhelyen, azzal a kézzel, melylyel már sokszor leverte az ellenséget s babékoszorut tett le a Capitoliumi Jupiter szentélyében, kevésbbé boldogan-e, mint emlékeztünkre *Apicius* élt, ki abban a városban, melyből hajdan a bölcsék, mint az ifjuság megrontói távozni kényszerítettetek, a vendégeskedés művészetére adva magát, példájával a nemzedéket megfertőztette? a kinek végét méltó ismernünk. Miután egy millió ezüst pénzt (sestertiust) fordított eszem-izomra, miután a fejedelmek annyi ajándékát s a Capitolium roppant jövedel-

⁴ Mint Regulus a carthágóbeliekhez.

⁵ M. Curius.

mét egyes lakomákon elitta-ette: adóssággal terhelve, kénytelen-kelletlen csak akkor vizsgálta meg először pénzügyeit. A számadás szerint százezer ezüst pénze (sestertiusa) maradt meg jövőre. És mintha véginségben kellene élnie, ha százezerből él, méreggel végezte életét. Mily pazarlás lehetett az, melynek százezer ezüst pénz is nyomoruság vala? Nosza most gondold aztán, hogy a pénz mekkorasága a dologra tartozik, nem a léleké.

XI. FEJEZET.

Százezer ezüstpénztől megijed és a mit mások csak fogadalomból tesznek, méreghez menekül. Annak a romlott lelkű embernek azonban legüdvösebb volt az utolsó ital. Akkor itta és ette a mérgeket, midőn szertelen dőzsöléseiben nemcsak gyönyörködött, hanem kevélykedett, - midőn bűneivel kérkedett, - midőn a polgárságot tobzódásaival eltántorította, midőn az ifjúságot, mely rossz példák nélkül is, önmagától hajlékony, példája követésére serkentette. Ilyenek történnek azokkal, kik a gazdagságot nem a józan észhez mérik, melynek meg vannak bizonyos határai, hanem a bűnös szokáshoz, melynek mértéke határtalan és mérhetetlen. A kivánságnak semmi sem elég: a természetnek kevés is elég. A száműzött szegénysége tehát semmi nehézséggel nem jár, mert nincs oly nyomorú száműzetés, mely az ember táplálására nem eléggé termékeny. Vajon ruházatot, vajon hajlékot kíván-e a száműzött? Ha ezt csupán használatra kívánja, sem hajléka, sem ruházata nem fog hiányozni. Mert a test szintoly kevéssel fedezhető, mint táplálható. A természet semmit sem tett az embernek fáradságossá, a mit szükségessé tett: de ha arannyal áttört, különböző, mesterkélt színű bíborköntösre vágyakozik: nem a sors, hanem saját hibája miatt szegény. Az ilyenek, ha mindazt vissza adod is, a mit elvesztett, semmit sem tettél. Mert neki a visszaadottnál több fog hiányozni abból a mit kíván, mint a *száműzöttnek abból, a mit birt.* Ha arannyal tündöklő házi eszközöket ohajt és régi művészek nevével híres ezüstműveket, némelyek esztelensége szerint becses réz-tárgyakat, szolgál seregét, kiknek a tágas terem is szűk, hizlalni való sűrű baromcsordákat és különböző népek drága köveit: mindezek bár halomra gyűljenek, soha sem töltik be a betölthetetlen szívet, épen úgy, mint bármely ital sem elég annak, kinél a kivánság nem szükségből, hanem az égő belrészek hévségéből származik; mert az már nem szomjúság, hanem betegség. És ez nem csak a pénzzel, vagy tápszerrel történik: egyforma természete van minden vágyakozásnak, mely nem szükségből, hanem romlottságból ered. Bármit halmozz nekie össze, a kivánságnak az nem határa, hanem fokozása lesz. Ennélfogva a ki természetes korlátok közt marad, nem fog szegénységet érezni; a ki a természetes korláton túl lép, azt a legdúsabb gazdagságban is szegénység követi. Szükséges dolgokra nézve a száműzetés is kielégítő, fölöslegesekre országok sem.

A lélek az, mi gazdaggá tesz. Ez a száműzetésbe is elkísér és a legzordabb pusztaságban, ha feltalálta azt, mi a test fentartására kell, saját javaival bővölködik és él. A pénz nem tartozik a lélekre, épúgy nem, mint a halhatatlan istenekre mindazok, a mikre a tudatlan és öntestökön felettébb csüggő elmék feltekintenek. Drága kövek, arany-ezüst s nagy csiszolt kerek asztalok, csak földi terhek, melyeket nem szerethet az igaz és saját természetére gondoló lélek. Könnyű az és erélyes és néha szabadjára bocsátva, a legmagasabban szökellő. Olykor, a mennyire a tagok késedelme s az őt körülvevő súlyos burok engedi, gyors és röpke gondolattal az isteni dolgokat vizsgálja. És azért soha nem is száműzhető; szabad; istenekkel rokon; minden vidékhez, minden időkorhoz alkalmazott. Mert gondolatja az egész mennyet körüljárja, s az egész múlt és jövő időbe behatol. Ez a kicsi test, a lélek öre és bilincse, ideoda hányattatik: abban nyugtalankodnak a fájdalmak, abban a gyötrelmek, abban a betegségek: maga a lélek pedig szent és örökké való, melyre kezet vetni nem lehet.

XII. FEJEZET.

Ne gondold, hogy én csak a bölcsek tanításait használom a szegénység terheinek könnyítése végett, melyet senki sem érez súlyosnak, csupán a ki annak véli. Először is lásd, mennyivel nagyobb az oly szegények száma, kiket semmivel sem ismersz szomorúbbaknak és aggódóbbaknak, mint a gazdagokat: sőt nem tudom, nem annyival vidámabbak-e, a mennyivel kevesebbekre szóródik lelkök. - Hagyjuk a szegényeket; térjünk a dúsakra. Mily sok idejük van olyan, melyben a szegényekhez hasonlók? Korlátozva van az utazók podgyásza s valahányszor sietséget kíván az utazás szüksége, elbocsátják a kísérők seregét. Vagyonaik hányad részét viszik magokkal a katonáskodók, mikor a tábori szolgálat minden készletet eltilt? Nemcsak az idő viszontagsága, vagy a helybeli szükség teszi őket egyenlőkké a szegényekkel, - vannak némely napjaik, midőn a gazdagság terhökre válik; a földön étkeznek s aranyat-ezüstöt félre téve, cserépedényt használnak. Dőrék! a kik mindig félnek attól, a mit csak néha kívánnak. Oh mily homályos elméjük! mennyire nem ismerik az igazságot azok, kik kerülnek azt, a mit gyönyörködés végett utánoznak. Én ugyan, valahányszor a régi példákat szemlélem, röstelkedve fogok a szegénység vigasztalásához. Mert az idők fényüzése oda fajult, hogy több most a száműzöttek utra valója, mint hajdan a főemberek öröksége. Eléggé tudva van, hogy Homerusnak csak egy szolgája volt, Platónak három, Zenónak egy sem, a kitől kezdetét vette a Stoicusok rideg és férfias tudománya. Vajon mondhatja-e valaki, hogy ezek nyomorultan éltek, mondhatja-e a nélkül, hogy e miatt ő maga ne lássék mindenek előtt a legnyomorultabbnak? *Menenius Agrippát*, ki az atyák és a nép közt a nyilvános kiengesztelődés közbenjárója volt, közadakozásból temették el. *Attilius Regulus*, midőn Afrikában a pœnusokat leverte, azt írta a senatusnak, hogy bérlője megszökött s földjét ott hagyta, melyet aztán a senatus, míg Regulus távol volt, maga gondozott. Igazán nagy dolog volt szolga nélkül lennie hogy az ő földművelője a római nép legyen! *Scipio* leányai a közpénztárból kaptak menyasszonyi hozományt; mert az atyjok semmit sem hagyott reájok. Bizonyára igazságos volt, hogy egyszer a római nép fizessen adót Scipiónak, midőn Carthagótól mindig hajtotta azt. Oh boldog férjei a leányoknak, a kiknek ipa helyett a római nép szolgált! Szerencsésebbeknek mondod-e azokat, kiknek tánczos leányai tízezer ezüst pénzzel mennek férjhez, mint Scipiót, kinek gyermekei a senatustól, az ő gyámjoktól, kaptak jelentékeny pénzt? Megvetheti-e a szegénységet, a ki előtt ily fényes példák állanak? Kesereghet-e a száműzött, hogy valamije hiányzik, midőn Scipiónak menyasszonyajándéka, Regulusnak bérlője, Meneniusnak temetésre valója hiányzott? midőn mindezeknek az, a mi hiányzott, annál tisztességesebben kipótoltatott, mivel hiányzott? Tehát ezeket meggondolva, a szegénység nemcsak biztos, hanem még kedves is.

XIII. FEJEZET.

Azt lehetne felelni: mért hozod elő mesterségesen azokat, a mik egyenként igen, de együtt el nem viselhetők? A hely változtatása tűrhető, ha csupán helyet változtatsz; a szegénység tűrhető, ha nem jár vele gyalázat, mely egy magában is leszokta nyomni a lelket. Annak, a ki engem e bajok seregével rettent, ily szavakkal felelek. Ha a sors bármely egyes csapása ellen elég erőd van, valamennyi ellen is lesz. Mihelyt a lelket az erény egyszer megszilárdította, minden felől sebezhetlenné válik. Ha elhagyott a bírvágy, az emberiség legnagyobb megrontója; a kegykeresés nem fog téged feltartóztatni. Ha a végső napot nem mint büntetést, hanem mint természet törvényét tekinted, - a mint szivedből a halál félelmét kizártad, semmi mástól való rettegetés nem merészlend oda többé belépni. Ha meggondolod, hogy a nemi ösztön nem kéjelgésre, hanem a nem szaporítása végett van adva az embernek, - a kit meg nem ront a belrészekbe rejtett eme titkos vész, minden más vágy érintetlenül mellőzendit azt. A józan ész nemcsak az egyes bűnöket, hanem egyszerre valamennyit legyőzi: s egyszerre az egészre

nézve legyőzetik. Véled-e, hogy a gyalázat bármely bölcs embert nyugtalaníthat, a ki mindent önmagába helyezett, a ki a nép véleményétől elkülönödött? Még a gyalázatnál is több a gyalázatos halál. Socrates azonban époly arczczal, mint a minővel egykor a harmincz zsarnokot egymaga megfékezé, lépett a börtönbe, elveendő magának a helynek gyalázatát. Mert nem látszhatott börtönnek az a hely, melyben Socrates tartózkodott. Ki volna annyira elvakult az igazság szemlélésére, hogy *M. Cato* kétszeres bukását a praetorság és consulságérti versenyben, gyalázatnak tartsa? az a gyalázat a praetorságot és a consulságot illette, melyekre *Catóról* dísz háramlandott. Senki nem lehet mástól megvetett, hacsak előbb maga magát meg nem vetette. Az alacsony és elhanyagolt lélek alkalmas erre a gyalázatra; a ki pedig a legerősb csapásokon túlelmeledik és legyőzi a bajokat, melyek másokat eltipornak, az a nyomort is dicsfényként viselendi, a midőn úgy megilletődünk, hogy semmi sem költi fel bámulatunkat annyira, mint az erőslelkű szerencsétlen ember. Büntetés alá vonták Athenæben *Aristidest*, a ki előtt mindenki, midőn elhaladt, lesütötte szemeit és felsóhajtott, mintha nem is az igazságos ember, hanem maga az igazság ellen szólna a büntetés. Találkozott mégis egy, a ki szembe köpte őt. Nehezen tűrhette ezt el, tudván hogy ilyet tiszta szájú ember nem merészel tenni. De ő letörlé arczát s mosolyogva szólt az őt követő tisztviselőnek: intsd meg őt, hogy ezután ne tartsa száját ily tisztátlanul. Ez annyi volt, mint magán a gyalázaton gyalázatot ejteni. Tudom, azt mondják némelyek, hogy a megvetésnél semmi sincs terhelőbb; előttök a halál is jobbnak látszik. Azoknak azt felelem, hogy a száműzés is gyakran minden megvetés nélkül van. Ha nagy ember bukott el, nagy van elomolva. Az nem lesz inkább megvetett, mint midőn a szent hajlékok romjait tapossák, melyeket a vallásos emberek ép úgy tisztelnek, mint ha fennállának.

XIV. FEJEZET.

Mivel részemről semmi olyan nincs, legkedvesebb anyám! a mi téged végtelen könnyekre indítson, következik, hogy saját okaid ösztönöznek. Ilyen pedig kettő van; mert vagy az nyugtalanít, hogy valami védelmet látszol elveszteni, vagy az, hogy az epekedést már önmagában sem tűrheted. Az első részt könnyedén kell érintenem. Hiszen ismertem szivedet, mely az övéiben, önmagokon kívül, semmit nem szeretett. Lássák az olyan anyák, a kik gyermekeik hatalmát asszonyi gyöngeséggel gyakorolják, - a kik mivel nőnek tisztségeket viselni nem lehet, ő általok lesznek dicsvágyók, - a kik fiaiknak apai örökségét vagy elpazarolják, vagy elfoglalják, - a kik az ékesszólást másoknak kedveskedésül üzik. Te gyermekeid javainak örvendtéll leginkább s épen nem használtad azokat, - te a mi bőkezűségünknek mindig korlátot szabnál, de a magadénak nem szabnál, - te mint családanya dús gyermekeidnek önként vagyont gyűjtöttél, - te a mi apai örökségünkkel úgy gazdálkodtál, mintha sajátodban fáradoznál, mintha idegenétől ovakodnál, - te a mi közkedvességünket úgy kimélted, mintha valami idegen birtok lett volna és a mi megtiszteltetéseinkből nem tartozott rád egyéb, mint az öröm és a költekezés. Szereteted soha sem tekintett a haszonra. Nem kívánhatod tehát elűzött fiadra nézve azt, a mit mint jó állapotban levőnél, magadra tartozónak nem véltél.

XV. FEJEZET.

Minden vigasztalást oda kell irányoznom, a honnan anyai fájdalomad valódi ereje származik. «Nélkülöznöm kell kedves fiam ölelését, - nem örvendhetek beszédjének, nem látásának. Hova lett az, a kinek láttára bús arczom felvidúlt, a kinél minden aggodalmamat kiöntöttem? hova azok a beszélgetések, melyekkel soha be nem teltem? hova a tanulmányok, melyekben mint nő örömet, mint anya, bizalmasan részt vettem? hova a találkozások? hova az anya látásán az a mindig gyermekies vidámság?» Ezekhez gondolod a kedveskedés s a társas

együttlét helyeit és a mint szükséges, a szív zaklatására leghathatósb jeleit a közvetlen társalgásnak. Mert kegyetlen volt irántad a sors abban is, hogy azt akarta, miszerint semmi ilyestől nem félve, végre biztosságban térj vissza harmadnappal az én szerencsétlenségem előtt.⁶ Jól elkülöníte bennünket a hely távolsága; jól előkészíte téged erre a szerencsétlenségre néhány évi távollét; - visszatértél nem, hogy fiadból gyönyörűséget meríts, hanem, hogy a kesergésről valamikép le ne szokjál. Ha sokkal előbb lettél volna távol, erősb lélekkel tűröd maga az időköz is gyengítvén, keservedet, - ha vissza nem tértél volna, fiad látásának utolsó örömét két nappal tovább élvezheted. Most a kegyetlen végzet úgy rendelte, hogy sem szerencsétlenségemben jelen nem voltál, sem távolléteket meg nem szokhatod. De minél súlyosabbak e körülmények, annál nagyobb erőre kell szert tenned és mint ismert s már legyőzött ellenséggel, annál keményebben harcolnod. Nem érintetlen testedből folyt itt a vér: magokon a sebhelyeken kaptál szúrásokat.

XVI. FEJEZET.

Nem mentheted magadat a nőiség nevével, melynek szinte meg van engedve a könnyezésre a túlságos jog; de nem a mérhetetlen. Ezért őseink tíz hónapi időt engedtek a férjeiket gyászolóknak, hogy a női kesergés átalkodottságát közhatározattal csökkentenék. Nem tiltották el a siránkozást, hanem megkorlátozták. Mert midőn valamely kedvesünket elveszítjük, határtalan fájdalommal illetetnünk: dőre engedékenységgel, semmivel: emberietlen kemény szívűséggel. A kegyelet és a józan ész közt leghelyesebb mód: mind érezni a keservet, mind elnyomni. Nincs miért némely nőket vened például, kiknek egyszer támadt szomorúságát a halál végezte be. Ismertél másokat, kik fiaikat elvesztvén, a felöltött gyászt soha le nem vetkeztek. Tőled többet kíván kezdettől fogva szomorúbb életed. Nem szolgálhat mentségül a nőiség annak, kitől minden női hiba távol volt. Korunk legnagyobb veszedelme a szemérmetlenség, nem vitt tégedet a többiek sorába. Drága kövek, gyöngyök el nem tántorítottak. A gazdagság nem úgy tündökle rád, mint az emberiség legfőbb java. Téged, a régi szigorú hajlékban növekedett nőt, nem térített el a gonoszoknak még a jókra nézve is veszélyes utánzása. Soha sem szégyenletted termékenységedet, mintha az szemrehányása volna az életkornak. Mások példájára, kiknek egész kedvességök külalakjoktól függ, soha nem rejtegetted áldott állapotodat, mint valami illetlen terhet, sem a gyermekeknek kebledben fogant reményét meg nem hiúsítottad. Festő szerekkel és színekkel arczodat meg nem fertőztetted. Soha sem volt tetszésedre az oly öltöny, mely semmivel sem hagy meztelenül többet, midőn leteszik. Egyedüli dísznek és ékességnek, minden életkorhoz illő legszebb képnek látszott előtted a szemérmesség.

Nem igényelheted hát fájdalmad fentartása végett a nőiség czímét, melytől téged erényeid eltávolítottak. Oly távol kell állanod a női könnyektől, mint a vétkektől. Hiszen a nők sem hagynak téged sebeden csüggeni, hanem könnyebb, szükségszerű keserved gyors kiöntése után, akarják, hogy magadhoz térj, - haugyan azokra a nőkre figyelsz, kiket feltűnő erényök a nagy férfiak sorába emelt. Corneliának tíz gyermeke közül a sors csak kettőt hagyott meg. Ha Cornelia temetéseit szám szerint akarod venni: elvesztett tizet, - ha érték szerint: elvesztette a Gracchusokat. De azért a körülte siránkozóknak s a szerencsétlenségén zugolódnak megtiltotta, hogy az ő sorsát vádolják, mely neki a Gracchusokat adta. Ettől a nőtől kellett születnie annak, ki a népgyűlésben így szólott: te anyámat szidalmazod, a ki engemet szült? Sokkal bátorítóbbnak látszik előttem az anyám szava. A fiu sokra becsülte a Gracchusok szülőit: az anya temetéseiket is. - Rutilia a számkivetésbe követte fiát, Cottát és szeretete oly

⁶ Rómába jött vissza Hispániából; jelen volt kis unokája halálán és temetésén; aztán ismét eltávozott s utjában hallotta meg fia veszedelmét s száműzetését. Tehát megjött, azután eltávozott s ismét visszatértette utjából ez az eset.

nagy volt iránta, hogy inkább akart száműzést szenvedni, mint kesergést, s hazájába nem előbb, csak fiával együtt tért vissza, őt a visszatértet s a köztársaságban jeleskedőt, oly erőlelkűen veszté el, mint a száműzetésbe követte: fia eltemetése után senki sem vette észre könnyeit. A száműzött iránt erélyt tanúsíta, a megholt iránt eszélyt. Mert őt a kegyeletlőt semmi el nem rettenté s hiába való és dőre szomorúságba semmi el nem merítette. Midőn azt akarom, hogy ím ezen nők közé számítsanak, kiknek életét mindig utánoztad; akarom, hogy példájokat fájdalmad korlátozásával és elnyomásával is leginkább kövesd. Tudom, hogy a körülmény nincs hatalmunkban, sem valamely indulathoz való alkalmazkodás, legkevésebbé ahhoz, mely a fájdalomból ered. Mert szilaj az és minden gyógyszer ellen makacs... Olykor rejteni akarjuk azt és elnyelni a sohajokat: mindazáltal összeszedett és színlett arczunkon könnyek omlanak. Olykor multságokkal, vagy harczjátékokkal foglaljuk el elménket; de magok a látványok között, melyek azt elfoglalják, bizonyos keserv száll meg bennünket. Ennélfogva jobb azt legyőzni, mint megcsalni. Mert a gyönyöröktől megcsalt vagy a foglalkozások miatt elvont ember újra ébred s a nyugalomból csak erőt gyűjt az indulatosságra; de a ki a józan észnek enged, végkép lecsendesül. Nem fogom hát feltüntetni előtted azokat, a miket, tudom, sokan használtak: hogy hosszú, vagy kellemes utazásban szórakozzál, vagy gyönyörködjél, hogy szorgalmas számvizsgálattal, az apai örökség kormányzásával tölts sok időt, - hogy mindig valami új foglalkozásba kezdj; mindezek csak rövid pillanatra használnak s a fájdalomnak nem gyógyszerei, csak akadályai: én pedig azt akarom, hogy inkább szünjék meg, mint megcsalattassék. Oda vezetlek hát, hová mindenkinek menekülnie kell, a ki a szerencsétlenségtől fut: a tisztességes tudományokhoz; azok gyógyítják meg sebedet, azok űzik el minden búslakodásodat. Ha soha meg nem szoktad volna is azokat, most kell hozzájuk fordulnod; de a mennyire atyám ódon szigora engedte, minden szép mesterséget és számos ismeretet, ha meg nem szereztél is, legalább foglalkoztál vele. Vajha a férfiak legjobbika, az ősi szokásokat felettébb tisztelő édes atyám, a bölcses tudományában inkább kimíveltetett volna téged, mint hogy csak megismertetett azzal. Most a szerencsétlenség ellen nem kellene segílyt keresned, csak előhoznod. Azok miatt, a mik a könyvekben nem a bölcseségre használatosak, hanem hivalkodásra tanítanak, nem igen tűrte, hogy tanulmányoknak élj. Azonban fogékony elméd segílyével, az időhöz képest többre haladtál: megvetted minden tudomány alapjait. Most azokhoz térj vissza: azok biztosságba helyeznek. Vigasztalnak, gyönyörködtetnek, - ha jóhiszeműleg beszálltak lelkedbe, soha nem lép oda többé a fájdalom, soha a nyugtalanság, soha a hiába való búsongás felesleges izgalma; egyik előtt sem fog megnyilni kebled; mert a többi bajok előtt már rég bezáródott. Ezek a legbizonyosabb erősségek, melyek egyedül ragadhatnak ki a szerencsétlenségből. De mivel míg azon révbe jutnál, melyet a tanulmányok ígérnek, segédeszközökhöz kell folyamodnod: fel akarom mutatni e közben vigasztalóidat. Tekints testvéreimre, a kik még élvén, nem szabad vádolni sorsodat. Mind a kettőben van a mi különböző hatással vigasztalhat: az egyik szorgalma által tisztességre jutott, a másik bölcsen megvetette azokat. Enyhülj egyik fiadnak méltósága, másiknak nyugalma s mindkettőnek szeretete által. Ismerem testvéreim legbensőbb érzelmeit. Egyik arra tartja a méltóságot, hogy neked diszedül szolgáljon, - a másik a végett vonúlt csendes, nyugodt életbe, hogy szabad ideje legyen számodra. Jól rendelte a sors gyermekeidet mind segílyedre, mind gyönyörüségedre; egyiknek méltósága védhet, másiknak magán létét élvezheted. Versenyeznek az irántad való ragaszkodásban és az egy után kesergést, *kettőnek* szeretete fogja pótolni. Bátran ígérhetem, hogy a számon kívül semmi hiányod nem leend. - Tőlök unokáidra is tekints, - Marcusra, erre a legnyájásabb gyerekre, a kinek láttán nem tarthat tovább a szomorúság; bárkinek szívében nem lehet az oly nagy, oly erős, hogy ő nyájaskodva meg ne olvaszsa. Kinek ne nyomná el könnyeit az ő vidámsága? kinek ne oldozná fel aggodalomtól szorongatott szívét az ő élénksége? kit nem indítna tréfára az a pajkosság? kit ne térítene magához s vonna el töprengéseitől az a megaléghetetlen csevegés? Kérem az isteneket, engedjék ezt utódunkul birhatni. Én rajtam állapodjék meg a balsors minden

kifáradt kegyetlensége; mindaz, a mi anyámnak fájdalmas volt, én reám szálljon át, - mind a mi öreg anyámnak az volt, én reám. - Virágozzanak saját helyzetökben a többiek; veszteségemről, állapotomról panaszkodni nem fogok. Nem egyéb voltam, mint egy szenvedő családért engesztelő áldozat. Tartsad körödben gyorsan serdülő dédunokádat, Novatillát, a kit annyira átvettem, annyira magaménak tartottam, hogy midőn engemet elveszített, még atyja életében árvának látszék; szeresd őt én értem is. Nem rég megfosztá őt anyjától a sors; szereteted eszközölheti, hogy anyja elvesztését csupán fájlalja, de ne erősen érezze meg. Most viseletét formáld, majd alakját; mélyebbre hatók a tanítások, melyek a gyöngye életkorba vésetnek be. A te társaságodhoz szokják, a te véleményed szerint képződjék. Sokat adtál neki, habár példádön kívül egyebet nem adtál is. Már maga ez a szent kötelesség gyógyulásodra szolgál. A szeretve fájó szívet semmi sem vonhatja el a gyötrődéstől, hanem ha a józanész, vagy a tisztességes foglalkozás. Fölemlithetném a nagy vigasztalások között atyádat is, ha távol nem volna tőled. Most azonban saját érzésed után gondold meg, mi áll az ő érdekében: meg fogod érteni, mennyivel igazságosabb az, hogy neki megtartassál, mint az, hogy én rajtam csüggj. Valahányszor a fájdalom szertelen rohama megtámad s parancsolja, hogy engedj neki, atyádra gondolj, a kinek te annyi unokát és dédunokát adván, azt eszközölted, hogy ne egyetlen légy; a boldogan töltött mult idő egész öszvesége azonban reád háramlik. Ő élvén, nem szabad azon panaszkodnod, hogy éltél.

XVII. FEJEZET.

Elhallgattam még a legfőbb vigasztalásodat: nővéredet; azt a leghűbb keblet, melybe minden gondod teljes mértékben vitetik által, - azt a mindnyájunkra nézve anyai szívet. Vele egyesítéd könnyeidet, ennek ölén lélegzettél föl először. Ő mindig követi ugyan a te érzelmeidet, mindazáltal személyemben nem csak miattad kesereg. Az ő kezei szállítottak engem a városba, - az ő szerető anyai ápolása alatt épültem fel hosszú ideig tartó betegségemből; quæstorságomért kiterjesztette jószívűségét s ő, a ki a társalgás vagy hangos üdvözlés merész voltát sem tűrte, szeretetével legyőzte értem tartózkodását. Nem álltak ellent magános életmódja, a nők oly nagy romlottsága közt egyszerű szerénysége, nem nyugalma, nem elvonult, zajtalan jelleme, hogy érettem még dicsvágyóvá is legyen. Ez az a vigasztalás, kedves anyám, melytől üdülnöd kell; csatlakozzál hozzá, a mennyire lehet, - zárkózzál szoroson karjai közé. A búsongók kerülni szokták azokat, a kiket leginkább szeretnek és szabad utat keresnek fájdalmoknak; te csak ő hozzá folyamodjál, bármiket gondolnál is. Akár fenn akarod ezt a viseletet tartani, akár félre akarod tenni, nála fogod találni fájdalmadnak vagy végét, vagy társát. De ha eme legtökéletesebb nő okosságát jól ismerém, nem engedi ő azt, hogy hasztalan kesergéssel emészd magadat s el fogja neked beszélni saját példáját, melynek én is szemlélője voltam. Elvesztette hajózás alkalmával kedves férjét, a mi nagybátyánkat, kihez mint hajadon ment vala nőül: mindazáltal azon időben mind keservét, mind félelmét elviselte s legyőzván a viharokat, férje testét mint hajótörött, eltemette. Oh mily sokaknak jeles cselekedetei hevernek homályban. Ha az erényeket bámuló amaz egyszerű régi kor jutott volna neki osztályrészül, hány nagy elme hirdetné versenyezve a nőt, a ki megfelelkezve gyöngeségéről, megfelelkezve még a legerősbek előtt is félelmes tengerről, veszélyeknek tette ki fejét a temetésért s míg férje sírjára gondolt, a magáéval mit sem törődött? Verseken dicsőíttetik az, ki magát férje helyett áldozatul adta.⁷ Dicsőbb ennél az, ki élete kockáztatásával keres sírt férjének; nagyobb az a szeretet, mely hasonló veszélylyel kevesebbet ment meg. Ezek után senki nem csudálhatja, hogy tizenhat esztendőn keresztül, míg férje Aegyptust kormányozta nyilvános helyen senki sem látta őt, - tartománybeli házába senkit nem bocsátott; férjétől

⁷ Alcestis, Pelias leánya, Admetus neje, ki férje életét azzal mentette meg, hogy maga halt meg helyette.

semmit nem kért s magától kérni semmit nem engedett. Ennélfogva ez a fecsegő s a kormányzókat gyalázására alkalmas tartomány, melyben még azok sem kerültek ki a gyalázatot, kik a hibát elkerülték, mint a szentség egyetlen példányára tekintve ő reá; és a mi annak, a ki előtt a csintalan tréfák is kedvesek, a legnehezebb: a szabados beszédet zabolázta és ő hozzá hasonlót, bár soha sem remél, de mai nap is mindég kíván. Nagy dolog volt, hogy őt a tartomány tizenhat éven át vizsgálta, még nagyobb, hogy nem ismerte.

Ezeket nem azért említem, hogy érdemeit magasztaljam, melyeknek csak épen körvonalozása az ily rövid áttekintés; hanem, hogy megértsd mily nagylelkű volt az a nő, kit sem a hiúság, sem a bírvágy, minden hatalomnak e kísérői és veszedelmei, meg nem hódítottak, - nem rettenté vissza a halál félelme sem, hogy midőn hajóra kelve hajótörés előtt állt, élettelen férjén csüggvén, ne azt nézze, mikép szabadul ki onnan, hanem mikép temesse el őt. Ehhez hasonló erőt kell tanusítanod, lelkedet a kesergéstől visszatartanod s azt eszközölnöd, nehogy valaki azt vélje: megbántad, hogy szültél.

Mivel azonban, midőn mindent véghez vittél, gondolataid azután szükségkép reám fordulnak s gyermekeid közül most egyik sem foroghat körülöd gyakrabban, nem mintha azok kevésbé kedvesek volnának előtted, hanem mivel természetes, hogy kezünket azon tartsuk inkább, a mi fáj: milyennek gondolj engem, ime halld. Vidámnak és élénknek, mintegy a legjobb körülmények között; mert hiszen legjobb az, midőn a lélek minden gondtól menten, foglalkozásaitól megpihen s most könnyüdebb tanulmányokban gyönyörködik, majd az igazság után áhitozva, saját és a világegyetem természetének fontolgatására emelkedik. Először a földet és annak helyzetét kutatja, azután a körülömlő tenger állapotát s annak egymást felváltó kifutását és visszafutását. Majd átvizsgálja mindazt, a mi a föld és az ég között rémítő jelentkezik: ezt a dörgéssel, villámokkal, zugó szelekkel, zápor, hó és jégeséssel zajló tért. Azután az alacsonyabbakon áthaladván, a magasakhoz emelkedik, az isteni dolgok fenséges látványában gyönyörködik és saját örökkévalóságára emlékezve, mindazt bejárja, a mi volt és lenni fog minden idők folyamán.

POLYBIUS VIGASZTALÁSA.

I. FEJEZET.

Testünk, ha másokkal egybehasonlítod, maradandónak látszik; ha a természet szerint itéled, mely mindent leront s oda szólít vissza, a honnan előhivta, mulandó az. Mert hát mi halhatatlant hoztak létre halandó kezek? Ama hét csoda s ha még ennél csodásabbakat alkotott is a későbbi idők dicsvágya, valamikor mind a földdel lesz egyenlővé. Ugy van! Semmi sincs örökké való; sokáig tartó is kevés. Egyik egy, másik más módon enyészik: a dolgok vége változatos. Egyébként mind az, a mi kezdődött, el is végződik. Némelyek a világ elpusztulásával is ijesztenek s ezt a mindenséget, mely minden isteni és emberi dolgokat magában foglal, ha hinni szabad, valamely nap elfogja nyelni s a régi zűrzavarba és sötétségbe meríteni. Menjen most akárki és sirassa az egyesek szellemeit: Carthago, Numancia és Corinthus hamvain s ha valami még magasbról esett alá, azon keseregjen: midőn ez a mindenség is, melynek nincs hová esnie⁸ el fog mulni. Menjen és panaszkodjék, hogy a végzet, mely néha oly nagy bünt merészel, őt nem kimélte.

II. FEJEZET.

Ki volna oly gőgösen és szertelenül követelődő, azt kívánva, hogy a természet e kényszerűsége alól, mely mindent ugyanazon egy végre szólít vissza, egyedül ő és az övéi legyenek kivéve? és hogy a leomlás alól, mely magát, a világot is fenyegeti, valamely hajlék vonassék el? Nagy vigasztalás tehát annak meggondolása, hogy az történik velünk, a mit előttünk mindenek szenvedtek, s mindenek szenvedni fognak. És ennél fogva a dolgok természetének látszik előttem, hogy a mit igen súlyossá tett, közössé tette, hogy így a végzet kegyetlenségét az egyenlőség enyhítse. Az sem kevésbé fog rajtad segíteni, ha meggondolod, hogy fájdalmad semmit nem használ sem annak, a ki után epekedel, sem magadnak; mert nem akarhatod, hogy tartós legyen az, a mi hiába való. Hiszen ha a szomorkodással valamit használhatnánk, nem vonakodnám a mi sorsom könnyeiből még fenmaradt, a tieddel vegyíteni, még most is találnék családi siránkozások miatt kimerült szemeimben ömleni valót, csak neked az hasznodra válnék. Mit engedsz? Pöröljünk, sőt ezt a pört én a magamévá teszem. Te a közitélet szerint igazságtalan szerencse! még eddig tartózkodni látszottál azon embertől, ki a te ajándékból oly nagy tiszteletben részesült, hogy a mi ritkán történt valakivel, az ő boldogsága kikerülte az irigységet. Ime áthatottad őt fájdalommal, a legnagyobbal, melyet Cæsar életében kaphatott és midőn mindenfelől jól megkönyékezted, beláttad, hogy csapásaidra csupán ez a rész van nyitva. Mert mit is tehetél vele egyebet? pénzét rabolhattad el? Soh' sem volt az neki kedves; most is, a mennyire teheti elutasítja azt magától s a szerezhetés ily nagy szerencséjében, nem von belőle egyéb hasznot, mint annak megvetését. Elragadhattad barátait? hiszen tudtad, oly szeretetreméltó volt, hogy az elveszítettek helyébe könnyen szerezhettek másokat. Azok közt, kiket a fejedelmi házban hatalmasoknak láttam, egyedül azt az egyet ismertem olyannak, a kit mindenkinek barátúl bírni midőn hasznos, mindazáltal egyszersmind inkább kedves volt. Elragadhattad tőle a jó véleményt? szilárdabb ez ő nála, semhogy azt még te is megrendíthetnéd. Elragadhattad a jó egészséget? tudtad, hogy az ő lelke az *okos mérséklet* által, - mely nemcsak táplálta, hanem vele született, - annyira megerősödött, hogy a test minden fájdalmán felülemelkedik. Elragadhattad szellemét? mit ártottál volna vele? Igen

⁸ Tudniillik, mert rajta kívül semmi sincsen.

hosszu kort ígért neki tehetségének híre. Azt cselekedte ő, hogy jobb része szerint maradjon fenn s ékesszólási jeles művei által meneküljön a halandóságtól. Valameddig a tudományoknak becse lesz, valameddig fenn áll akár a latin nyelv hatalma, akár a görögnek kedvessége, élni fog ő a legnagyobb férfiakkal együtt, a kiknek tehetségét vagy utól érte, vagy ha szerénysége ettől vonakodik, megközelítette.

III. FEJEZET.

Tehát ezt az egyet gondoltad ki, a mivel neki leginkább ártalmára lehess. Mert minél jobb valaki, annál gyakrabban túrva kell megszoknia, hogy válogatás nélkül dühöngesz s még jó-téteményeid közt is félelmes vagy. Mibe került volna neked e bántalomtól mentesnek tüntetni föl azt az embert, a kire nézve kedvezésed bizonyos helyes okból látszék adományozottnak, nem pedig szokásod szerint véletlenül történtnek? Adjuk e panaszokhoz, ha akarod, magának az ifjúnak serdülése közben félbeszakasztott hajlamait.

Méltó volt ő reád, testvére, te bizonynyal a legméltóbb, a ki még bosszuságból sem okoztál fájdalmat testvérednek. Hasonló bizonyosságot tesz róla mindenki; kesergik a te megtisztelésre, dicsérik a magáéra. Semmi nem volt benne olyan, a mit örömet el ne ismernék. Te ugyan a kevésbé jó testvérhez is jó lettél volna: de benne szereteted alkalmas tárgyat nyervén, sokkal nagylelkűbben nyilatkozott az. Hatalmát méltatlanul senki sem érezte; tégedet, testvérét, soha semmivel nem aggasztott. A te szerénységed után alakította magát s meggondolta, hogy mily nagy disze és nehéz példája⁹ vagy te a tieidnek. Alkalmas volt ő erre a feladatra. Oh az erények iránt igazságtalan, kemény sors! Testvéred, mielőtt boldogságát ismerte volna, elvétellettőlünk.

De én kevésbé tudok felindulni: mert semmi sincs nehezebb, mint a nagy fájdalommal egyenlő szavakat találni. Most azonban mégis, ha valamit használhatnánk, szedjük össze. Mit akartál ez oly igazságtalan, oly sértő eseménnyel? oly gyorsan megbántad-e kedvezésedet? mily kegyetlenség ez? a testvérek közé akartál rontani és ily vérengző rablással csökkenteni a legegységesebb csoportot, - megzavarni és minden ok nélkül gyászba ejteni a hajlékot, mely a legjobb ifjakkal volt népes s egyik testvérben sem korcsosult el? Tehát semmit sem használ a minden törvény szerint kifogástalan ártatlanság, semmit a régi egyszerűség, semmit a legfőbb boldogságban, a legfőbb hatalomban megőrzött eltartózkodás, semmit a tudományok őszinte és biztos szeretete, semmit a minden hanyatlástól ment lélek? Gyászol Polybius s egy testvéreben intést kapván, hogy a többiekkel is mit tehetsz, magában fájdalma vigasztalásában is méltatlan gonoszúságotól fél. Gyászol Polybius, és Cæsar kegye mellett is egy kissé kesereg. Ezt bizonynyal azért követted el, féktelen szerencse, hogy megmutasd, mikép ellened valakit megvédeni még maga Cæsar sem képes.

IV. FEJEZET.

Sokáig vádolhatjuk a végzetet, de meg nem változtathatjuk. Kemény az és kérlelhetetlen. Senki átkozódással, senki sírással, senki okoskodással azt meg nem indítja. Senkinek semmit nem kedvez s nem enged. Ennél fogva kiméljük semmit nem használó könnyeinket; mert az a fájdalom inkább ő hozzá csalogat minket,¹⁰ sem hogy őt hozzánk visszahozza. Ez ha gyötör

⁹ Melyet t. i. követni fölötte nehéz.

¹⁰ Tudniillik, hogy mi is, mint ő (testvéred) meghaljunk.

bennünket, nem segít rajtunk s mindjárt eleintén abba kell hagynunk s vissza kell vonni szívünket az üres vigasztalásoktól és a fájlalás bizonyos keserű kéjelgésétől. Mert könnyeinknek ha a józan ész véget nem vet, a sors nem fog véget vetni. Nosza nézz körül az összes halandók között: mindenütt folytonos és bő anyag van a sírásra; egyiket a nyomasztó inség szólítja mindennapi munkára: másikat a soha nem pihenő dicsvágy nyugtalanítja; egyiket a gazdagság, melyet kívánt, ejti félelembe és saját kívánsága miatt gyöttrődik; másikat a nyugtalanság; egyiket a munka kinozza; másikat a pítvarát folyvást megszállva tartó népség; ez azt fájlalja, hogy gyermekei vannak, amaz azt, hogy azokat elvesztette. Könnyeink hamarabb elfogynak mint fájdalmunk okai. Nem látod-e, mily életet ígért nekünk a természet, mely azt akarta, hogy a szülöttek első jeladása sírás legyen? Ily kezdettel születünk, ezzel egyezik a következő évek egész folyása. Így folytatjuk az életet; ennél fogva csak mérsékelve tegyük azt, a mit gyakran kell tennünk s hátra tekintvén, hogy mögöttünk mily sok szomorú dolog fenyeget, könnyeinket ha nem megszüntetni, legalább mérsékelni törekedjünk. Egy dolgot sem kell inkább kimélni, mint ezt, melyet oly gyakorta előléjük. Az sem kevésbé fog rajtad segíteni, ha meggondolod, hogy fájdalmad senkinek sem lehet kevésbé kedves, mint annak, a kinek részére nyujtatni látszik. Hogy magadat gyötörd, ő azt vagy nem akarja, vagy nem tudja. Semmi józan oka nincs tehát az olyan cselekedetnek, mely arra nézve, a kiért történik, ha nem érzi, hiábavaló, - ha érzi, kellemetlen.

V. FEJEZET.

Merészen mondtam, hogy senki sincs e földön, a ki a te könnyeidnek örvendjen. Tehát hogyan? a mely indulattal senki nem viseltetik irántad, azt hiszed, testvéred viseltetik, hogy gyöttrésszel ártalmadra legyen? hogy elvonjon foglalkozásaidtól, azaz, a tanulástól és Cæsartól? Ez nem valószínű. Hiszen ő úgy szeretett téged mint testvért, tisztelt mint szülőt, úgy becsült mint felebbvalót; ohajtozásod tárgya akar lenni, de nem akar lenni gyöttrémedé. Mert mit használ megrögzeni a fájdalomban, a melyet, ha ugyan érzése van a halottnak, megszüntetni ohajt a te testvéred? Más testvérről, a kinek akarata bizonytalannak látszanék, mindezeket kételkedve állítnám és azt mondanám: vagy azt óhajtja testvéred, hogy soha nem szűnő könnyekkel gyötörd magadat, méltatlan ez a te lelkületedhez, - vagy nem akarja: mindenkép hagyj föl a hiába való fájdalommal. A szeretetlen testvér nem érdemli, a szerető nem akarja, hogy így keseregd. Rá nézve azonban, kinek annyira kipróbált szeretete biztosnak tartandó, semmi sem lehet keserítőbb, mint ha ez az ő keserves esete, téged bármikép gyötör s mintha e csapásra méltatlan szemeidet végtelen sírással zavarja és kimeríti. Szeretetedet pedig az oly hasztalan könnyektől semmi el nem vonja annyira, mint ha meggondolod, hogy testvéreid előtt példát kell mutatnod a sors e bántalmának szilárd elviselésében. A mit a nagy vezérek tesznek, sulyos helyzetben, hogy vidámságot színlenek szándékosan és beárnyaló öröm alá rejtik a szerencsétlen körülményeket, nehogy a katonák bátorsága is összeessék, ha a vezér lelkét megtörtnek látják: neked is azt kell most tenned. Ölts a szivedtől különböző arcot, és ha teheted, dobd el magadtól a fájdalmat teljesen; ha nem: rejtse el és tartóztasd vissza, hogy föl ne tűnjék s igyekezz rajta, hogy testvéreid téged utánozzanak, a kik tisztos dolognak fogják vélni, bármit tenni lássanak téged s bátorságot a te arczodról nyerendének. Mind gyámoljok, mind vigasztalójok tartozol lenni. Meggátolhatod keservöket, ha a magadét mérséklek.

VI. FEJEZET.

Az is eltilthat téged a szertelen kesergéstől, ha eszedbe veszed, hogy semmit sem lehet eltitkolni, a mit te cselekszel. Nagy szerepet ruházott te rád az emberek közegyetértése: erre ügyelned kell. Körülvesz a vigasztalók egész serege s szívedet vizsgálja és ítélgeti, vajon mily nagy erővel bír az a fájdalom ellen s vajon csupán a kedvező körülményeket tudod-e te ügyesen használni, vagy a nem kedvezőket is férfiasan tűröd. Vigyáznak szemedre. Mindent szabadabban tehetnek azok, kiknek indulatai kormányozhatók: neked semmi titkolódzás nincs meg engedve; téged a szerencse nagy fénybe állított. Mindenki tudni fogja, mint viseled magadat e sebesülések alatt, vajon megtörve rögtön lebocsátod-e a fegyvert, vagy talpon állasz. Régóta magasabb állásba emelt téged Cæsar szeretete s oda vezettek saját tanulmányaid: hozzád semmi köznépi, semmi alacsony nem illik. Már pedig mi volna oly alacsony és asszonyi dolog, mint a fájdalom emésztésének odaengedni magadat? Hasonló keservben, nem szabad az neked, a mi testvéreidnek. Sokat nem enged meg neked a tanulmányaidról és erkölcséidről táplált vélemény. Tőled az emberek sokat követelnek, sokat várnak. Ha azt akarod, hogy minden szabad legyen neked, nem kellett volna mindenki arczát reád fordítanod; most már teljesítened kell, a mennyit ígértél mindazoknak, a kik elméd műveit dicsérik, a kik leirogatják, a kiknek, bár szerencsédre szükségök nincs, elmédre szükségök van. Őrei vannak lelkednek; semmit nem tehetsz azért mívelt és tökélyes férfi törekvéséhez méltatlant, a nélkül, hogy sokaknak irántad való csodálata ne csökkenjen. Nem szabad neked mértéktelenül sírnod: nemcsak ez nem szabad, hanem alvásodat sem szabad kiterjeszteni nappalra, vagy az ügyek halmazától a csendes mezei magányba menekülnöd, vagy a folytonosan fárasztó hivatalos munkától lankadt testedet gyönyörködtető utazással üdítened, vagy elmédet változatos látványokra függesztened, vagy saját tetszésed szerint rendelkezned a nappal.

VII. FEJEZET.

Sok nem szabad neked, a mi az alacsony sorsnak és a szögletben heverőknek szabad. Nagy szolgaság, a nagy szerencse. Semmit sem szabad neked saját tetszésed szerint cselekedni. Oly sok ezer embert meg kell hallgatnod. Oly sok elintézendő tárgyakat; az egész világból összegyűlendő ügyek halmazát, hogy sorrendben a legnagyobb fejedelem ítélete alá terjesztessenek, neked kell rendezned. Mondom, neked nem szabad sírnod, hogy sok siránkozót meghallgathass; hogy az esdeklők és a legszelídebb Cæsar könnyörületéhez jutni akarók könnyeit felszáríthasd, a magadéit kell felszárítanod.

Az sem a legcsekélyebb enyhítéssel fog rajtad segíteni hogy ha minden dolgról el akarnál is feledkezni, Cæsárra gondolsz. Lásd, mily hűséggel tartozol neki irántad való szeretetéért és mily igyekezettel; be fogod látni, hogy neked nem szabad inkább meghajolnod, mint annak a kiről, azt regélik, hogy vállalai tartják a világot. Magának Cæsarnak is, a kinek pedig minden szabad, épen e miatt sok nem szabad. Mindenek hajlékát az ő ébersége védi, mindenek nyugalmát az ő küzdése, mindenek gyönyörét az ő törekvése, mindenek pihenését az ő foglalkozása. Mióta Cæsar magát a föld kerekiségének szentelte, önmagától ragadta el magát s csillagok módjára, melyek mindig nyugtalanul futják pályájokat, sohasem szabad neki megállapodnia, sem önön dolgát végeznie. Ennél fogva bizonyos mértékben reád is ilyen kényszerűség hárul: nem szabad neked saját hasznodat, saját hajlamaidat tekintened. Cæsar a föld kerekiségét bírván, nem adhatod át magadat sem gyönyörnek, sem fájdalomnak, sem más egyébnek: egészen a Cæsaré vagy. Vedd ehhez, hogy midőn Cæsart mindig lelkednél is kedvesebbnek mondod, nem szabad neked, míg Cæsar él, a sors ellen panaszkodnod. Ha ő ép-ségben van, sértetlenek a teid; semmit sem veszítettél; kell, hogy szemeid ne csak szárazak, de vidámak legyenek. Ő benne van neked mindened: ő minden helyett van. A mi a te okos és

kegyeletes érzelmeidtől igen távol áll, boldogságod iránt kevésbé volnál hálás, ha míg ő él, bármi fölött is könnyezni engednéd magadat.

Most még egy nem ugyan erősebb, de nyájasabb gyógyszert fogok neked mutatni. Ha majd hajlékodbba vonulsz, akkor lesz rád nézve félelmes a szomorkodás; mert az valamíg csak bálványodat szemléled, nem talál utat hozzád; benned mindent Cæsar tart elfoglalva: ha tőle eltávolodol, mint egy kínálkozó alkalommal, leskődik magányod után a fájdalom s nyugodni kezdő lelkedbe lassanként belopódzik.

Nincs tehát miért bármi kevés időre is elvonulnod tanulmányaidtól: akkor lesznek irántad hálásak az általad oly sokáig és oly híven szeretett tudományok; akkor ismernek azok el téged vezéröknek, művelőjöknek; akkor mulatnak veled sokáig Homerus és Virgilius, kiknek ép oly nagy érdemök van az emberiségre nézve, mint neked mindnyájunkra és ő rájok nézve, a kiket többekkel ismertté meg, mint a kiknek írtak vala.¹¹ Biztos lesz az az egész idő, melyet ő rájok bizandasz. Akkor Cæsar tetteit, hogy századokon át szájról-szájra hirdessék, szerkeszd össze, a mennyire tőled telik: mert ő maga neked mind példával, mind anyaggal fog szolgálni arra, hogy a történt eseményeket legjobban alkossd és alakítsd egybe.

VIII. FEJEZET.

Nem merlek egészen odáig vezetni, hogy a meséket és Aesopus-féle elbeszéléseket is, melyeket még római elmék meg nem kíséreltek, szokott bájos előadásod körébe vond. Mert nehéz ám az oly kegyetlenül megsebzett léleknek e vidámabb tárgyakra oly gyorsan áttérnie; mind az által bizonyítéka legyen ez majd megerősödött s önmagához visszatért lelkednek, ha a komolyabb művektől, e könnyebbekhez fordulhat. Amazoknál ugyanis a bár még beteg és magával küzdő lelket elvonja maga a tárgyak komolysága: ezeket a derült homlokkal tárgyalandókat pedig nem tűri, csak midőn már teljesen megállapodott. Ennél fogva először komolyabb tárgygyal kell azt gyakorlanod, azután vidámabbal mérséklened.

Az is nagy könnyebbségedre fog szolgálni, ha gyakran ezt kérdezed magadtól: vajon magam miatt busulok-e, vagy a miatt, a ki meghalt? Ha magam miatt, akkor vége a szeretettel való dicsekvésemnek s a búsongásnak csak az az egy mentsége marad, hogy tisztességes, midőn a kegyeletről eltávolodva, haszonra tekint. Mert semmi sem illik kevésbé a jó emberhez, mint a testvére miatti kesergésben számítással élni. - Ha ő miatta busulok, szükség, hogy e két dolog fölött legyen ítélőbíró. Mert ha a meghaltaknak semmi érzésök fen nem marad, testvérem az élet minden kellemetlenségétől megmenekült, s arra a helyre tért vissza, a melyen volt, mielőtt született s minden bajtól mentve, semmit nem fél, semmit nem kíván, semmit nem szenved. Mily döreség, a miatt nem szünni a fájdalomtól, a ki maga fájdalmat soha nem érez! Ha valamely érzéssel bírnak a halottak, akkor az én testvérem lelke most, mint egy huzamos börtönből kibocsátva, végre szabadságának és önállásának örvend, a világ szemlélésében gyönyörködik, magasb helyről tekint alá minden emberi dologra, az istenieket pedig, melyeknek okait oly sokáig hiában kereste, közelebbről szemléli. Miért gyötöröm hát magamat kesergéssel olyan után, a ki vagy boldog, vagy semmi? A boldogot siratni, irigység, - a semmit, esztelenség.

¹¹ Homerust latinra, Virgiliust görögre fordította Polybius.

IX. FEJEZET.

Vagy az nyugtalanít, hogy roppant javak özönét nélkülözi? Ha azt gondolod, hogy sok az, a mit elvesztett, gondold, hogy több az a mitől nem fél. Harag nem zavarja, betegség nem sujtolja, gyanu nem sérti, a más boldogulásán rágódó kaján irigység nem üldözi, félelem nem nyugtalanítja, az ajándékait gyorsan megvonó szerencse állhatatlansága nem háborgatja. Ha jól megfontolod, több hagyatott meg nála, mint mennyi elvétel. - Nem élvezi a gazdagságot, a te kedves voltodat és a magáét; kedvezményt se nem nyer, se nem ad! Szerencsétlennek tartod-e, hogy azokat elvesztette, vagy boldognak, hogy nem kívánja? Higy nekem, boldogabb az, a kinek fölösleges a szerencse, mint a kinek kezében van. Mindazokat a javakat, melyek bennünket feltűnő, de csalfa örömmel gyönyörködtetnek, pénzt, méltóságot, hatalmat s több egyebeket, melyektől az emberi vak kívánság megszedül, törődés szerzi, irigység szemléli; s azokat magokat is, a kiket diszítnek, nyomasztják is; inkább fenyegetősökre, mint javokra szolgálnak. Sikamlóság és bizonytalanok. Soha jól nem bírhatók. Mert bár a jövőtől semmit nem félnek, már maga a nagy boldogság őrzése nyugtalanító.

Ha az igazságot mélyebben szemlélőknek hinni akarsz: az egész élet büntetés. Ebbe a mély, háborgó és folyvást hullámozó tengerbe dobva, mely bennünket most gyors árjaival locsol, majd feltűnő apályával lesülyeszt, szüntelenül hányatván, állandó helyen soha meg nem állapodunk. Ingadozunk, ide s tova libegünk, egymáshoz ütődünk, olykor hajótörést szenvedünk, mindig félünk. Ez oly zivataros és minden viharnak kitett tengeren hajózók előtt nincs már kikötő, csupán a halál.

Ne sajnáld tehát testvéredet: ő már nyugszik: elvégre szabad, elvégre örökké való. Itt maradt utána Cæsar s minden ő gyermeke, itt maradtál te minden testvéreddel. Mielőtt a szerencse kedvezésében bármi is változott volna, azt ő épségben és ajándék-teljes kézzel hagyta maga után. Most már a nyílt és szabad égnek örvend; alacsony és lesülyedt helyről ama helyre szökeltett föl, a mely bármi légyen is, a béklyóból szabadult lelkeket boldog kebelébe fogadja. Most már szabadon bolyong szerte, s a természet minden javait a legnagyobb gyönyörrel szemléli. Tévedsz. Testvéred nem veszíté el a világot, hanem biztosabba távozott. Oda mindnyájunknak közös az útunk. Mért sirassuk a végzetet? Ő bennünket nem elhagyott, csak megelőzött.

X. FEJEZET.

Hidd el nekem, nagy boldogság van magában a meghalás boldogságában. Csak egy egész napra sincs semmi bizonyos. Az igazság ily homályos, ily elburkolt volta mellett, ki fejt meg, vajon kárára, vagy javára volt-e testvérednek a halál? A mint mindenben igazságos vagy, szükség azt is meggondolnod vigasztalásképen: nem sérelmedre történt, hogy ily testvért veszítettél, hanem jótétemény volt, hogy szeretetét ily sokáig bírnod és élvezned engedtetett. Igazságtalan az, a ki a nyert ajándékokra nézve meg nem hagyja az adományozó szabadságát: haszonleső az, a ki nem tartja nyereségnek, a mit kapott, de kárnak tartja azt, a mit visszaadott. Hálátlan az, a ki a gyönyör végét sérelemnek nevezi; dőre az, a ki csupán a jelen jóllétben vél örömet, a ki a multakon is meg nem nyugszik és nem azokat itéli biztosabbaknak, a mik eltűntek, mivel azokra nézve nem kell már attól félni, hogy megszűnnek. Fölötte szűkre szorítja örömeit, a ki csupán azokat véli élvezhetni, melyeket bír és lát és semmibe veszi, hogy birta azokat. Mert minden gyönyör hirtelen elhagy bennünket, elmulik és elenyészik s csaknem mielőtt megérkeznék, elragadtatik.

Ennélfogva a mult időre kell függeszteni elménket s a mi bennünket valaha gyönyörködtetett, vissza kell idézni és gyakori rá gondolással szemlélgetni. Tartósabb és hívebb az örömek emlékezete, mint jelenléte. Legfőbb javadnak tartsd tehát, hogy bírtad jó testvéredet. Ne arra

gondolj, mily sokáig bírhattad volna még, hanem: meddig bírtad. A természet őt neked, valamint többi testvéreinek, nem tulajdoni joggal adta, hanem ideiglenesen engedte: tehát mikor tetszett, vissza-kivánta, s ebben nem a te kedvedet, hanem saját törvényét követte. Nem igazságtalannak tartható-e az, a ki nehezteléssel veszi, ha a kölcsön-pénzt meg kell fizetnie, kivált azt, a melyet használatra ingyen kapott? Életet adott a természet testvérednek, adott neked is: saját jogával élt, midőn attól hajtotta be a tartozást előbb, a kitől akarta. Nem abban van a hiba, a minek föltétele ismeretes volt, hanem az emberi szív reménye telhetetlen, mely a dolgok természetéről hamar elfelejtkezik, saját sorsára soha nem gondol, csak midőn reá intetik.

Örülj tehát, hogy oly jó testvérrel birtál s vedd jó néven, hogy, bár ohajtásodnál rövidebb ideig, örvendhetél neki. Gondold meg: igen kedves dolog volt, hogy bírtad; emberi dolog, hogy elvesztetted. Mert semmi sincs önmagával ellenkezőbb, mint háborogni valakinek a miatt, hogy neki kevés ideig engedtetett ily testvér birhatása, s nem annak örvendeni, hogy engedtetett. - Ámde véletlenül ragadtatott el! Kit-kit a saját hiszékenysége csal meg s azokra nézve, a miket szeret, a mulandóság önkéntes elfeledése. A természet senki iránt nem mutatta, hogy kényszerűségéből engedni fog. Szemeink előtt naponként elvonulnak az ismerősök és ismeretlenek gyászkiéretei: mi azonban mással foglalkozunk és véletlenségnek gondoljuk azt, a minek megtörténését nekünk az élet jelentgeti. Nem a végzet igaztalansága tehát ez, hanem a mindennel elégedetlen emberi lélek romlottsága, a mely zugolódik, hogy el kell távoznia onnan, a hova jó tetszésből bocsátatott.

XI. FEJEZET.

Mennyivel igazságosabb volt az¹² a ki a fia haláláról értesülvén, ama nagy férfiúhoz illő szavakat ejtette: midőn nemzettem, tudtam, hogy meg fog halni! Így nem csodálsz, hogy olyan származott tőle, a ki vitézül halhatott meg. Nem mint valami új hírt fogadta fia halálát. Mert mi ujság is volna abban, hogy meghal az ember, kinek egész élete nem egyéb, mint utazás a halál felé? Midőn nemzettem, tudtam, hogy meg fog halni. Aztán ezzel a nagyobb lelket és okosságot mutató szóval toldotta meg: erre neveltem! Mindnyájan erre neveltetünk: a ki életre kél, halálra van szánva.

Örüljünk tehát mindnyájan annak, a mit adnak, s adjuk vissza, midőn vissza-kivánják. Más-más időben ér utól a végzet; de senkit sem mellőz el. Készen álljon a lélek s azt, ami kikerülhetlen, soha se félje, - a mi bizonytalan, mindig várja. Miért említsek föl vezéreket s vezérek ivadékait, a kik számos főhivatalokkal és diadaljelekkel tüntek ki s a kérlelhetlen sors által sirba döntettek? Egész országok a királyokkal s a népek a nemzetségekkel együtt türték végzetöket. Mindenek, sőt minden dolgok a vég felé sietnek. Nem mindnyájoknak ugyanegy a végök. Egyiket a pálya közepén hagyja el az élet, másikat mindjárt a belépésnél, másokat ismét késő vénséggel kifárasztva és menekülni ohajtva, nagy nehezen bocsátja el: bár más-más időben, mindazáltal minnyájan egy helyre törekszünk. Nem tudom, az-e dörébb dolog, hogy a halandóság törvényét nem ismerjük, vagy az-e szégyenletesebb, hogy vonakodunk tőle.

Nosza, vedd kezébe azokat, a miket sok elmetörődéssel közzétettél, mind a két szerző verseit¹³ a melyeket te úgy fejtettél meg, hogy bár szerkezetök eltér, kellemök mégis megmarad. Mert akképen fordítád egyik nyelvről a másikra, hogy (a mi legnehezebb) minden erőnyeiket vissza tükrözted az idegen beszédben. Egy könyv sincs amaz iratokban, mely számtalan példáját ne szolgáltatná az emberi változandóságnak, a bizonytalan eseteknek és a

¹² Xenophont érti, a kinek fia Gryllus, vitézül harczolva esett el a lovasok közt.

¹³ Tudniillik Homerusét és Virgiliusét.

más-más ok miatt folyó könnyeknek. Olvasd, a nagyszerű események mily lelkesedésre hangolnak: szégyenleni fogod, hogy hirtelen elcsüggedj és a szónoklat oly nagyszerűségéről alászállj. Ne tedd azt, hogy a ki az általad csak most írott műveket csodálja, azt kérdezze: mikép tudott ily nagyszerű, ily derék dolgokat alkotni egy ily gyöngye lélek? Azoktól, a mik gyötrennek, inkább emez oly nagy dolgok felé fordulj, melyek vigasztalnak; tekintsd jó testvéreidet, tekintsd hitvesedet, tekintsd fiadat. Mindezeknek javáért bánt veled a sors ekképen. Sokan vannak, akikben megnyugvást találj.

XII. FEJEZET.

Őrizkedjél attól a gyalázattól, hogy mindenki olyannak lásson, kire nagyobb hatással van egyetlen fájdalom, mint ez a sok vigasztalás. Őket mindnyájokat magaddal együtt lesujtva szemléled; nem nyujthatnak neked segélyt, sőt azt várják, hogy te segíts rajtok; ennél fogva tehát minél kevesebb ő nálok a tudomány és a szellem, annál inkább szükséges, hogy te állj ellene a közös bajnak. Mert az is vigasz helyett van, ha saját fájdalomukat sokakkal megosztjuk, a mely minthogy többek közt eloszlik, nálad csak kis részben marad meg.

Nem szünöm meg folyvást Cæsart ajánlani neked. Mig ő kormányozza a világot, s mig azt bizonyítja, hogy mennyivel jobban őrizhetni a birodalmat jótéteményekkel, mint fegyverekkel, mig ő áll az emberi dolgok élén, nem forog fenn a veszély, hogy te valami veszteséget érezz. Ez egyben elég oltalmad, elég vigaszod van. Bátorodjál fel! s valahányszor szemedben könny fakad, fordítsd azokat Cæsar felé; e nagy és dicső isteni lény szemléletén föl fognak azok száradni. Fényével hinti el azokat, hogy semmi mást ne láthassanak; önmagára függesztve tartóztatja. Ő rá kell gondolnod, a kit éjjel nappal szemlélsz, a kiről soha sem fordítod el elmédet, - hozzá kell folyamodnod a szerencsétlenség ellen. Nem kétlem, hogy midőn mindenki iránt oly nagy nyájassággal s oly nagy kegyességgel viseltetik, a te sebedet majd számos vigasszal hegesztendi be s egyetmást összeszed a mi fájdalomadnak ellene áll. Mért folytassam tovább? bár ezekből Cæsar semmit nem mivelne is, már önmagában a látása és a rá gondolás, nem a legnagyobb vigasztalásod-e? Az istenek és istennők tartásák meg őt a világnak sokáig. Érje utól dicső Augusztus tetteit, haladja túl éveit s míg a halandók közt leend, ne érezzen családjában semmi halandóságot. A római birodalom kormányzójául hosszú ideig lássa fiát, a ki előbb legyen atyjának uralkodó társa, mint utódja. Későn következzenek s unokáink előtt is nevezetes legyen végre az a nap, melyen őt saját nemzetsége az égbe fogadja.

XIII. FEJEZET.

Tartsd vissza tőle kezedet, oh szerencse! s ne mutasd rajta hatalmadat, hanemha úgy, hogy hasznára légy. Engedd, hogy gyógyítsa meg a rég beteg és nyavalygó emberiséget; engedd, hogy a mit az előbbi fejedelem dühe összekuszált saját helyére visszaállítsa és visszahelyezze. Ez a csillagzat, mely a mélységbe rohant és sötétségbe merült világra tündöklött, fényeskedjék mindenkoron. Germaniát békítse ki, Britanniát nyissa meg; mind ősi, mind új diadalünnepeket üljön, melyeknek engemet is leendő szemlélőjeül ígér az ő kegyelmessége, mely erényei között első helyet foglal. Mert nem úgy dobott le, hogy fölemelni ne akarjon; sőt nem is dobott le, hanem mint a szerencsétől üzöttet és elhanyagolt, feltartóztatott s reám hanyat-homlok rohanóra, isteni kezét gyöngéden és mérséklettel tette. Kérte érettem a senatust s az életet nekem nemcsak megadta, hanem követelte. Ellátta, hogy mily mértékkel akarja méretni az én ügyemet. Akár igazsága miatt itéli jónak, akár kegyelmességéből teszi olyannak, jótéteménye irántam mindenképen egyenlő, akár ártatlannak tud, akár olyannak akar.

Azon közben nagy vigasztalása az én nyomoraimnak az ő világra szóló könyörűlete, mely midőn ama zugból, a hol én el vagyok ásva, többeket, már sok évi romlással elborítottakat, felásott és napfényre hozott; nem félek, hogy egymagamat elmellőzzön. Mert ő maga ismeri legjobban az időt, midőn valakin segítenie szükséges. Boldog kegyesség a tied, oh Cæsar, mely azt engedi, hogy te alattad nyugodtabban élnek a száműzöttek, mint nem rég Cajus alatt éltek a fejedelmek. Nem remegnek, nem várják óránként a pallost, sem minden hajó megpillantását nem rettegik. Általad birják a dühöngő szerencse korlátozását, a jobbnak reményét, a jelennek nyugalmát. Tudod, hogy azok a villámok a legigazságosabbak, melyeket a sujtottak is tisztelnek.

XIV. FEJEZET.

Ez a fejedelem tehát, a ki minden embernek nyilvános vigasza, ha mindenkép nem csalódom, már felüdítette lelkedet s az oly nagy sebhez nagyobb gyógyszereket alkalmazott; már minden módon megerősíté téged, már gyöngéd emlékedbe idéze vissza minden példát, melyek által nyugodtságra ösztönöztesél; szokott ékesszólásával már valamennyi bölcsek tanításait kifejté előtted. Senki nem vette volna jobban igénybe a rábeszélés e módjait. Ő általa mondva, más súlylyal bírnak a szavak, akár csak az oraculuméi. Az ő isteni tekintélye fájdalom minden erejét megdönti. Gondold azért, hogy így szól hozzád: nemcsak téged választott ki a sors, hogy ily súlyos bántalommal illessen. A föld kerekéségén egy ház sincs, nem is volt, valami keserűség nélkül. Mellőzöm a közönséges példákat, melyek bár csekélyebbek, mégis bámulatosak: a nyilvános történeti iratokra és évkönyvekre vezetlek. Látod-e mind e képeket, melyek a császári csarnokot eltöltik? egy sincs köztök, mely az övéinek valamely bajáról ne volna nevezetes; e századok díszére tündöklő férfiak közt egy sincs, a kit az övéi utáni keserv nem gyötrött, vagy a ki után övéi a legnagyobb szívgyötrelemmel nem keseregtek. Miért említsem Scipió Africanust, a kinek száműzetésben hozták hírül testvére halálát? Az a testvér, ki testvérét kiragadta a börtönből, nem ragadhatta ki a végzet elől; s mennyire ellenkezett Africanus szeretete a törvénnyel, mindenkinek feltűnt. Mert a mely napon testvérét a hivatalszolga kezéből kivette, azon napon magán ember létére a néptribunnak is ellene szegült. Oly bátor lélekkel szerette testvérét, mint minővel oltalmazta. Miért említsem Aemilianus Scipiót, a ki egy és ugyanazon időben szemlélte atyja diadalmenetét és két testvére temetését? mindazáltal serdülő ifjú s csaknem gyermek létére, oly nagy lélekkel tűrte a Paullus diadalmenete fölött összeomló családjának ezt a gyors pusztulását, a minővel tűrni tartozott oly férfi, a ki arra született, hogy Rómának vagy Scipio ne hiányozzék, vagy fölébe Carthago ne kerekedjék.

XV. FEJEZET.

Miért említsem a két Lucullus halál által megszakított egyszivűségét? Miért a Pompejusokat? kiknek a kegyetlen sors azt sem engedte, hogy egy csapás alatt omoljanak össze. Sextus Pompejus először túl élte nővérét, kinek halálával Róma békéjének jól összeszorított kötelékei feloldódtak. Túlélte azután legjobb fivérét, kit a szerencse azért emelt föl, hogy ne kevésbbé magasról dobja le, mint az atyát ledobta: és e csapás után nemcsak fájdalmat, hanem háborút is kellett viselnie.

Mindenfelé számtalan példája fordul elő a halál által elválasztott testvéreknek; sőt alig akadt azok közt valaha egy pár, hogy együtt vénültek volna meg. - De megelégszem saját családunk példáival. Mert senki sincs annyira híjával az érzésnek és józanésznek, hogy a szerencsére panaszkodják azért mert valakinek keservet okozott, midőn tudja, hogy az a Cæsaroktól is könnyeket kivánt. A dicső Augustus elveszté legkedvesebb nővérét Octaviát és a természet a gyászolás kényszerűségétől még azt sem mentette föl, a kinek számára az eget szánta vala; sőt

a kifosztás minden nemével zaklatva, nővére fiát is elveszíté, a kit saját utódaul szemelt ki. Ne számláljam elő egyenként keserveit, hogy mind vejeitől, mind gyermekeitől, mind unokáitól megfosztaték és mégis az összes halandók közt senki nem érezte magát inkább embernek, midőn emberek közt forgott. Annyi és oly nagy keserveket érzett az ő mindenre fogékony szíve s a dicső Augusztus nemcsak a kül nemzeteknek, hanem saját fájalmának is legyőzője volt.

Cajus Cæsar, a dicső Augusztusnak, az én anyai nagybátyámnak fia és unokája, ifjúsága első éveiben veszíté el kedves testvérét Luciust, az ifjuság vezére ugyanazon ifjuság vezérét, a parthusok elleni háboru készülétei közben, és lelkén sokkal súlyosabb seb lőn ütve, mint később testén. - Cæsar, az én atyai nagybátyám, atyámat Drusus Germanicust az ő ifjabb testvérét, a ki Germania belsejét megnyitotta s a vad nemzeteket római hatalom alá hajtotta, ölelése és csókjai közben veszíté el; mégis a kesergésben nemcsak magának, hanem másoknak is korlátot szabott és az egész hadsereget, mely nemcsak elszomorodott, hanem megdöbbsent s Drususa testét magának követelte, római mód szerint gyászolni kényszeríté, s úgy ítélte, hogy fegyelmet nem csupán a katonáskodásban kell tartani, hanem a bánkódásban is. Nem mérsékelhette volna mások könnyeit, ha előbb a magáéit el nem nyomja.

XVI. FEJEZET.

Nagyatyám, M. Antonius, a ki senkinél nem vala kisebb, hanem ha annál, a ki őt legyőzte, akkor midőn a köztársaságot rendezte s triumviri hatalommal felruházva, két tisztársra kivételével, maga fölött senkit, s mindenkit maga alatt látott, meghallá, hogy testvére megöletett. Oh! féktelen sors, minő játékot szerzesz magadnak az emberi szerencsétlenségekből? Ugyanazon időben, midőn M. Antonius, polgártársai életének és halálának bírója volt, M. Antonius testvére halálra hurczoltaték. Mindazáltal ezt a szomorú sebet oly nagy lelki erővel tűrte, mint minden egyéb balesetet tűrt vala: az volt neki a meggyászolás, hogy testvérét husz legio vérével boszulta meg.¹⁴ De hogy minden más példát mellőzzek, hogy magamra nézve is más veszteségeket elhallgassak, testvéri gyászszal két izben támadott meg a sors, két izben látta be, hogy engem sérthet, de le nem győzhet. Elvesztém Germanicus testvéremet, a kit hogy mint szerettem, jól tudhatja az, a ki meggondolja, mint szeretik egymást a gyöngéd testvérek. Mindazáltal úgy uralkodtam indulatomon, hogy sem el nem mulaszték semmit, a mit jó testvérről kívánni lehetett, sem olyat nem tettem, a mi egy főembernek szemére vethető.

Gondold tehát, hogy köz édes atyánk e példákat hozza elő neked s mutatja, hogy semmi sincs szent és érintetlen a sors előtt, mely azon hajlékokból is merészkedett áldozatokat szedni, melyekből isteneket volt választandó. Senki ne csudálja e szerint, hogy az valamit kegyetlenül, vagy igaztalanul cselekedett. Mert ismerhet-e az valamely igazságot vagy kíméletet magán családok iránt, a kinek könyörtelen dühe, magokat az istenség nyughelyeit is annyiszor gyászba vonta? Kárhoztassuk bár őt nemcsak a magunk, hanem a közönség ajkával, mégsem fog megváltozni. Minden könyörgés, minden hódolat ellen föltámad. Ez volt sorsa az emberi dolgoknak, ez lesz; semmit sem hagyott merénység nélkül, semmit sem fog hagyni érintetlen. Erőszakosan keresztül tör mindenben, a mint mindig szokott, még azon hajlékokba is merészkedvén belépni sértés végett, a melyekbe templomokon keresztül juthatni¹⁵ s a koszoruzott ajtófeleket, gyász öltönnyel vonja be.

¹⁴ A melyek t. i. Brutus és Cassius pártjához tartoztak, midőn Antonius és Octavius Cæsar által legyőzettek.

¹⁵ A fejedelmi palotát látszik érteni, melynek bejáratánál számos templom volt, melyeknek üdvözlése után szoktak a palotába lépni.

XVII. FEJEZET.

Azt az egyet nyerjük ki tőle közkéréseinkkel és könyörgéseinkkel, ha ugyan az emberiséget még megsemmisíteni nem akarja, ha a római népre még kegyesen tekint, hogy ez a fejedelem, a ki az emberek hanyatló körülményei között adatott nekünk, valamint minden halandó előtt, úgy ő előtte is sérthetlen legyen. Tanuljon tőle engedékenységet, s a legkiméletesebb fejedelem iránt legyen kiméletes.

Vedd figyelembe tehát mindazokat, a kiket előbb fölemlítettem, mint vagy már égbe szállottakat, vagy ahhoz közellevőket s túrd békén a végzetet, ha kezét reád is veti, melyet azoktól sem tart vissza, a kik által élünk. Kövesd azoknak lelki erejét a fájdalmak elviselésében és legyőzésében, s a mennyire embernek lehet, isteni nyomokon haladj. Bár más dolgokban, a méltóságra és jelességre nézve nagy a különbség, az erény mindenki előtt nyitva van, senkit el nem utasít, a ki magát ő reá méltónak itéli. Leginkább azokat kövesd, a kik bár zúgolódhattak volna a miatt, hogy őket sem kimélte ez a csapás, mindazáltal, hogy ebben az egyben a többi emberekkel egyenlők voltak, azt nem sérelemnek, hanem a halandóság jogának tartották; s a mi velök történt, elviselték nem fölötté keservesen és zordonan, sem csüggetegen és asszonyiasan. Mert a csapásokat nem érezni, nem emberies; el nem tűrni nem férfias. Azonban midőn a Cæsárokat elősoroltattam, kiktől a sors fivéreiket és nővéreiket elragadta, mindnyájok közül ki kell vennem ezt az egyet, kit a természet az emberiség gyalázatára és veszedelmére szült, a ki teljesen fölforgatta a birodalmat, melyet a legistenfélőbb fejedelem kegyelmessége teremt újra.

C. Cæsar volt az az ember, a ki elvesztvén nővérét Drusillát, nem inkább búsulhatott, mint örvendhetett; kerülte polgártársainak tekintetét s társaságát; nővére temetésénél nem volt jelen; nővérenek a végtisztességet meg nem adta, hanem albai birtokán, koczka és táblajátékkal s más efféle foglalkozásokkal könnyítette a legkeservesebb temetés bajait. Oh szégyen a birodalomra! hogy a nővérét gyászoló római fejedelem szívének vigasza koczka volt! Ugyanez a Cajus, örjögő állhatatlanságában, most szakálát és haját leeresztette, majd Italia és Sicilia határait átkóborolta, és soha sem volt bizonyos, vajon gyászoltatni akarja-e testvérét, vagy tiszteltetni. Mert ugyanazon időben, a melyben neki templomot és oltárokat emelt, azokat a kik nem eléggé szomorkodtak, a legkegyetlenebb bánattalommal illette. Ugyanazon lelki túlzással viselte a szerencsétlen körülmények csapását, a melylyel a szerencsések között emberi mód fölött felfuvalkodott. Távol legyen az a példa római férfiútól, hogy keservét akár idéltlen játékokkal oszlassa, akár külső szenny és piszok undokságával ingerelje, vagy mások bajával gyönyörködtesse, mely legkevésbé emberies vigasztalás.

Neked azonban semmit sem kell változtatnod szokásaidból; mert hiszen azon tudományokat tanultad szeretni, melyek mind a boldogságot leginkább emelik, mind a szerencsétlenséget, nyomoruságot legkönnyebben csökkentik. Azok az embernek legnagyobb ékességei, legnagyobb vigaszai.

XVIII. FEJEZET.

Mostan azért mélyebben merülj tanulmányaidba, - mostan azokat, mintegy lelked erősségeit, úgy vedd körül, hogy egy oldalról se találjon oda bemenetelt a fájdalom. Testvéred emlékeztét is irataid valamely emlékével tartsd fen. Mert az emberi dolgok között ez az egy mű az, melynek nem árt az időviszontagság, melyet a régiség meg nem emészt. Egyebek, a mik kőrakások, márvány-tömegek vagy földhalmok által nagy magasságra emelve fennállanak, nem maradnak meg hosszú ideig: mert azok is elenyésznek. A szellem emléke halhatatlan. Ezt

nyujtsd testvérednek, ebbe helyezd őt el. Inkább halhatatlanítod örökké tartó szellem által, mintha hiábavaló kesergéssel gyászolod.

A mi magát a sorsot illeti, bár most annak ügyéről előtted szólni nem lehet, mert előttünk mind az, a mit adott, gyűlöletes a miatt, a mit tőlünk elvett: akkor kell majd szólnunk, midőn majd igazságosabb bírónak teend az idő: mert akkor békülhetsz ki vele. Tudniillik sokkal ajándékozott meg, a mivel ezt a sérelmet jóvá tette; most is sokat ad, a mivel kárpótolja. Végtére azt is, a mit elvett, ő maga adta neked. Ne használd tehát elmédet önmagad ellen, ne csüggy fájdalmasan. Szónoki tehetséged ugyan nagyoknak veheti a kicsinyeket s viszont csökkentheti, és igen megkisebbiti a nagyokat: de máskorra tartsa fel ezt az erejét; most egészen a te vigasztalásodra használja azt. Mindazáltal fontold meg, nehogy már ez maga is fölösleges legyen. Mert valamit követel tőlünk a természet: de több bajt okoz a hiábavalóság. Én azonban sohasem kívánom tőled, hogy egyáltalában ne búslakodjál. Tudom, találkoznak inkább kemény, mint erős gondolkozású férfiak, a kik tagadják, hogy a bölcs ember fájdalmat érezhet. Ezek azonban, úgy látszik, soha sem estek hasonló szerencsétlenségbe. Különben a sors elűzte volna kevély bölcsességeket s az igazság bevallására akaratjuk ellen is kényszerítette volna őket. Eleget tett a józan ész, ha a fájdalomtól azt, a mi túlságos és felesleges, eltávolította. Mert hogy abból egyáltalában semmit ne törjön, azt sem remélni, sem kívánni nem lehet. Inkább ezt a mértéket tartsa meg az, a ki sem kegyeletlenséget, sem esztelenséget mutatni nem akar, s bennünket oly kedélyállapotban tartson, mely kegyeletes és nem felindult lélekre vall. Folyjanak a könnyek, de szünjenek is meg. Emelkedjenek sohajok a szív mélyéből, de véget is érjenek. Ugy kormányozd indulatodat, hogy mind a bölcs emberek, mind testvéreid helyeseljék. Igyekezzél, testvéred emlékét minél gyakrabban forgatni előtted, hogy beszédeiddel magasztald, mind folytonos emlegetéssel magad elé varázsold. A mit úgy érhetsz el, ha emlékét magad előtt inkább örvendetessé, mint siralmassá teended. Mert természetes az, hogy a lélek mindig visszahökken attól, a mire szomorúsággal fordul. Gondolj szerénységére, gondolj ügyeinek vitelében okosságára, azok végrehajtásában szorgalmára, ígéreteiben szótartására. Minden mondását, minden cselekedetét másokkal is ismertesd, magad is emlegesd. Gondold el, milyen volt, s milyet lehetett remélni belőle. Mert mit nem ígérhettünk magunknak biztosan ily testvér felől?

Ezeket, a mint lehetett, hosszas heveréstől már megviselt és eltompított elmémmel szerkesztém egybe, melyek ha vagy kevéssé felelnek meg a te szellemednek, vagy kevéssé gyógyítani látszanak fájdalmadat, gondold meg, mennyire nem képes a más vigasztalására az, a kit saját bajai tartanak lekötve, - a kiknek a latin szavak sem jutnak könnyen eszébe, - a kit a barbárok, még a tisztességesebb barbárok előtt is durva és kellemetlen zaja zsibong körül.

MARCIA VIGASZTALÁSA.

I. FEJEZET.

Ha azt nem tudnám, Marcia, hogy ép oly távol vagy a női szív gyöngeségétől, mint egyéb gyarlóságoktól s erkölcséid mintegy régi példaképül tekintik: nem bátorkodnám szembe szállani fájdalmaddal, melynek férfiak is örömet hódolnak és meghajolnak, s reményt sem tápláltam volna azt eszközölhetni, hogy ily alkalmatlan időben,¹⁶ ily ellenséges bíró előtt,¹⁷ ily gyűlöletes vád mellett¹⁸ sorsoddal kibékítselek. Bizalmat önte belém szived megpróbált ereje és nagy válságban bebizonyult erényed.

Tudva van, miként viselted magadat atyád személye iránt, a kit nem kevésbé szeretted, mint gyermekeidet; egyedül csak azt nem ohajtád, hogy túléljen téged. S nem tudom, vajon nem ohajthattad-e? Mert hiszen némely dolgot jó erkölcs ellenére is megenged magának a nagy kegyelet. Atyád Aulus Cremutius Cordus halálát, a mennyire tőled telt, akadályozád. Miután nyilván lett előtted, hogy Sejanus fegyvernökei között, csak amaz egy menedék maradt a szolgaságtól: nem beszélted őt le szándékáról, hanem legyőzve, kezet nyujtottál neki s nyilvánosan könnyeket öntél és jajjaidat elfojtád ugyan, de nem rejtéd vidám arcz alá. S ezt oly korszakban, melyben nagy kegyelet vala: semmit nem tenni kegyeletlenül. A mint azonban az idők fordulata alkalmat adott, atyád szellemét, melyen a halálos ítélet végrehajtaték, visszaidézted az emberek közhasználatára s megmentéd azt a valódi haláltól; visszahelyezted a középületekbe a könyveket, melyeket ama derék férfiú saját vérével írt vala.

Érdemet szereztél a római irodalomra nézve: annak nagy része elégett; érdemet az utókorra nézve, melyhez teljes épségben fog jutni a nagy szerzőtől az események hitelessége; érdemet ő magára nézve, kinek emlékezete él és élni is fog, valámig méltó lesz ismerni a római történeteket, valámig lesz ember, a ki az ősök tetteire örömet visszagondol, valámig lesz, a ki tudni ohajtja, mi egy római, mi egy oly ember, a ki, midőn nyakát már mindenki meghajtá és Sejanus igájába görnyeszté, még akkor is fékezetlen, szellemében, szívében, működésében szabad! Bizonyára nagy kárát vallotta volna a hazá, ha őt, a ki két legszebb sajátunk, az ékes-szólás és szabadság miatt vettetett feledékenységre, meg nem mented. Olvassák, virágoznak, az emberek kezébe, szívébe van visszafogadva, nem fél a mulandóságtól. Ama hóhéroknak pedig hamar el fognak enyészni még gonoszságaik is, melyek által emlékezetet egyedül érdemeltek!

Lelked e nagysága tiltá nekem tekintetbe venni nemedet, tiltá arczodat, melyet annyi esztendő folytonos gyásza úgy tart elfoglalva, a mint egyszer elborította. - És lásd, mennyire nem áltatlak s nem szándékozom meglopni érzelmeidet! Régi szenvedésekre emlékeztetitek. Tudni ohajtod, vajon gyógyítható-e e csapás is? Hiszen szintén nagy seb forradását mutatám fel előtted!

Mások hadd legyenek azért gyöngédek és hizelgők irántad: én elhatároztam összetűzni keserüddel s ellankadt és kimerült szemeidet, melyek, igazat szólva, már inkább szokásból, mint kesergésből könnyeznek, meg fogom zabolázni, ha lehet, akaratod szerint, öngyógyszereiddel; ha nem: akaratod ellenére is. - Tartsd meg bár és öleld magadhoz fájdalmadat, melyet fiad helyett utódoddá fogadtál: mi lesz aztán a vége? Minden meg volt kísérelve a túlságig; a barátok szorgalmas beszélgetése, a veled rokon nagy férfiak tekintélye, a tudományok, ez az

¹⁶ Midőn fájdalmad még oly heves.

¹⁷ Önmagad előtt, ki ellene vagy a vigasztalásnak.

¹⁸ Melylyel elvesztett fiadért a sorsot vádolod.

öröklött s atyai birtok, süket fülekre találunk, hiábanvaló s alig néhány perczig tartó vigasztalást hagynak nálad. Maga az idő természetes gyógyszere, mely a legnagyobb vészeket is lecsendesíti, reád az egyetlenre nézve hatását veszíté. Harmadik éve mult már s e közben keserved amaz első heve semmit sem lohadt; meg-megújúl és napról napra erősbödik; a tartósságból jogot formált magának s oda jutott, hogy illetlennek gondolja megszűnni.

Valamint minden baj mélyen megülepszik, ha keletkeztek el nem nyomatik: úgy ez a szomorú, szerencsétlen s önmaga ellen dühöngő állapot is, magában a kikéservedésben lel új táplálékot s a gyötrött szívnek veszélyes gyönyörévé lesz a fájdalom.

Óhajtottam volna azért mindjárt eleintén kezdeni a gyógyításhoz: könnyebb szerrel lehetett volna korlátozni a még keletkező sérvet. Mert a sebek gyógyítása könnyü, míg a vértől még frissek; akkor égethetők, felbolygathatók s a vizsgálók ujjait megtúrhetik: de midőn elfajulva vészes daganattá idültek, nehezebben gyógyíthatók. Most már az ily megkeményedett fájdalmat sem tartózkodással, sem gyöngéden nem illethetem: meg kell azt törnöm.

II. FEJEZET.

Tudom, hogy a kik valakit inteni akarnak, mindnyájan tanításon kezdik s példákön végzik. E szokástól azonban jó néha eltérni. Mert kivel-kivel másképen kell bánnunk. Némelyeket a józan okosság vezérel; mások előtt hires neveket kell fölmutatnunk s tekintélyt, mely nem hagyja magára a kitünő tárgyakon csüggő lelket. Nemed és korod két legnagyobb példáját állítom szemed elé: az egyik nőét, a ki a fájdalom kényének átadta magát, - a másikat, a ki hasonló csapással, de nagyobb veszteséggel sujtva, mégsem engedett maga felett tartós uralmat szenvedéseinek, hanem indulatát csakhamar korlátai közé szorítá vissza. Octávia és Livia, az egyik nővére, a másik neje Augustusnak, elveszíték ifjú fiaikat, mindketten biztos kilátással bírván a fejedelemségre. Octávia Marcellust,¹⁹ a kire mind nagybátyja, mind ipja támaszkodni kezdett s a kire az uralkodás terhe is háruvandott; serény lelkü, hatalmas szellemü ifjú, sőt mind évei, mind dús voltához képest, mérséklete s tartózkodásaért is nem kevésbé méltó a bámulatra; bajtűrő, a gyönyöröktől idegenkedő s birni képes mindazt, a mit nagybátyja az ő vállaira helyezni, úgyszólván, reá építeni akart volna. Helyesen rakta le²⁰ az alapot, mely semmi teher alatt nem fogott engedni. Egész élete folytán nem vetett véget a sirásnak és jajongásnak; szót sem engede magához jutni, mely valami üdvöset tartalmazott. Még azt sem tűrte, hogy nevén szólítsák. Ugyanazon egy tárgyon csüggve s egész lelkével ahhoz tapadva, teljes életében olyan volt, a milyen a temetésen; nem mondom, hogy fölemelkedni nem bátor, de könnyebbülni vonakodó, második elárulásnak vélvén felhagyni a könnyekkel. Nem akarta birni kedves fia arczképét, nem, hogy róla emlékezés is történjék előtte. Gyűlölt minden anyát s leginkább elkéservedett Livia ellen, mivel úgy látszott, hogy ennek fiára szálla át a neki ígért szerencse. Homályt és magányt keresve s testvéreire sem ügyelve, a Marcellus emlékezetének ünneplésére írott verseket és a tudomány egyéb tisztelgéseit visszautasítá; fülét minden vigasztalás előtt elzárta; az ünnepélyes alkalmaktól elvonulva s testvére nagyságának szerte ragyogó szerencsését is gyűlölvé, elásta magát és elrejtette. Körülte ülő gyermekei, unokái között, gyászruháját le nem tette, bár hibáztatták minden övéi, a kiknek még életében elárvaltunk látszék önmaga előtt.

¹⁹ Veszté el.

²⁰ T. i. Octávia.

III. FEJEZET.

Livia elveszté fiát Drusust, a jövő nagy fejedelmet s már akkor is nagy vezért. Behatolt Germánia belsejébe s ott tűzte ki a római zászlókat, a hol, tudomás szerint, alig fordultak meg valaha rómaiak. A hadjáratban mint győző húnyt el, maga az ellenség is kölcsönös békével követvén őt, a beteget, s ohajtani sem mervén azt, a mire alkalom nyílt. E halál, melyet ő a hazáért szenvedett, roppant keservet költe a polgároknak, a tartományokban és egész Itáliában, melyen keresztül a gyász tisztességre sereglő hatóságok és gyarmatok egészen a városig kísérték a diadalmenethez hasonló temetést. Az édes anyának nem lehetett élveznie fia végcsókjait s haldokló ajka kedves beszédét. Drususa földi maradványát hosszú úton kísérve, az egész Itáliában gyúlongó máglyák által, mintha megannyiszor veszítené őt el, fel-felzaklatva, midőn végre sírba helyezte, vele együtt fájdmát is oda rejté s nem keserge nagyobb mértékben, mint Cäsärhöz illő s egy anyához méltó vala. Nem szünt tehát meg Drususa nevét emlegetni, őt magánosan és nyilvánosan mindenütt előtüntetni, róla igen örömet beszélni, hallani: mig ama másik nevét²¹ senki sem említhette és újíthatta fel a nélkül, hogy anyját önmaga ellen ne keserítse.

Ugyan válaszszt tehát, melyik példát véled helyesebbnek? Ha inkább amazt akarod követni, kiszakaszod magadat az élők társaságából, elriasztod mind a mások, mind a magad gyermekeit s csak ő utána epedezvén, gyász jósjel gyanánt fogsz feltűnni az anyák előtt. A megengedett tisztességes örömeiket, mint sorsodhoz nem illőket, visszautasítod, meggyűlölöd a világot, zúgolódni fogsz korod ellen, hogy minél előbb össze nem rokaszt és el nem enyész, s a mi jobb oldalról ismert szivedhez legalacsonyabb, legilletlenebb, azt fogod mutatni, hogy élni nem akarsz, halni nem bírsz.

Ha pedig e legnagyobb nő példájához alkalmazkodol, szelidebb s mérsékletesebb leendesz a csapások alatt és kizű szerekekkel magadat gyötreni nem fogod. Mert hiszen, elég baj! mily dőreség önmagunkat büntetni a szerencsétlenségért s bajainkat még szaporítani! Melyet egész életedben megőrzöttél, erkölcsid jámborságát és szerénységét e körülményben is tanusítani fogod. Mert a kesergésnek is van ám bizonyos határa. Magát amaz ifjut is akkor nyugtatod meg legméltóbban, ha mindig róla gondolkozol s emlékezel és akkor teszed jó helyre, ha anyja előtt úgy tűnik fel, a minő életében volt: vidáman és örömmel.

IV. FEJEZET.

Nem fogom én neked azt a szigorú tanítást adni, hogy emberietlen módon kell túrnunk az emberi dolgokat, hogy a temetés napján is szárazon kell maradnia az anya szemének; bíró elé állok veled: az vizsgáltassék meg közöttünk, vajon nagy legyen-e a fájdalom, vagy örökké tartó?

Nem kétlem, hogy Livia Augusta példája, a kit barátilag becsültél, inkább tetszik neked. Ő vonz téged a maga gondolkodásmódjára. Ő mindjárt első hevében, midőn a szenvedések legnyugtalanítóbbak és legdühösebbek, vigasztalni engedé magát férje bölcs embere, Areus által s megvallotta, hogy ez neki sokat használt; többet, mint a római nép, melyet szomorúságával szomorítani nem akart; többet, mint Augustus, a ki egyik támasza kidöltével ingadozott s nem vala hajlandó övéi keservére; többet, mint fia Tiberius, a kinek ragaszkodása eszközlé, hogy ő ama keserves és a népek által megsiratott temetésben magára nézve csupán csak

²¹ Marcellusét.

számbeli hiányt érzett. Ez volt, a mint vélem, a bevezetés,²² ez a kezdet az ő véleményét legszorgosabban őrző asszony nál.

«E napig,²³ Livia, - a menyire én tudom, mint férjed állandó társa, a ki előtt nem csak a nyilvánosságra került dolgok ismeretese, hanem sziveitek minden titkosabb indulata is, - azon törekedtél, hogy szemedre téríteni semmit ne lehessen. S nemcsak a nagyobb, hanem a legkisebb dolgokban is arra figyeltél, hogy semmi olyast ne tégy, a minek híré, a fejedelmek e féktelen biráját, takargatnod kelljen. Nem is vélek szebbet a magas helyzetben lévőkre, mint sok dologért adni, egyért sem kérni bocsánatot. Meg kell azért tartanod e körülményben is saját szokásodat, hogy semmit se tégy, a mit épen nem, vagy másként tenni ohajtanál.»

V. FEJEZET.

«Esdve kérlek továbbá, ne légy barátaid iránt nehézkes és férkezhetetlen. Mert hiszen jól látod, ezek már nem tudják, mint viseljék magokat: szóljanak-e előtted valamit Drususról, vagy ne, hogy a jeles ifjunak vagy feledése ő reá, vagy emlegetése te reád nézve bántó ne legyen. Midőn külön válunk és összejövünk, tetteit, beszédeit érdemlett magasztalással emlegetjük; előtted mélyen hallgatunk róla. Meg vagy tehát fosztva a legnagyobb gyönyörüségtől, fiad dicsősítésétől, a melyet, nem kétlem, ha tőled függene, életed feláldozásával is örök időre fognál nyújtani. Ennél fogva tőrjed, sőt idézd elő a beszédeket, melyek ő róla szólnak s nyisd meg füledet fiad neve és emlékezete előtt: ne gondold ezt nehéznek, mint azok szokták, a kik ily esetekben a szenvedés egy részének vélik, vigasztalást hallani. Most egészen ellenkező oldalra fordultál s megfeledkezve a jobbakról, sorsodat a rosszabbik oldaláról tekinted. Nem veszed figyelembe a fiaddal töltött együttlétet s kellemes érintkezéseket, nem gyermekkori s kedves nyájasságát, nem tanulmányai gyarodását: csak a körülmények e legújabb arcán csüggesz. Bár ez önmagában nem igen rémítő, a mit csak lehet, arra hárítasz. Ne ohajtsd, kérlek, azt az igen fonák dicsőséget, hogy legszerencsétlenebbnek láttassál.»

VI. FEJEZET.

«Gondold meg egyszersmind, hogy nem nagy dolog, kedvező körülmények között erősen megállani, midőn szerencsésen foly az élet: a kormányos ügyességét nem a nyugalmas tenger s nem a szélcsend mutatja meg; valami ellenkezőnek kell történnie, a mi a bátorságot kipróbálja. Ne csüggedj tehát, sőt álld meg helyedet szilárdan, és a mely teher reád szakadt, emeld azt, csupán az első zuhanástól rezzenvén össze. A balsorsnak nincs nagyobb ellensége a béketűrésnél.»

Ezután feltüntette előtte²⁴ életben maradt fiát, feltüntette a megholttól való unokáit.

A te ügyedről vala ott szó, Marcia, te melletted ült Areus: más képében téged vigasztalt. Tegyük fel azonban, Marcia, hogy tőled nagyobb valami raboltatott el, mint a mit valaha anya veszíthetett (nem hizelgek, sem vesztésedet nem csekélylem). Ha siránkozással legyőzhetni a végzetet, egyesülten rajta leszünk: muljék kesergésben minden napunk; éjünket álom nélkül emészsze a szomorúság; vessük kezünket feltépett mellünkre s még arcunkat is rohanjuk meg és a dühöngés minden nemét kísérelje meg a használatos búsongás.

²² T. i. Areusra nézve.

²³ Így szólt Areus.

²⁴ Livia előtt Areus.

De ha az eltemetetteket a siránkozás vissza nem hozza; ha a változatlan s örökre állandó végzetet semmi szerencsétlenség meg nem változtatja s a halál a kit elvett, meg is tartja: szünjék fájdalmunk, mely ugyis elenyész!

Bátorodjunk fel tehát s ama hatalom ne ragadjon bennünket ferde útra. Dicstelen hajókormányos az, a kitől hullám ragadta el az evezőket, a ki a lengő vitorlákat elhagyta, a hajót viharoknak engedte; ellenben még hajótörésben is dicsőítendő, a kit a kormányrúd mellett s rendületlenül borított el a tenger.

VII. FEJEZET.

Ugyde övéi után keseregni természetes! Ki tagadja ezt, míg mérséklettel történik? Hiszen kedveseinknek nemcsak elvesztése, hanem eltávozása is szükségkép fájdalmas s a legerősb szivekre is elszorító. De több az, a mit a képzelgés pótol hozzá, mint a mit a természet parancsolt. Lásd! az oktalan állatok kesergése mily heves s mégis mily rövid! A tehének bőgése csak egy-két napig hallható; az anyalovak amaz őrzöngő s tétova futkosása sem tart tovább. A vadak, midőn kölykeik nyomát követik s az erdőt átbolyongják, midőn kirablott fekhelyökre gyakran visszatérnek, dühöngésöket rövid idő alatt eloltják. A madarak, midőn üres fészkeiket nagy vijjogással körülzúgják, egy pillanat múlva mégis nyugodtan ismétlik röpkedésöket. Egy állat sem kesereg szülötte után hosszasan, csak az ember: ő fájdalmához tapad s az által nemcsak annyira érdekeltetik, a mennyire érzi, hanem a mennyire elhatározta.

Hogy pedig a búsongás által megtöretni nem természetes, lásd! ugyanaz a veszteség inkább sebzi a nőket, mint a férfiakat, inkább a nyers, mint a szelid s mivel rendű embereket, inkább a tudatlanokat, mint a tanultakat. Pedig az, a mi természettől nyerte erejét, minden körülményben megtartja azt. Világos, hogy nem természetes az, a mi változó. A tűz minden korbelleket, minden földi lakót, úgy férfiakat, mint nőket megéget; a vas minden testen kitünteti vágó képességét: miért? mivel erőt annak a természet adott, a mely egyes ember kedvéért semmit sem alkotott. A szegénységet, a szomorúságot, a nagyravágyást ki-ki másként érzi, a mint kinek-kinek szokása hozza magával s kislelküvé, nyugtalanná tesz a nem félelmes dolgokról rajzolt rémítő képzelődés.

VIII. FEJEZET.

Továbbá a mi természetes, nem fogyatkozik idő multával: a fájdalmat megemészti az idő; legyen bár a legrögzöttebb, naponként újra ébredő s a gyógyszerek ellen forrongó, mindazáltal elgyengíti azt a szilaj hév csillapítására leghatékonyabb idő. Még most is meg van ugyan nagy szomorúságod, Marcia, s úgy látszik már kéreg borítja, - nem oly heves, mint kezdetben volt, de makacs és átalkodott: mindazáltal az idő lassankint ezt is elveszi tőled. Valahányszor más egyebet mivelsz, könnyebbülni fog szived. Még most örködöl felette; azonban nagy különbség: vajon megengeded-e magadnak a búsongást, vagy parancsolod. Mennyivel jobban illik kiváló jellemedhez, keservednek inkább végét vetni, mint várni, s nem várakozni azon napra, melyen a fájdalom akaratod ellen is megszűnik? Magad mondj le róla.

IX. FEJEZET.

Honnan van hát a mieink siratásában az a nagy átalkodottság, ha nem a természet rendelése? Onnan, hogy semmi bajt nem gondolunk magunkra nézve, mielőtt meg nem történik, hanem mintha kivételesek s más szelidebb uton járók volnánk, a mások szerencsétlenségei nem

intenek bennünket arra, hogy azok közösek. Oly sok gyászmenet vonul el házunkon kívül: s a halálról még sem gondolkozunk; oly sok keserves temetés: s mi csecsemőink emberkorát, katonaságát, az apai vagyon öröklését forgatjuk elménkben; annyi dúsgazdag hirtelen elpusztulása ötlük szemünkbe: s mégsem jut soha eszünkbe, hogy a mi vagyonunk is szintén kockán áll.

Szükségképen inkább össze kell tehát roskadnunk, mikor mintegy véletlenül sujtatunk. Enyhébben tűnik elő, a miket sokkal előre láttunk. Tudod-e, hogy minden csapásnak kitéve állasz, s hogy a dárdák, melyek másokat ütöttek keresztül, körülötted suhogtak? Mintha valamely kőfalhoz, vagy sok ellenséggel rakott s nehezen meghágható helyhez fegyvertelenül közelítesz, várjad a sebeket s úgy vedd, hogy a nyilvesszőkkel s golyókkal együtt felülről repdeső kövek a te testedre irányozvák. Valahányszor melletted vagy mögötted leesnek, kiálts fel: nem szedsz engemet rá, oh szerencse! s elbizakodás vagy hanyagság által meg nem ejtesz; tudom, mire törekszel: mást ütöttél le, engem célloztál.

Vajon ki tekinté valaha dolgait úgy, mintha már vesznie kellene? vajon ki mert valaha gondolkozni közöttünk száműzetés, inség, keserv felől? s ha arra figyelmeztetik, hogy gondolkozzék, ki nem utasítja vissza, hogy az ellenségnek vagy az időszerűtlen figyelmeztetőnek fejére szálljon az?

Nem gondoltam, hogy meg fog történni! Hogyan gondold nem történendőnek azt, a miről tudod, hogy sokakkal megtörténhetett, a miről látod, hogy sokakon megesett? Derék vers az s méltó, hogy ne Publius irta légyen:

«A mi egyen megeshetik, az mindenkin megeshetik.»

Ez elveszté gyermekeit: te is elvesztheted. Ezt elítélték: a te ártatlanságod is veszélyben forog. - Ez a tévedés csal meg bennünket, ez erőtlénít el, midőn azt kell szenvednünk, a mit hogy szenvedhetünk, soha sem sejtettük. A jelen bajok élet elveszi az, a ki jövőtelöket előre látta.

X. FEJEZET.

Bármi legyen is az, Marcia, a mi körülöttünk történetesen tündököl: gyermekek, tisztesség, hatalom, pompás teremek, kizárt védenczek csoportjával telt csarnokok, kitünő, nemes, vagy bájos nő s egyebek, a mik a bizonytalan és változó szerencsétől függnek, - mindezek idegen s kölcsönzött készülékek; semmit sem nyerünk ezekből ajándékban. A színpad összehordott s gazdáikhoz visszajutandó szerekkel van díszítve. Ezek közül egyik nap egyiket, másik nap másikat fogják visszavinni: kevés marad meg mindvégig. E szerint nincs miért úgy vélekednünk, mintha sajátaink közé volnánk helyezve: kölcsönképen nyertük. Csak a haszonvétele a mienk, melyet az idő szab meg, mint saját adományának bírāja: készen kell tartanunk, a mit bizonytalan időre nyertünk s ha felszólítatunk, panasz nélkül visszaadnunk. Igen rossz adós az, a ki hitelezőjére zúgolódik.

Ennélfogva minden mieinket, úgy azokat, a kiket születés rendje szerint utódainkúl ohajtunk, valamint azokat, a kik magok is legjogosabban ohajtják, hogy elöttök menjünk el, úgy kell szeretnünk, mint a kiknek örökléte, sőt tartóssága felől semmi ígéretet nem kaptunk. Gyakran intsük szívünket arra, hogy úgy szeresse őket, mint eltávozandókat, sőt már-már távozókat. Úgy bírja a szerencse minden adományát, mint tüstént elmulandót.

Vegyetek a gyermekekből gyönyörűséget; ti viszont adjátok magatokat örvendezésül a gyermekeknek s halogatás nélkül merítsetek minden örömet. Semmi sincs ígérve a mai napra, - hosszú időt is adtam, - semmi imez órára. Sietnünk kell: hátunk mögött a halál. Ama kíséret már széledezik; ama barátkozások, a zaj szüntével, már-már bomladoznak. Nem tudjátok-e,

szerencsétlenek! hogy az élet mindentől való megfosztatás és csak egy szökellés? Ha meghalt fiad után keseregsz, azon időt vádold ezért, a melyben született, mert halála már születésekor el volt határozva. Ily feltétel mellett lón a tied; e végzet mindjárt világra jöttével követé. A sors uralma, még pedig szigorú s legyőzhetlen uralma alá jutottunk, annak kénye szerint kell szenvednünk méltán és méltatlanul. Testünkkel önkényesen, gyalázatosan, kegyetlenül fog bánni. Némelyeket tűz által éget össze, vagy büntetésül, vagy javításul; másokat bilincsbe fog verni s azt most az ellenség, majd a polgár teheti; némelyeket meztelenül hányvet a háborgó tengeren s a habokkal küzdőket még a porondra, vagy a partra sem fogja kidobni, hanem valamely irtóztató szörnyeteg gyomrába temeti el; másokat különféle nyavalyákkal emésztve, élet és halál között sokáig tartóztat. Mint a rabszolgáival nem gondoló, változékony és szeszélyes urnő, mind a büntetésben, mind az ajándékozásban tévedez. Mi szükség a részleteket siratnod? az egész élet siratni való. Uj bajok zaklatnak, mielőtt a régiektől megszabadultál. Önmérséklet kell tehát, kivált nektek,²⁵ a kik mértéken túl szenvedtek s az emberi szívet mind félelemre, mind fájdalomra készen kell tartanunk.

XI. FEJEZET.

Végre, mily megféledezés ez a magad és mindnyájunk sorsáról? Halandónak születél, halandókat szültél. Hát azt hitted, hogy te, mint porlandó, gyöngé test, betegségek s nyavalyák által is zaklatott, ily hitvány anyagban tartós és öröklétű lényeket hordozál? Fiad meghalt, azaz eljutott azon véghez, melyhez sietnek azok is, a kiket szülöttednél boldogabbaknak vélsz. Ide tér különböző léppéssel az az egész tömeg, mely a törvényszéken pörlekedik, a színházakban mulat, a templomokban imádkozik. A miket tisztelsz és a miket megvetsz, egyformán hamuvá lesznek. Ezt parancsolja a pythiai jósdára írott ama szózat: ismerd tenmagadat. Mi az ember? roncsolt s törékeny edény: nem nagy vihar, csak hányódás kell, hogy szétzúzassál. Bárhol küzdesz, megoszlatatol. Mi az ember? hitvány s törékeny test, meztelen, természetből gyöngé, más segélyére szoruló, a sors minden viszontagságának kitevé; bár karjait jól meg-edzette, akármely vad állatnak étke, akármelyiknek zsákmánya; erőtlen, muló részekből alkotott, külszinére nézve fénylő, hideget, meleget, törődést nem tűrő: viszont maga a helyben-lét és nyugalom által senyvedésnek indul; saját tápszereitől fél, melyeknek majd szűk, majd bő volta rontja meg; önvédelmében szorongó, aggodalmas, - bizonytalan s akadozó lélegzetű, melyet egy hirtelen ijedség, egy véletlenül fülébe jutott erős hang elszorít: mindig csak önmagának hibás és hasztalan tápláléka.

Csodáljuk-e ebben az egyes ember halálát, a melylyel egyenként mindenki köteles? Mert hiszen micsoda nagy erő kell ahhoz, hogy összeomolják? A szag és íz, a fáradság és az éberség, az ital és az étel s mindaz, a mi nélkül nem élhet, halálosak neki. Akárhová mozdul, mindjárt megérzi gyöngeségét: nem minden éghajlatot tűr, a víz szokatlansága, a nem kedvező szélfuvallat, a legcsekélyebb okok és sérelmek által beteges, porlandó, nyavalyás, s már életét is sirással kezdi. Azonban mily nagy zajt üt mégis ez annyira megvetett lény? sorsáról megféledezve, mily nagy gondolatokba merül? Halhatatlan, örök dolgokat forgat eszében s unokái és dédunokái felől rendelkezik, midőn messzire törekvése közben elborítja a halál. S az is, a mit öregségnek nevezünk, csak kevés esztendő körfutása.

²⁵ Nőknek.

XII. FEJEZET.

A te fájdalmad, oh Marcia, ha ugyan van abban valamely józan ok, vajon saját kellemetlenségeit tekinti e, vagy azért, a ki meghalt? Vajon fiad elvesztése után az bánt-e, hogy semmi gyönyörűséget nem vettél tőle, vagy az, hogy nagyobbat nyerhettél volna, ha tovább él? Ha azt mondd, hogy semmit sem nyertél, türethetőbbé teszed veszteségedet; mert az emberek kevésbé ohajtoznak azok után, a mikből semmi gyönyörűséget és vidámságot nem nyertek. Ha bevallod, hogy nagy gyönyörűségeket nyertél, nem panaszkodnod kell azért, a mit elvesztettél, hanem hálát adnod azért, mit megszerezteél. Mert hiszen törődéseid elég nagy jutalmat vőnek magából a nevelésből: hacsak úgy nincs, hogy azok, a kik az állatkölyköket s madarakat és a kedély hiában való játékszereit nagy szorgalommal ápolják, az állatok látása, érintése és nyájas hizelgése által is élveznek némi gyönyörűséget, - a gyermekeiket dajkálónál pedig a nevelésnek nem jutalma már maga a nevelés. Ámbár tehát az ő szorgalma neked semmit sem használt, serénysége semmit sem őrzött meg, okossága semmit sem szerzett: már az, hogy birtad, hogy szeretted, jutalom.

«Igen, de tartósabb és nagyobb lehetett volna!» - Mégis jobban volt így részedre, mintha általában nem történt volna; mert ha a közt van választás: vajon előnyösebb-e nem sokáig, vagy sohasem lenni boldognak: jobb habár mulandó jókat is nyernünk, mint semmit. Vajon inkább akarnád-e, hogy valami elkorcsosult s csupán nevet és számot tevő fiúval birtál légyen, mint oly derék jelleművel, minő a tied volt? Ifjú, a ki korán lett okos, korán vallásos, korán férj, korán atya, korán minden kötelességre ügyelő, korán pap, minden oly igen hamar!

Csaknem senkinek sem jutnak osztályrészülnagy és tartós javak; nem tart, nem terjed ki mindvégig a boldogság, csupán ha lassú. A halhatatlan istenek nem hosszú időre adván neked fiadat, mindjárt olyanul adták, a milyenné hosszú idő alatt válhatik vala. - Azt sem mondhatod, hogy az istenek kiválasztottak téged, mint a kinek fiúval birnia nem szabad. - Nézz körül az ismerősök és nem ismerősök egész tömegén, mindenütt tünnek fel, a kik többet szenvedtek. Érzettek ilyeket a nagy vezérek, érzettek a fejedelmek. A mesék még az isteneket sem hagyták illetetlenül, gondolom, keservünket enyhíteni azzal, hogy még az isteni dolgok is romba dőlnek. Tekints körül, mondom, mindeneken. Nem fogsz nevezni oly nyomorult hajlékot, mely vigasztalást ne lelne egy még nyomorultabban.

Bizonyára nem vagyok oly rossz véleménynyel jellemed felől, hogy azt hígyem, miként könnyebben tűröd balsorsodat, ha a gyászolók nagy számát tüntetem fel előtted. Gonosz fajta vigasztalás a szerencsétlenek serege. Némelyeket mégis előhozok, nem annak tudatása végett, hogy meg szokott ez történni az embereken, - mert nevetséges dolog a halandóság példáit gyűjteni össze, - hanem annak tudatása végett, hogy voltak sokan, a kik a szenvedéseket csendes türelemmel enyhítették.

A legszerencsésebbnél kezdem. Lucius Sylla elveszté fiát; s ez a körülmény sem katonai mivoltát s ellenség és polgár iránti szigorú erélyét meg nem törte, sem azt nem okozta, hogy fia életében bitorolni látszassék azt a melléknevet,²⁶ melyet annak halála után vett fel; sem az emberek gyűlöletétől nem tartott, kiknek szenvedéseiből állta az ő igen nagy szerencséje, - sem az istenek irigységétől, kiknek hibája volt, hogy Sylla oly szerencsés. De maradjon bár eldöntetlenül, milyen volt Sylla, azt még ellenségei is megvallják, hogy jól fogott fegyvert s jól tette azt le; az, a miről szó van, bizonyos: nem legnagyobb rossz az, a mi a legszerencsésbéket is utoléri.

²⁶ A szerencsés melléknevet.

XIII. FEJEZET.

Hogy Görögország nem igen csodálja azon atyát,²⁷ a ki épen áldozás közben értesülvén fia haláláról, csak a fuvolást hallgattatá el s fejről a koszorút tévé le, egyebeket rendesen elvégzett: azt Pulvillus főpap vitte véghez, a ki akkor vette hírét fia halálának, midőn az ajtóban állá és a capitóliumot szentelé; a mit nem hallottnak szinlelvén, az áldozati vers ünnepélyes szavait elmondotta; nem zavarta jajjaival a könyörgést s fia nevének hallatára Jupitert engesztelte. Azt hitted volna, hogy végének kell lennie azon keservnek, mely első napján, első rohamában sem vonta el az atyát a nyilvános oltároktól s a kegyes imádkozástól. Bizonyynyal méltó volt az emlékezetes áldozattételre, méltó a legfőbb papi-tisztre, a ki az isteneket még haragjokban sem szünt meg tisztelni. Hanem azért a mint hajlékába visszatért, könnyyel telének meg szemei, siralmas szavakat ejtett s végezvén, a mit a holtak iránt teljesíteni szokás vala, ismét ama capitóliumi arczot öltötte.²⁸

Paullus, dicső diadalmenetének ama napjai körül, midőn kocsija előtt Persest, e hirneves királyt, kötözve hajtotta, két fiát adta örökbe; a kiket magának megtartott, azokat eltemette. Minők lehetek a megtartottak, midőn az oda kölcsönöztek között Scipio vala? A római nép nem nézte megindulás nélkül Paullus üres kocsiját.²⁹ Ő mindazáltal beszédet tartott s hálát adott az isteneknek, hogy ohajtása teljesült. Mert azért imádkozott, hogy ha nagyszerű győzelméért valamely áldozatot kíván az irigység,³⁰ ez inkább az ő, mint a közönség kárával rovassék le. Látod-e mily nagy lélekkel túrt? Megfosztatásán örvendett. Vajon kit indíthatott volna meg inkább ez a nagy változás? Vigaszát s egyszersmind segítségét is veszíté: mindazáltal nem láthatta Perses szomorúnak Paullust.

XIV. FEJEZET.

Miért vezesselek azonban nagy férfiak számtalan példáján keresztül s miért keressek szerencsétleneket? mintha nem nehezebb volna szerencséseket találnom! Melyik s hányadik család állá úgy fen mindvégig, hogy benne valami meg ne zavartatott volna? Vedd elő akármelyik esztendő s idézd fel abban a tisztviselőket, ha tetszik, Lucius Bibulust és Cajus Cæsart: a legellenségesb tisztársak között is egyformának fogod a sorsot látni. - Lucius Bibulusnak, ez inkább jó, mint bátor férfiunak, egyszerre két fia öletett meg, még pedig az egyiptomi katonaság gúnytárgyául; úgy, hogy ez esemény nem kevésbé méltó volt megkönyezésre maga a veszteség, mint annak okozói miatt. Bibulus mindazáltal, a ki hivatalkodása egész éve alatt, tisztársa irigysége miatt, otthon rejtőzködött, mindjárt egy nappal azután, a mint a kettős gyász hírét vevé, szokott s nyilvános foglalkozásai után látott. - Szentelhetett-e már kevesebbet két fiának egy napnál? Oly hamar bevégzé fiai meggyászolását az, a ki a consulságot egy évig gyászolá.

Cajus Cæsar, midőn Britannián keresztül vonult, s szerencsájének az Oceán sem vethetett határt, meghallá, hogy leánya elhunyt, magával vivén a közhaza végzeteit.³¹ Nyilván volt már, hogy s Cnejus Pompejus nem fog más nagyot békén megtúrni a köztársaságban s mértéket szaband a gyarapodásnak, mely sulyosnak látszék előtte akkor is, ha a közjóra növekszik vala:

²⁷ Xenophont.

²⁸ Derült s nyugodt lett, mint előbb a Capitóliumban volt.

²⁹ A kisebb gyermekek a diadalt ünneplő atyával a kocsiban foglaltak helyet.

³⁰ A sors irigysége, mely csakhamar búval zavarja az örömekeket.

³¹ Mert halálával vége lőn az egyetértésnek.

mindazáltal harmadnap mulva fővezéri tisztét teljesíté s oly hamar legyőzte fájdmát, mint mindeneket le szokott.

XV. FEJEZET.

Miért hozzam fel előtted több Cæsar temetkezéseit? a kiket olykor-olykor, úgy látszik nekem, azért csapkod a sors, hogy így is használjanak az emberiségnek, azt példázván, miként még azok sem tartják úgy hatalmokban saját sorsokat, mint a másokét, a kikről azt mondják, hogy istenektől származtak s isteneket nemzenek.

Az istenült Augustus elvesztvén gyermekeit, unokáit, a Cæsarok csoportjának elfogyta után, örökbe fogadás által támogatta kipusztult házát. Mindazáltal erős lélekkel túrt, mintha már az ő ügyéről volna szó, a kinek leginkább állá érdekében,³² hogy az istenek ellen senki ne panaszkodjék.

Tiberius Cæsar azt is, a kit nemzett, azt is, a kit örökbe fogadott, elveszté: ő mindazáltal szószékről dicsőíté fiát s ott állá a közszemlére kitett holttest mellett, csupán egy fátyolt terítvén közbe, mely a főpap szemei elől a halottat elfödje és mig a római nép siránkozott, neki arcza sem mozdult: megmutatta az oldala mellett álló Sejanusnak, mily nyugodtan tudja elveszteni övéit.

Látod-e, mily bőséggel vannak igen nagy emberek, a kikre nézve ez a mindeneket lesújtó csapás kivételt nem tőn, a kikben annyi sok lelki jó, annyi sok dísz vala nyilvánosan és magánosan egybehalmozva? De tudni való, hogy egész világon jár-kél ama vihar s válogatás nélkül pusztít és űz mindeneket, mint sajátjait. Kérj számat csak egyesektől: senki sem születhetett bánatlanul.

XVI. FEJEZET.

Tudom, mit mondasz: «felejtéd, hogy nőt vigasztalsz; férfiak példáit hozod elő.» De hát ki mondhatná azt, hogy a természet mostohán bánt a női tehetségekkel s az ő erényeiket szűkre szorítá? Ép olyan ő bennök, hidd el, az erély, ép olyan (ha tetszik) a képesség a tisztos dolgokra, a törődést s a fájdmát, ha megszokták, szintugy túrik. Mely városban mondjuk ezt, jószágos istenek!/? Abban, a melyben a rómaiak nyakáról Lucretia és Brutus dobták le a királyt. A szabadságot Brutusnak, Brutust Lucretiának köszönjük. Abban, a melyben Clœliát, a ki az ellenséget és a folyamat megvetette,³³ tündöklő bátorságáért csaknem a férfiak sorába számítottuk. Lovagszobron ülve, a szent úton, a legnevezetesb helyen, azt hányja szemökre Clœlia párnásszékre hágó ifjainknak,³⁴ hogy ők azon városban tesznek így, melyben még a nők alá is lovat adtunk.

Ha női példákat akarsz hallani, kik övéik vesztét erős lélekkel túrték, nem fogom házról házra keresni: egy családból a két Corneliát mutatom fel előtted. Az egyik a *Scipio* leánya, a Gracchusok anyja volt. Tizenkétszer szült, ugyanannyiszor temetett. Könnyű volt dolga ama többiekre nézve, kiknek sem születését, sem elvesztését meg nem érzé a haza; Tiberius Gracchust és

³² Mint a ki szintén az istenek közé volt számítandó.

³³ Clœlia, a római nő, kezes volt az ellenség (*Porsenna*) táborában; onnan megszökve s másokat is magához véve, lóháton uszott át övéihez a Tiberisen. Emlékezetére lovagszobrot állítottak a *Via Sacrán*.

³⁴ Utczai hordszék (kólya), mely kényelmesen ki volt párnázva.

Cajust, kiket még az is nagy férfiaknak fog vallani, a ki őket jóknak nem tartja, megölve is, eltemetetlen is látta: mégis, azoknak, a kik vigasztalták s szerencsétlennek mondták, így felelt: sohasem fogom boldogtalannak mondani magamat én, a ki a Gracchusokat szültem.

Cornelia, Livius Drusust, a jeles tehetségű, kitűnő ifjút, a ki a Gracchusok nyomain járdalt, annyi törvény meghiúsításával fel sem fedezett gyilkos által, saját házi körében kivégezve veszíté el: mindamellet fiaának keserves és meg nem boszult halálát oly nagy lélekkel tűrte, a milyennel az a törvényeket hozta vala.

Ki fogsz immár békülni a sorssal, Marcia, hogy ő ama nyilatkat, melyeket a Scipiokra, a Scipiok anyjaira és fiaira lövellett, melyekkel Cæsarokat sujtott, tőled sem tartotta vissza. - Az élet különféle csapásokkal teljes és nyugtalanított, melyek tartós békét senkinek, sőt pihenést is alig engednek. Négy gyermeket hoztál világra, Marcia. Ugy mondják, egy nyíl sem esik le sükertelen, melyet sűrű csoportba lőttek. Csoda-e, ha ily nagy sokaság³⁵ nem vonulhatott el irigység s veszteség nélkül? - Ámde annál igaztalanabb volt a sors, hogy fiaidat nemcsak elragadta, hanem ki is válogatta! Mindazáltal sohasé mondd azt méltatlanságnak, mikor a hatalmasabbal egyenlőn osztakozol: meghagyott neked két leányt s azok unokáit és magát azt is, a kit most, az elsőről elfelejtkezve,³⁶ leginkább kesergsz, nem vivé el egészen. Van utána két leányod, a kik, ha rosszul tűrsz, nagy terhek, ha jól, nagy vigasztalások. Oda vezérle a sors, hogy midőn őket látod, fiadra gondolj, ne fájdalmadra. A földmives, - ha már ki vannak döntögetve a fák, melyeket vagy a szél tépett ki gyökerestül, vagy a vihar gyors rohamában összecsaparva tört ketté, - a fenmaradt sarjat ápolgatja s az elveszettek magvait és ágait ültetgeti: és ime, (mert valamint a kártételben, úgy a gyarapításban is gyors és serény az idő) az elveszetteknel csakhamar szebbek nőnek fel. - Metiliusod e leányaival pótolod most őt s töltsd be az üres helyet. Egy fájdalmit kettős vigasztalással könnyíts. Természete ugyan a halandóknak, hogy semmi sem kedvesb előttök, mint a mit elvesztettek; igaztalanabbak vagyunk a megmaradottak iránt, az elvettek utáni epekedésből: ámde ha meg akarod mérni, mily igen kedvezett neked a sors még dühöngésében is, tudni fogod, hogy többel birsz, mint csak vigasztalással. Tekints annyi unokáidra, két leányodra.

XVII. FEJEZET.

Mondjad azt is, Marcia: «megindítna, beszéded ha kinek-kinek erkölcsiéhez lenne mérve sorsa s a jókat sohasem érnék csapások: most azt látom, hogy jók és rosszak különbség nélkül s egyformán sujtoltatnak. Bizony nehéz elveszíteni az ifjút, a kit felneveltél, a ki már apjának, anyjának támasza s dicsekvése volt!» - Ki mondja azt, hogy nem nehéz? Ugyde emberi dolog. Arra születted, hogy veszíts, hogy elveszsz, hogy remélj, félj, másokat s magadat nyugtalanítsd, a halált rettegéd is, óhajtsd is, és a mi legrosszabb: soha se tudd, hányadán vagy.

Ha valaki a Syracusába indulónak azt mondaná: jövendő utazásod minden kellemetlenségét, minden gyönyörét ismerd meg előbb, azután úgy hajózz el. A miken csudálkozhatol, im ezek: látni fogod először is magát az Italiától egy tengerszoros által elszakított szigetet, melyről tudva van, hogy egykor a száraz földhöz tartozott; gyorsan berohant abba a tenger és:

«*Elmetszé Italiától a nyugati partot*»: látni fogod azután (mert hiszen szabad lesz tengersovár szemedet legeltetni ama mesés Charybdist, mely sima addig, míg a déli szél nem bántja, de ha az egy kissé erősebben fú, nagy és mély tátongással elnyeli a hajókat. Látni fogod a versek által igen híressé vált Arethusa-forrást, fenéig átlátszó fénylő vizével, a mint a leghidegebb

³⁵ Gyermekeid sokasága.

³⁶ Előbb elhalt fiáról.

hullámokat ontja, már akár kezdetben ott fakadva találta, akár a tengerek alá lesüllyedt s a rosszabb víz vegyülésétől megóvott tiszta folyam adta vissza azokat. Látni fogod a kikötőt,³⁷ mely legbiztosabb mindazok között, melyeket hajók védelmére a természet alkotott, vagy emberi kéz épített, oly biztos, hogy hozzá még a legnagyobb viharok sem férnek. Látni fogod, a hol Athenæ hatalma megtörött,³⁸ a hol az a sziklába vágott, végtelen mélységű kőbányai börtön annyi ezer foglyot zárt vala magába: magát a roppant várost, mely több öroronnyal bir, mint sok város határai: a leglangyosabb telet s egy nappalát sem a nélkül, hogy nap ne sütne; de midőn mindezt tapasztalandod, az ártalmas és egészségtelen nyár megrontja a téli évszak jótéteményeit. Ott lesz a zsarnok Dionysius, a szabadság, az igazság és a törvények végveszedelme, a ki uralomra vágyik még Plátó után is,³⁹ életre még száműzetés után is: némelyeket meg fog égetni, némelyeket megostoroz, másokat csekély sértésért lenyakaztat, férfiakat s nőket bujaságra serkent és a királyi féktelenkedők undok nyájában kicsiség lesz egyszerre kettővel is párosulni.

Meghallád, mi vonzhat, mi riaszthat el: ennélfogva vagy hajózz, vagy maradj.

E rajzolat után, ha valaki azt mondta volna, hogy be akar menni Syracusába, lehetne-e eléggé igazságos panasza bárki más, hanemha önmaga ellen, mint a ki nem véletlenül esett, hanem tudva, látva jutott azok közé?

Mindnyájunknak azt mondja a természet: én senkit sem csalok meg; ha fiaikat szülsz, lehetnek azok szépek, lehetnek rútak: és ha talán számosan születnek, közülök valamelyik ép ugy lehet honmentő, mint honáruló. Nincs miért letenned a reményről, mely szerint oly nagy méltánylásban részesülendened, hogy átkozni téged senki sem mer miattok; de tedd fel azt is, miként oly gyalázatosakká fognak válni, hogy az magadnak átok leend. Nem lehetetlen, hogy ők adják meg neked a végtisztességet s hogy gyermekeid fognak dicsérve emlegetni: de ugy légy készen, mintha te fognád őket máglyára helyezni gyermek, ifju, vagy vén korukban. Az évek ugyanis nem határoznak; mert minden temetés keserves, a melyet szüle kísér. - Im ezen kitűzött szabályok után, ha gyermekeket szülsz, minden kárhoztatás alól felmented az isteneket, mint a kik neked semmit sem ígértenek.

XVIII. FEJEZET.

Alkalmazzuk tehát e képhez az egész életbe való belépést.

Syracusa meglátását illető elhatározásodra nézve előadtam azt is, a mi gyönyörködtethet, azt is, a mi kedvetleníthet. Gondold, hogy születésednél fordulok hozzád tanácsommal. Be fogsz lépni egy istenekkel s emberekkel közös világba, a mely mindent magában foglal, bizonyos örök törvényekhez van kötve s az égiek tisztében fáradatlanul forgolódik. Látni fogsz ott számlálhatlan csillagokat, csudálni fogod, hogy mindent egy csillagzat tölt el, hogy a nap naponkénti futásával a nappal és az éjjel idejét jelöli, az évenkéntivel a nyarat és a telet osztja el egyenlően. Látni fogod utána a hold éjjeli feltünését, a mint a testvéri találkozásoktól szelid, gyenge fényt kölcsönöz s most elrejtőzik, majd egész arczával a föld felé fordul, telve-fogyva változó s legközelebbi mivoltához soha sem hasonló. Látni fogsz öt csillagzatot, melyek különböző utakon futnak s az ellenkező irányba rohanó világra tündökölnék: ezek bármi csekély mozdulatától függ a népek sorsa s a legnagyobb és a legkisebb dolgok is akként

³⁷ A syracusait.

³⁸ Syracusa mellett Nicias és Demosthenes vezérek alatt.

³⁹ A ki őt arról lebeszélni igyekezett.

alakulnak, a mint a jó vagy a rossz csillagzat járt. Csudálni fogod az egybetorlódott felhőket, a lehulló vizeket, a szikszakos villámokat és az ég döngését.

Midőn a magasban levők szemléletével megelégtelt szemedet le a földre veted, a tárgyak más és amattól különbözőn csudálatos alakja fog megragadni. - Imitt a végtelenbe nyuló mezők elterülő síkjai; amott a nagyszerű s havas tetőkkel emelkedő hegyek magasba meredő ormai; a folyóvizek lezuhogása, s az egy forrásból napkelet és napnyugot felé ömlő patakok, az emelkedett csúcsokkal intő ligetek, s a sok erdő, állatjaival s a madarak különhangú összadalával. Különböző fekvésű városok, s a vidék akadályai által elkülönített nemzetek, melyek közül némelyek magas hegyekre vonulnak, másokat vizpartok, tó, völgyek, mocsár környeznek; a mivelés által gyarapított vetés, a mivelés nélkül is termékeny bokrok, a réteken a csermelyek szelid futása, a kellemes öblök, a kikötőkké alakult tengerpartok, a sík tengeren elszórt szigetecskék, melyek helyzetökkel a különböző tengereket jelölik. - Hát a drágakövek és gyöngyök ragyogása s a rohanó zuhatagok hulláma között a homokkal folyó arany és a föld s ismét a tenger közepén világló tűzfáklyák s a száraz föld köteléke, az Oczeán, mely a népek együttlétét hármassal metszi külön s iszonyú féktelenséggel duzzadoz?! Látni fogsz e nyugtalan és szél nélkül is hullámozó vizekben szörnyű és a földieknél sokkal nagyobb állatokat, melyek közül némelyek nehézkesek s idegen segítséggel mozognak, - némelyek serények és a gyorsított evezőknél is sebesebbek, - némelyek a hullámokat nyeldesik s a mellettök hajózók nagy veszedelmére kifuválják. Látni fogsz itt hajókat, melyek nem ismert tájakat keresnek. Látni fogod, hogy az emberi merészség mindent megkísérel s a törekvőknek szemlélője is, társa is leszesz; tanulni és tanítani fogsz mesterségeket, melyek közül némelyek képezik, mások díszítik, mások vezérlik az életet. - De ott lesz a test és lélek ezer veszedelme, háború, rablás, mérgezés, hajótörés, az időjárás és a test túlzásai, a kedvesek utáni keserves vágyakozás és a halál, melyről nem tudhatni, vajon könnyű lesz-e, vagy büntetés és kínzás hozza elő.

Gondolkodjál felőle, s fontold meg, mit akarsz. Hogy amabba juss, emezeken kell átmenned. Azt feleled: élni akarsz. Hogy ne? Sőt én azt hiszem, nem járulsz ahhoz, a miből ha valamit elvennének, fájlalnád. Éljen tehát, a mint illik. - Bennünket - így szólsz - senki sem kérdezett meg.⁴⁰ Megfontolták dolgunkat szüléink, a kik bár ismerték az élet mivoltát, bennünket mégis arra hozták.

XIX. FEJEZET.

De hogy a vigasztalásra térjek, lássuk először, mit kell meggyógyítani, azután miképen.

Nyugtalanítja a gyászolót az epekedés az után, a kit szeretett. Ez magában türhetőnek látszik. Mert hiszen a távollevőket s távolleendőket, míg élnek, nem siratjuk, bár a velök társalgás és együttlét egészen el van tőlünk rabolva. Tehát a képzelődés az, a mi bennünket gyötör s minden baj csak akkora, a mennyire azt becsültük. A gyógyszer saját hatalmunkban van. Gondoljuk, hogy ők⁴¹ távol vannak s csaljuk meg magunkat: elküldöttük, sőt, hogy majd követni fogjuk, csak előre küldöttük őket.

Az is nyugtalanítja a gyászolót: nem lesz a ki védjen, a ki megvetéstől óvjon. Hogy a legkevésbé valószínű, de igaz vigasztalással éljek: a mi hazánkban az elárulás több kegyeletet szerez, mint elvon. S az öregséget az elhagyatottság, mely meg szokta döntenit, oly hatalomra emeli, hogy némelyek fiaik gyűlöletét szinlik, gyermekeiktől megválnak s önkezőkkel eszközlők elárulásokat.

⁴⁰ T. i. hogy akarunk-e élni, vagy nem.

⁴¹ Halottaink.

Tudom, mit felelsz: engem nem nyugtalanítanak veszteségeim; mert nem méltó a vigasztalásra, a ki csak oly nehezen tűri fia halálát, mint akármely rabszolgáét s a kihez hozzáfér, hogy fiában ő magán kívül egyebet is tekintsen. - Mi nyugtalanít tehát Marcia? az-e, hogy fiad elhalt, vagy az, hogy nem sokáig élt? Ha az, hogy elhalt, akkor mindig siratnod kellett volna, mert mindig tudta, hogy meghal. Gondold meg, hogy az elhunytat bajok nem érintik s a mik előttünk a más világot borzalmassá teszik, csak mesék. Nem várnak a halottakra sem sötétség, sem börtön, sem lánggal égő folyamok, sem a feledékenység patakja, sem ítélő székek és bűnösök s ama nagy szabadságban ismét valamely zsarnokok. Költők játékaik ezek, kik bennünket hiú rémitésekkel izgattak. A halál minden fájdalomnak oszlatása is, vége is, a melyen túl bajaink nem terjednek, a mely bennünket ama nyugalomba helyez vissza, melyben hevertünk, mielőtt születénk. Ha valaki a megholtakat szánja, szánnia kell a nemszületetteket is. A halál se nem jó, se nem rossz. Mert csak az lehet jó vagy rossz, a mi valami: a mi pedig maga semmi és mindent semmivé tesz, az bennünket semmi sorsnak át nem ad. Mert a rossz és a jó valami anyag körül forog. A sors nem bírhatja azt, a mit a természet magától elbocsátott, sem szerencsétlen nem lehet az, a ki semmi.

Fiad túllépe azon határokon, a melyeken belül szolgaság van. Nagy és örök béke fogadta őt magába: nem bántja a szegénység félelme, nem a gazdagság gondja, nem a kéjtelenség ösztöne, mely a gyönyör által sziveket hervaszt; a más szerencséjének irigylése nem érinti, a magáé nem sürgöli, szemérmes füleit semmiféle szidalmak nem sértik, sem köz-, sem magán-veszély nincs kilátásban; nem függ aggodalmasan a jövő kimenetelétől, mely mindig bizonytalansággal jár. Elvégre ott állapotodott meg, a honnan semmi el nem űzi, a hol semmi nem rettent.

XX. FEJEZET.

Oh saját bajaikat sem ismerők! a kik a halált nem úgy magasztalják, mint a természet legjobb találmányát! a mely akár a boldogságot zárja be, akár a nyomort űzi el, - akár az aggastyán elégtelt s fáradt voltának vet véget, akár az ifjú kort, midőn még jobbkat remélne, virágjában hervasztja el, vagy a gyermekkort a nehezebb lépések előtt szólítja vissza: mindenkire nézve véghatár, sokakra gyógyszer, némelyekre ohajtás, senkire nézve nem becsesebb, mint azokra, kikhez előbb érkezik, mint hívják. - Ez szabadítja fel a szolgaságot az úr akarata ellenére; ez oldja meg a foglyok bilincseit; ez hozza ki börtönből azokat, kiket onnan kimenni a zsarnok hatalom nem engedett; ez mutatja meg a szemökkel és szivökkel mindig hazájokon csügög számüzötteknek, hogy mindegy az, akármik között nyugodjék az ember; ez, mikor a szerencse gonoszúl osztotta el a közdolgozat s az egyenlő joggal szülötteket egymás birtokába adta, mindeneket kiegyenlített; ez az, mely soha semmit sem tett más kénye szerint; ez az, melyben megaláztatását senki sem érezte; ez az, mely senkinek nem engedelmeskedett; ez az, Marcia, melyet a te atyád oly igen ohajtott. Ez az mondom, mely azt eszközölte, hogy születni ne büntetés legyen; mely azt eszközölte, hogy ne omoljan össze a csapások fenyegetése előtt, hogy lelkemet épségben s önuralmában tarthassam meg!

Van hová föllebbeznem. Látom amott a nem is egyfajta, hanem többektől többféle módon gyártott keresztek: némelyek fejökkel a föld felé fordítva függnek, mások gyalázatosan karóba vonattak, másoknak karjait feszíték ki a bitófán. Látom a kinzó szereket, látom a korbácsokat, a tagok és egyes részek külön-külön gépszerzeit: de látom a halált is. Ott vannak a vérengző ellenségek, a gögös polgárok: de ott látom a halált is. Nem nehéz ott szolgálni, a hol meguntuk a gazdát; egy lépéssel szabadságra mehetünk által: az élet sérelmei ellen birom a halál jótéteményét.

Gondold meg, mily nagy jó a kellő időben érkezett halál, s mily sokaknak ártott, hogy tovább éltek! Ha Cnejus Pompejust, a birodalom disztét és oszlopát, Nápolyban a betegség elragadja:

mint a római nép kétségbe nem vont fejedelme halt volna meg. Most pedig egy kis időhaladék tetőpontjáról buktatta őt le. Szeme előtt látta leöletni a légiókat, és azon csatából, melyben első hadi rend a senatus volt, mily szerencsétlen maradvány, hogy maga a vezér életben maradt! Látta az egyiptomi hóhért s a győzők előtt is szentséges testét poroszló kezébe adta, hogy ha sértetlenül hagyatnék is, bánnia kelljen életben maradását; mert mi vala rútabb dolog, mint hogy Pompejus a király jóvoltából éljen?

Ha Marcus Cicero azon időben omlik össze, midőn kikerülte Catilina töreit, melyek a hazával együtt őt is megtámadták: megmentetvén a köztársaság, ő mint annak megtartója, - ha végre leánya koporsóját követi: még akkor is mint boldog ember halhatott volna meg. Nem látta volna a polgárok fejére emelt kardokat, sem a legyilkoltaknak a gyilkosok között szétosztott javait, hogy elveszni is saját javaik által veszszenek; - nem a consuli ragadmányok elárverelését, sem az öldökléseket, sem a nyilvánosan rendezett rablásokat, háborúkat, fosztogatásokat, megannyi Catilinát!

Ha Marcus Catót, a mint Cyprusból a királyi örökség elosztásáról visszatért, benyelte volna a tenger, akár azon pénzzel együtt, melyet a polgárháború zsoldjául hozza, nem járt volna-e jól? Azt legalább megnyerte volna, hogy Cato jelenlétében vétkezni senki se merjen. Most kevés esztendő elhaladása ezt a nem csak saját, hanem a haza szabadsága végett született férfiút arra kényszerítette, hogy Cæsart kerülje, Pompejust kövesse.

Semmi roszt nem okozott tehát neki⁴² a korai halál; sőt minden rosztól szenvedésétől felmentette. - «De mégis felette hamar és idő előtt halt el.» Először is gondold el, hogy még élt volna: fontold meg, meddig élhet az ember legtovább, mily parányi az? Igen rövid időre születve, helyünkről hamar távozandók, szállást készítünk az utánunk szintén ily feltétel alatt érkezőnek. Saját életkorunkról szólok, a mely tudva van, mily hihetetlen gyorsasággal múlik el. Vizsgálj meg a városok évszázadait, látni fogod, mennyire nem sokáig állottak fen még azok is, melyek régiségökökkel dicsekesznek. Minden emberi dolog rövid ideig tartó és mulékony, s a végtelen időnek semmi részét sem foglalja le. Ez a föld, népeivel, városaival, folyóival s övező tengerével, csak egy pontnak vehető a mindenséghez képest: életkorunk egy pontnál is kevesebb, ha az örök időhöz hasonlítjuk, melynek mértéke nagyobb, mint a világé, mert ez amannak körén belül annyiszor megfordul.

Mit használ tehát tovább nyujtani azt, a mi bármennyire növekedjék is, nem sokkal lesz több a semminél? Egyedül akkor sok az, a mit élünk, ha eleget éltünk. Nevezz bár előttem aggastyánokat és emlékezetes vénkorú férfiakat s tarts szemlét az évtizedek és évszázadok felett: mikor a végtelen időre fordítod figyelmedet, semmi különbség nem lesz a legrövidebb és a leghosszabb kor között, ha megtekintvén, mennyit élt valaki, összehasonlítod azzal, a mennyit nem élt.

Aztán nem is idő előtt hunyt el; mert annyit élt a mennyit élnie kellett. Mert nem volt már neki többé mit várnia. Nem egyforma az embereknel a vénség, mint nem az állatoknál sem; némelyek tizennégy év alatt lehanyatlanak s ez azoknál a leghosszabb életkor, a mi az embernél csak kezdet. Kinek-kinek különböző életképesség adatott. Nem fölötte hamar hal az el, a ki tovább nem fogott élni, mint a meddig élt. A véghatár mindenkinek ki van mérve: ott marad az mindig, a hova helyeztetett s szorgalom vagy kegyelem nem mozditja azt tovább: ki-ki önként tudja, hogy azon túl szorgalmát szánt-szándékkal vesztegette. Elérte célját,

«s kimért idejének végére jutott.»

Nincs tehát miért terhelni magadat azzal, hogy tovább élhetett volna. Az ő élete nem közben szakadt meg s évei közé sohasem lépe a balsors. Beteljesül az, a mi kinek-kinek megígértetett. A végzet saját erejével halad, abból a mi egyszer ígérve van, sem el nem vesz, sem hozzá nem

⁴² Fiadnak.

ad: könyörgés, törekvés mind hiában! Mindenki meg fog kapni annyit, a mennyit neki az első nap elkötelezett: mióta a napot először megpillantotta, a halál útjára lépett s végzetéhez közelebb járult; még magok azon évek is, melyek az ifjukurhoz tartozának, az életből vonattak le. - Mindnyájan abban a tévelygésben vagyunk, hogy csak az öregeket és a hajlott korúakat gondoljuk a halálhoz közelíteni; holott mindjárt a csecsemő, az ifju és minden egyéb életkor is oda vezet. - Teljesíti a végzet a maga művét: elveszi tőlünk elmulásunk érzését s hogy a halál annál könnyebben leljen meg, az élet neve alatt rejtőzik. A csecsemőt a gyermekkor alakította magává, a gyermekort a serdülő, a serdülőt az ifjukur, az ifjukort az öregség rabolta el. Még maga a nyereség is, ha jól felszámítod, veszteség.

XXI. FEJEZET.

Panaszold, Marcia, hogy nem élt fiad oly sokáig, mint élhetett volna? Honnan tudod azonban, hogy tovább élnie javára leendett? hogy nem a halál által lőn-e rajta segítve? Találhatsz-e mai nap valakit, kinek körülményei oly jól rendezvék és megalapítvák, hogy időjártával semmitől se kelljen tartania? Az emberi dolgok elmulnak és elenyésznek s életünk egy része sem oly veszélyezett vagy gyöngé, mint az, a mely legkedvesebb. Azért is az igen boldogokra nézve kívánatos a halál, mivel a dolgok ily nagy változékonysága és zűrzavarában semmi sem bizonyos, csak az, a mi elmult. Ki biztosíta téged arról, hogy fiad ama gyönyörű teste, mely a kéjtelgő város szemei előtt is a szemérem leggondosb őrizete alatt tartaték, annyira kikerülheti a betegségeket, hogy a vén korba is sértetlenül fogja átalvinni alakja szépségét?

XXII. FEJEZET.

Gondold el a lélek ezer gyöngeségét. Mert kiváló tehetségek sem vitték által a vén korba a reményt, melyet magokról ifjonta keltének, hanem többnyire elferdültek. Vagy a kései s annál utálatosb kéjtelgés ragadta el s kényszeríté megbecsteleníteni a kitünő kezdetet, - vagy mint dobzódóknak, minden gondjok csak az lőn, mit egyenek, mit igyanak. Vedd ide a tűzvészeket, a bukásokat, a hajótöréseket, az orvosok által okozott kízásokat, a kik élőkötől szedik el a csontokat s egész kezökkel a belrészekbe nyúlnak és a szemérmes részeket sokszoros fájdalommal orvosolják. Ezek után a számüzetést: nem volt a te fiad ártatlanabb, mint Rutilius. A börtönt: nem volt bölcsebb, mint Socrates. A szántsándékos sebbel átütött szivet: nem volt szentebb, mint Cato. Midőn ezeket megfontolandod, tudni fogod, hogy legjobban járnak azok, a kiket a természet, minthogy reájok az élet im ez a zsoldja várt, hamar biztosságba helyezett.

Semmi sincs oly csalékony, mint az emberi élet, semmi oly álnok. Bizony senki sem fogadná azt el, ha tudta nélkül nem adnák. Azért is, ha legnagyobb szerencse nem születni, ahhoz legközelebbinek tartsd, rövid élet után gyorsan az előbbi állapotba helyezettetni vissza. - Idézd fel magadnak azt a keserves időt, midőn Sejanus, atyádat a maga védenczének Satrius Secundusnak ajándékul adá! Megharaguvék reá valamely szabadabb szó miatt, melyet hallgatag nem tūrhetett, hogy *Sejanust a nyakunkra nem is tették, hanem maga mászott reá*. Elhatározták, hogy szobrot emelnek neki a Pompejus színházában, melyet leégése után Cæsar építe ujra. Cordus felkiáltott: *akkor bizony a színház is elvész!* Hát ki is ne háborodnék fel azon, hogy Cnejus Pompejus hamvai fölé Sejanust emelik s a legnagyobb vezér emlékei között a hitszegő katonát szentelik föl? Fölszentelik. Aláírás történik; és a mérges ebek, melyeket, ő, hogy egymaga iránt szelidek s minden más iránt vadak legyenek, embervérrel táplálgatott, elkezdik körülugatni az embert,⁴³ mégpedig parancsra. - Mit tegyen? Ha élni akart, *Sejanust* kelle kér-

⁴³ Cordust.

nie; ha meghalni, leányát. Mind a kettő kérlelhetetlen. Elhatározta, hogy leányát megcsalja. Fürdőt veve tehát és hogy annál inkább áltasson, szobájába vonult, mintha étkezni, és elküldvén a szolgákat, holmit az ablakon kidobott, hogy étkezni láttassék. Azután elmaradt a vacsorától, mintha szobájában már eleget evett volna: ezt tette a másik, ezt a harmadik napon is. A negyediken maga a test elgyöngülése által adott jelt. Megölelvén azért tégedet: *«kedves leányom - úgy mond - egész életemben ez egyet titkoltam el tőled; én a halál útjára léptem s már csaknem a felén állok. Nem kell engemet visszahívnod, s képes sem vagy arra.»* - És így minden világosságot eltilta magától és sötétbe rejtőzött. Tudomásra jutván eltökélése, közörvendezés lőn a miatt, hogy az éh farkasok torkából ki van véve a zsákmány. A vádlók, *Sejanus* ösztökélésére, a consulok ítélőszéke elé járulnak, bepanaszolják, hogy *Cordus* meghal s felszólalnak az ellen, a mire önmagok kényszeríték: annyira menekülni látszék előttök *Cordus*. Az a nagy dolog forgott kérdésben: vajon halál által elveszhetnek-e a vádlottak?⁴⁴ Mig tanácskoznak, mig a vádlók ismételve megjelennek, ő maga-magát felmentette.⁴⁵

Látod-e, *Marcia*, a mostoha idők mily viszontagságai törnek elő véletlenül? Sirsz-e, hogy a tieid közül valakinek meg kellett halnia?⁴⁶ Csaknem szabad sem volt.⁴⁷

XXIII. FEJEZET.

Azon kívül, hogy az egész jövő bizonytalan s inkább rosszra fordulta bizonyosabb, könnyebb az út az égiekhez, ha lelkeink az emberi érintkezéstől hamar megválnak. Mert kevesebb salakot és nyügöt szedtek magokra; mielőtt felvitetnének s a földi életet felségesebb alakba olvasztanák, megszabadulva, könnyebbulten repülnek vissza eredetükre s bármi legyen is az,⁴⁸ feloldoztatva könnyebben usznak rajta keresztül. Nagy lelkeknek soha sem is kedves a testben időzni: kiszállni, kitörni ohajtanak, nehezen tűrik e szorongást, a végtelen fenségben bolyonganak s megszokták a magasból kicsinyleni az emberi dolgokat. Ezért van, hogy *Plátó* felkiált: a bölcs lelke egészen a halál felé hajlik, ezt akarja, ezen gondolkodik, a vég felé törekedvén, mindig e vágytól ragadtatik!

Hát te, *Marcia* midőn láttad ez ifjuban az öreghez illő okosságot, a minden gyönyörnek ellenálló, megjavult, hiba nélküli szívet, mely a gazdagságot fősვნყség nélkül, a hivatalokat dicsvágy nélkül, a gyönyört kéj jelgés nélkül, kívánta: azt hitted-e, hogy sokáig maradhat ő illetlenül a tiéd? A mi tetőpontjára jutott, közel van a bukáshoz. A tökéletes erény elvonja, kiragadja magát szemeink elől s nem várják az idő végét, a mik annak már elején megéredtek. A tűz mennél tisztábban lobog, annál hamarább kialszik; tartósabb az, a mely szívós és nehézkes anyagból rakatva s füsttől lepetve, homályból világol, mert épen azon ok tartóztatja, a mely rosszul táplálja. Így a tehetségek is mennél fényesebbek, annál kevesb ideig tartók. Mert a hol növekedésnek helye nincs, ott szomszéd a hanyatlás. *Fabianus* beszéli, a mit a mi szüleink is láttak, hogy Rómában egy nagy, férfiúi természetű gyermek volt, de hamar elmúlt, s minden okos ember megmondá, hogy rövid időn meg fog halni; mert nem juthata el azon életkorra, melyet megelőzött. Ekként közeli vész jele az érettség s bekövetkezik a vég, mihelyt a gyarapodás megszűnt.

⁴⁴ Azaz: szabad-e nekik önkéntes halállal halni úgy, hogy vagyonaik bántatlanul hagyassanak?

⁴⁵ Meghalt.

⁴⁶ Fiadnak.

⁴⁷ Atyádnak.

⁴⁸ T. i. az átmenet a jövő életre.

XXIV. FEJEZET.

Kezdjed öt erényei, nem éveit után mérni: elég sokáig élt. Árván maradva, gyámok gondviselése alatt volt tizennégy éves koráig; anyja gyámsága alatt mindig: bár saját házi istenei voltak, a tiedet elhagyni még sem akarta. Termet, szépség, s egyéb testi tulajdonnál fogva is hadi szolgálatra születve, vonakodott a katonaságtól, nehogy tőled eltávozzék. Gondold meg, Marcia, mily ritkán látják gyermekeiket azok, kik külön családban élnek; - vedd figyelembe, hogy az anyákra nézve mindazon év elvész és magányban telik, melyek alatt fiaik a hadsereg-nél tartózkodnak: meg fogod látni, hogy sokra megy az az idő, melyből te semmit sem vesz-tettél el. - Soha sem távozott színed elől; szemeid előtt folytatta tanulmányait s kiváló elméjével utolérte volna nagyatyját, ha nem gátolja a szerénység, mely sokak haladását hallgatással nyomta el. A legkritkább ifju léte, a férfiakat megrontó hölgyek oly nagy seregében egyet sem jogosíta reményre és midőn némelyek szemtelensége a megkisérlésig vetemedett, elpirult, mintha vétkezett volna azzal, hogy tetszett. Erkölcsének im e szent volta tette azt, hogy még gyermekkorában méltónak látszék a papi hivatalra, kétségkívül anyja kérelme folytán; de anyjának sem lett volna hatása, csak mint jó jelölt mellett.

Im ezen erények szemlélésével csüggj fiadon, mintha csak jobban ráérne most veled lenni. Most semmi sem szólítja el: soha sem lesz aggodalmadra, soha keserüségdre. Azt az egyet, a mit ez oly jó fiuban megsirathattál, megsirattad: a többi a változás alól ki van véve, gyönyörrel teljes, csak tudjad fiad társaságát élvezni, csak értsed, mi volt ő benne a legbecsesebb. Fiadnak csupán képmása veszett el s hozzá nem igen hasonló ábrázolatja; ő maga pedig már most örök és jobb állapotban levő, idegen terhektől ment és önmagára hagyatott. Ezek a cson-tok, melyeket idegektől körülzöve látsz, ez a ránk simuló bőr, ez arcz és ezek a szolgálattelvő kezek s mindaz, a mivel be vagyunk hálózva, csak a lélek bilincsei és ködburkai. Ezek a lelket eltakarják, elhomályosítják, megfertőztetik, önmagától és az igazságtól eltérítik s tévelygésekre viszik: e súlyos testtel mindig azért kell harcolnia, hogy el ne vonassék s le ne sülyedjen; oda törekszik, a honnan el van bocsátva; ott örök megnyugovás várja őt, míg e zavaros és sűrű tárgyak közül tisztákra és világosakra tekint.

XXV. FEJEZET.

Nincs hát miért futnod koporsójához; leghitványabb s önmagának is legalkalmatlanabb részei hevernek ott: csontjai és hamvai; nem inkább az ő részei ezek, mint a ruha s a test más takarója. Szeplőtlenül s a földön semmit sem hagyva távozott el és mindenestül kirepült: és felettünk egy kissé megállapodván, mig megtisztul s a hozzá tapadt fogyatkozásokat és az egész halandó élet mivoltát levetkezi, azután a magasba emelkedett, a boldog lelkek között futos s magába fogadta őt a szent gyülekezet, a Scipiók és a Catok, a kik szintén megvetették az életet s a halál jótéteménye által lettek szabadokká. Ott a te atyád, Marcia, bár ott mindenki mindenkivel rokon, magához veszi az uj fénynek örvendő unokáját s a szomszéd csillagok járására tanítgatja: nem sejdítésekéből, hanem mindent lényegéből ismerve, örömet avatja be a természet titkaiba. S valamint kedves az idegen előtt az ismeretlen városok mutogatása: olyan az égiek okáról tudakozó előtt a családi tolmács. Örvendő pillantását az alatt fekvő földre lövelleni, mert gyönyörködtet a magasból tekinteni vissza az elhagyottakra.

Ugy viseld tehát magadat, Marcia, mintha atyád és fiad szeme előtt volnál, kik nem a te általad ismerttek többé, hanem sokkal felségesebbek és a legmagasabb helyzetűek: pirulj minden alacsony és közönséges dologtól s attól, hogy jobbra változott kedveseidet sirassad.

Az örökkévalóságban, a végtelen szabad téren elbocsátva, nem rekesztik őket külön a közben ömlő tengerek, sem a magas hegyek, sem az alacsony völgyek, vagy a zátonyok bizonytalan gázlói. Ösvényeik mindenfelé nyíltak, könnyen mozdulók, akadálytalanok, egymásba futók s csillagokkal elegyítettek.

XXVI. FEJEZET.

Gondold azért, Marcia, hogy atyád, kinek tekintélye oly nagy volt előtted, mint fiad előtt a tied, nem azzal a lélekkel, melylyel a száműzöket maga örökre száműzé,⁴⁹ hanem annyival fenköltebb lélekkel, a mennyivel önmaga fenségesebb, így szól hozzád amaz égi magasságból: «Miért búsongasz ily sokáig, oh leányom? Miért vagy ennyire ismeretlen az igazsággal, hogy rossznak tartod fiadra nézve azt, mikor ő az életet megunva, maga vonult őseihez? Nem tudod-e, mily viharokkal zavar fel a sors mindeneket? mennyire nem mutatta az magát jónak és nyájasnak, hanemha azok iránt, a kik vele legkevésbé szövethettek? Nevezek-e előtted királyokat, a kik legboldogabbak leendettek, ha a bekövetkező veszélyek elől korábban ragadja el őket a halál? vagy római vezéreket, a kiknek nagyságából semmi sem hiányzik, ha életökből valamit levonandasz is? vagy igen híres és nevezetes férfiakat, a kik hadi szablya sujtására alkotott nyakkal termettek? Tekints atyádra és nagyatyádra. Ő idegen hóhér önkénye alá került: én magam iránt senkinek semmit meg nem engedtem s tápszerektől eltartózkodva, megmutatám, mily bátor és mily erős lélekkel irtam vala. Miért siratják hajlékunkban legtovább azt, a ki legszerencsésebben hal meg? Egybegyülünk mindnyájan és látjuk, hogy sűrű éj környez titeket. Nálatok, a mint ti vélekedtek, semmi sincs kívánatos, semmi felséges, semmi tündöklő; minden csak alacsony, nehézkes, szorongó s a mi fényünknek csak némi részét szemlélő. Minek említsem, hogy nem dühöngenek itt meg-megütközö hadseregek, sem hajókat nem rombolnak hajók, apagyilkosság nem készül, gondolatban sem fordul meg; törvényszék nem zajong naphosszat perpatvaroktól: semmi sincs homályban, az elme nyílt, a sziv kitarva, az élet nyilvános és köz, valamint minden időnek képe és története is? Örömemre szolgált összeszedni egy évszázad történeteit, melyek a világ szélső részén kevesek között mentek véghez: itt annyi évszázadot, annyi korszak foglalatját és sorozatát szabad látnunk, a mennyi év csak létezik; szabad szemlélnünk a keletkezendő, szabad a romba dőlendő országokat, a nagy városok elhanyagolását és a tenger uj folyásait. Mert ha vigasztalására lehet keservednek a közvézset, semmi sem fog ott állani, a hol áll. Mindent ledönt és magával ragad az enyészet: nemcsak az emberekkel (mert hányad része ez véletlen hatalmának!), hanem a helyekkel, a tartományokkal, a világrészekkel is játszik az. Sok hegyet alá sülyeszt, másutt uj sziklákat emel magasra, tengereket nyel bé, folyamokat térít el s a nemzetek közlekedését megszakasztván, az ember-nem társas együttlétét felbontja. Néhol roppant földnyílásokba sülyesztí a városokat, földrengéssel rázkódtat, dögvészes párázatot bocsát a mélységből s árvizzel borít minden lakó vidéket, kiöl minden állatot az elmerült világon s iszonyú tüzekkel perzseli és gyujtogatja fel mindazt, a mi mulandó.

És mikor eljövend az idő, hogy az ujhodni akaró világ elhamvadjon, önerejökkel fogják gyilkolni egymást mindenek; a csillagok csillagokba ütöznek és minden elem meggyuladván, az, a mi most szép rendben tündökölt, azonegy tűztől fog égni. - Mi is, boldog lelkek s az örökkévalóság részesei, mikor istennek úgy fog tetszeni, hogy ezeket ismét osszerontsa, mindenek elmulván, a roppant dőledék csekély pótlékául, az ő elemekbe térünk vissza. Boldog a te fiad, Marcia, a ki mindezeket már ismeri!»

⁴⁹ T. i. ama korszak általa írott történetében megbélyegezte.

SZEMELVÉNYEK SENECA LEVELEIBŐL.

1.

Életünk nagy része rosszul cselekvéssel, legnagyobb része semmit cselekvéssel, egésze nem a kellő cselekvéssel mulik el.

2.

A mi az életből hátunk mögött van, az már a halálé.

3.

Az élet míg halogatjuk, elfut.

4.

Nem tartom szegénynek azt, kinek elég, a mi kevéssel bír.

5.

Sok író és mindenféle könyv olvasása bizonyos terjengéssel és állhatatlansággal jár. A ki életét vándorlással tölti, azzal az történik, hogy sok szállást talál, de semmi (állandó) barátságot. Bizonyos szellemeknél késlekedned és magadat bele élned szükséges, ha valamit nyerni akarsz tőlök, a mi lelkedben híven megmaradjon. Sehol sincs az, a ki mindenütt van.

6.

Nem heged be az a seb, melyet gyógyszerekkel gyakran háborgatnak. Nem erősödik meg az a növény, melyet gyakran áthelyeznek.

7.

Nem az a szegény, a ki kevéssel bír, hanem az, a ki többet kíván.

8.

Ha olyat vélsz barátodnak, a kinek nem hiszesz annyit, mint önmagadnak: igen csalódsz s nem ismered jól az igaz barátság erejét.

9.

Sokan a halál félelme és az élet gyötrelmei között nyomorultan hányódnak; se élni nem akarnak, se halni nem tudnak.

10.

Megszünsz félni, ha remélni megszűntél.

11.

Bennünket mind a jövő, mind a múlt gyötör. Csupán a jelen miatt senki sem boldogtalan.

12.

Ha a bölcseséget oly kikötéssel adnák, hogy magamba rejtve tartogassam s ne nyilvánítsam: visszautasítanám. Társ nélkül semmi jónak bírása nem kedves.

13.

Az ember többet hisz szemének, mint fülének. Tanítás által hosszú az út, példák által rövid és hathatós.

14.

Ha természet szerint élsz, soha sem lehetsz szegény, - ha vélemény szerint, soha sem gazdag. A természet keveset kíván, a vélemény mérhetlent.

15.

Gazdagság szerzése sokaknál a nyomornak nem vége, hanem csak változtatása volt. Nem csodálom. Mert a hiba nem a dolgokban, hanem magában a lélekben van. Az, a mi a szegénységet súlyossá tette, a gazdagságot is súlyossá teszi. Nincs abban különbség, vajon a beteg lélek gazdagságban sinlődik-e, vagy szegénységben: kíséri azt a maga baja.

16.

Derék dolog meg nem romlani a gazdagság élvezete által. Nagy ember az, a ki a gazdagságban szegény: de biztosabb, a ki gazdagság nélkül van.

17.

Arra kell törekednünk, hogy éljünk. Némelyek akkor kezdenek élni, midőn meg kell szünniök. Némelyek előbb szüntek meg élni, mint élni kezdtek.

18.

Rút dolog mást beszélni, mást érezni: mennyivel rútabb mást írni, mint beszélni?

19.

Naponként meghalunk, mert naponként elvész életünk bizonyos része s még akkor is, midőn növekszünk, fogy az élet. Magát azt a napot is, melyet töltünk, a halállal osztjuk meg.

20.

Az erős és bölcs ember, nem kiszökni, hanem kimenni tartozik az életből.

21.

Sokan vannak, kik az életet nem keservesnek, hanem fölöslegesnek ítélik.

22.

A halál megvetését tárgyalván, Cato példájára hivatkozik Seneca: Hogyne beszélnek Catoról, a ki amaz utolsó éjtszakán Plato könyvét olvasta, feje mellé helyezvén kardját? Két eszközzel gondoskodott végszükségében: egyikről, hogy *halni akarjon*; másiktól, hogy *halni lehessen*. Rendbe hozván tehát dolgait, a mint azok végökre jutva s romba dőlve, rendbehozhatók valának, azt vélte eszközlendőnek, hogy senkinek ne legyen módjában Catót megölni, vagy megtartani, - s kivonva kardját, melyet ama napig minden vértől tisztán megőrzött, így szóla: «Mitsém nyertél azzal, oh szerencse! hogy minden törekvésemnek utjába álltál. Nemcsak a magam, hanem hazám szabadságaért harcoltam s nem azért küzdöttem oly kitartással, hogy szabadon, hanem hogy szabadok közt éljek. Most, mivel az emberiség ügye gyászra fordult, hadd vonuljon Cato biztos helyre!» Aztán testén halálos sebet ütött, melyet midőn az orvosok bekötöztek, mivel vérét s erejét veszíté, ő most már nemcsak Cæsar, hanem önmaga ellen is haragra gerjedve, saját kezét meríté sebébe s minden zsarnokságot megvető nemes lelkét nem kibocsátotta, hanem kidobta magából.

23.

Számláld meg éveidet: s szégyenleni fogod azokat akarni, melyeket mint gyermek akartál.

24.

Csak az erény nyújt tartós és biztos örömet: ha valami akadály fordul is elő, az csak felhöként jó közbe, mely a nappal soha le nem győzi.

25.

Soha sem akartam a népnek tetszeni; mert a miket én tudok, azokat nem helyesli a nép; a miket a nép helyesel, azokat én nem tudom. - Mert vajon ki tetszhetnék a népnek, a kinek az erény tetszik? A nép-kegy gonosz utakon szereztetik.

26.

Az aljasak szeretetét csak aljas módon nyerhetni meg.

27.

Ha mindeneket meg akarsz hódítani magadnak, hódolj meg a józan észnek. Sokakon fogsz uralkodni, ha feletted a józan ész uralkodik.

28.

Rút dolog, nem menni, hanem vitetni és hirtelen, a körülmények örvényének közepén el-
ámulva kérdeni: hogyan jutottam én ide?

29.

A szükségét ki nem kerülheted: de legyőzheted. Megvan az útja: ezt az utat meg fogja adni a
philosophia: ehhez folyamodjál, ha sértetlen, ha biztos, ha boldog - s végre - a mi a legfőbb,
ha szabad akarsz lenni.

30.

Nem szükség kezünket ég felé emelni, sem az egyházfinak esdekelnünk, hogy bennünket,
mintegy könnyebb meghallgatás végett, közelebb bocsásson az isten-kép füléhez: közel van
hozzád az isten, veled van, benned van. Azt mondom, hogy bensőnkben lakik a szentlélek, jó
és rossz dolgaink figyelője és őre: ez, a mint mi ő vele bánunk, úgy bánik velünk. Egy jó
ember sincs isten nélkül. Avvagy emelkedhetnék-e valaki a szerencse fölé, hanemha az ő
segélyével? Ő ad nagyszerű és fenséges tanácsokat...

31.

Nem létezhet oly nagy dolog (a lélek csodás működése és ereje) az istenség gyámolítása
nélkül. Ennélfogva saját nagyobb részével ott van az, honnan alászállott. Valamint a nap
sugara érintik ugyan a földet, de ott vannak, a honnan lebocsáttatnak: így az a szent és nagy
lélek is, mely ide alá küldetett, hogy az isteni dolgokat közelebbről ismerjük, velünk társalog
ugyan, de azért saját eredetéhez van tapadva. Onnan függ, oda néz és oda törekszik; bennünk
mint egy jobb rész tartózkodik.

32.

Mondok valamit, a miből megítélheted erkölcsünket: alig fogsz találni valakit, a ki nyílt ajtó
mellett élhetne. Ajtónállókat lelkiismeretünk s nem kevélységünk állított. Ugy élünk, hogy a
hirtelen meglátás egy a rajta kapással. Mert mi lehet az, a mi elrejtőzik s az emberek szemét
és fülét kerüli? A jó lelkiismeret a tömeget előhívja, a rossz pedig még a magányban is
aggódó és nyugtalan. Ha tisztességes az, a mit cselekszel, hadd tudja mindenki: ha gyalázatos,
mit használ, hogy senki sem tudja, midőn magad tudod?... Oh! te szerencsétlen! ha ezt a tanút
megveted!

33.

Ki hát a nemes? Az a ki természettől erényre termett. Ezt az egyet kell tekintetbe venni.
Hiszen, ha a régiségre hivatkozol, mindenki onnan származik, a hol a semmi végződik. Nem
tesz nemessé a füstös képekkel megtelt csarnok. Senki sem élt a mi dicsőségünk számára: s a
mi előttünk volt, nem a mienk. A lélek tesz nemessé, melynek minden sorsból lehet a szeren-
csén felül emelkednie.

34.

Vén korom előtt arra igyekeztem, hogy jól éljek: vén koromban, hogy jól haljak. Jól halni azonban annyi, mint örömezt halni.

35.

Úgy szedjük össze lelkünket, hogy azt akarjuk, mit a körülmény követel, s főleg végünkre szomorúság nélkül gondoljunk, előbb kell elkészülnünk a halálra, mint az életre.

36.

Hogy eleget éltünk legyen, azt sem évek, sem napok nem teszik. Éltem, kedves Luciliusom! a mennyi elég volt: a halált eléggülten várom.

37.

Valaki mindent megvethet: de mindent senki sem bírhat. A gazdagsághoz legrövidebb út a gazdagság megvetése.

38.

Kedves és nyájas én előttem az elhunyt barátokra gondolás. Birtam őket hogy mintegy elveszítsem: elveszítettem, hogy mintegy birjam.

39.

Úgy látszik nekem, Claranus⁵⁰ élőpéldában adta tudtunkra, hogy a test éktelensége nem rútítja a lelket; de a lélek szépsége megékesíti a testet.

40.

Szoktasd magadat, hogy a halált mind elfogadd, mind - ha a körülmény úgy javasolja - előhivjad. Nincs abban különbség: ő jön-e hozzánk, vagy mi ő hozzá.

41.

Seneca azt bizonyítgatja egyik (70. sz.) levelében, hogy az ember szabadon rendelkezhetik életével, azt, a mikor neki tetszik, szabadon el is veheti, sőt elvenni olykor hasznos, czélszerű, tisztességes, dicsőséges, sőt kötelesség is.

Mert - úgy mond - nem az élésben van a jó, hanem a jól élésben. Annál fogva a bölcs ember annyit él, a mennyit kell, nem a mennyit lehet. Megfontolandja, hol fog élni, - kikkel, mi módon, mit fog cselekedni? Mindig arra gondol, hogy milyen az élet, nem arra, hogy mennyi. Ha sok alkalmatlan s nyugalmat zavaró körülmény fordul elő: elbocsátja azt magától, s ezt nemcsak végszükségben cselekszi, hanem mihelyt gyanússá kezd lenni sorsa, - szorgosan körül tekint, vajon ne szünjék-e meg azon a napon.

⁵⁰ Claranus idétlen külsejű bölcsész volt, - Seneca tanuló társa.

Előbb vagy később halni meg: nem tartozik a dologra. Jól, vagy rosszul halni: ez tartozik. Jól halni, annyi mint kikerülni a rosszul élés veszélyét.

Bolondság, a halál félelme miatt meghalni.

Aztán azt mondja Seneca, vannak bölcsekedők, kik azt állítják, hogy az öngyilkosság nem szabad; el kell várni, míg a természet elhozza a véget. «A ki ezt mondja, nem látja, hogy a szabadság útját zárta el maga előtt. Az örök végzet semmit sem tett jobban, mint hogy egyetlen belépést engedett nekünk az életbe, de kilépést sokat. Hát elvárjam-e akár a betegség, akár az ember kegyetlenkedését, midőn kiléphetek a gyötrelmek közül és legyőzhetem a szerencsétlenséget? Ez az egy az, a miért nem panaszkodhatunk az élet ellen: senkit sem kötelez. Tetszik? Élj. Nem tesz? Szabad visszatérned oda, a honnan jöttél. Hogy főfájásodon könnyíts, gyakran vért bocsátottál magadból: a test gyöngítésére eret vágnak; nem szükség roppant sebet ütni a belrészeken. Tollkéssel nyitható az út ama nagy szabadságra, egy szúrástól beáll a bizton-lét. A meghaláshoz semmi egyéb nem kell, csak akarat.»

A legocsmányabb halál is előbb való, a legtisztább szolgaságnál.

Az a nagy ember, a ki a halált nemcsak hatalmába ejtette, de föl is találta.

A józan ész arra int, hogy ha módodban van, fájdalom nélkül halj meg: ha pedig nem lehet, tedd, a mit lehet, s bármi mód kínálkozik, hogy erőszakot tégy magadon, ragadd meg azt. Dísztelen dolog erőszakosan élni: ellenben igen szép dolog erőszakosan halni.

42.

Nem látszik-e előtted mindenek közt a legoktalanabbnak az az ember, a ki azért sír, hogy miért nem élt ezer évvel ezelőtt? Ép ily oktalan az, a ki azért sír, hogy nem fog élni ezer évvel ez után. Egészen egyértelmű ez: nem leszesz, nem voltál. Mind a két idő idegen rád nézve... A végzet el van határozva és meg van állapítva, s nagy és örök szükségesség vezérli. Oda mégysz, a hova mindenek mennek. Mi van új előtted? Erre a sorsra születted; ez történt atyáddal, ez anyáddal, ez őseiddel, ez minden előtted voltakkal, ez minden utánad jövendőkkel.

43.

Midőn a Latina vián áthaladó Cæsartól halált kért az örök egyike, kinek agg szakála melléig ért: «hát most, - ugy mond - élsz?» Ezt kell felelni azoknak, a kikre nézve szabadító a halál: halni félsz; hát most élsz-e?

44.

Betegségemben a legvégsőig lesoványodva, gyakran rohamot kaptam végit szakítani életemnek: szerető atyám vénsége visszatarta. Mert elgondoltam, nem azt, hogy mily *szívesen* halhatnék én meg, hanem hogy mily *szívesen* nem kívánhatná ő ezt. Azért eltökéltem, hogy élni fogok. Mert néha élni is annyi, mint *hősileg* cselekedni.

45.

A bölcseségről bölcsekedvén, azt mondja Seneca, hogy körülte levő barátai voltak legnagyobb vigasztalására. «Ugy véltem, nem halok meg, midőn ők életben maradnak utánam.» Azt hívém, élni fogok, nem velök, hanem általok. Ugy látszott előttem, hogy lelkemet nem kilehellem, hanem átadom. Nemcsak a betegség, hanem az egész élet gyógyszere ez: vesd meg a halált. Semmi nem szomorít, ha ennek félelmét elkerülhetjük.

46.

A dicsőség az erény árnyéka: azt is kíséri, a ki nem akarná. De mint az árnyék néha elől, néha utól jár: úgy a dicsőség is néha előttünk van s láttatja magát; néha mögöttünk van s annál nagyobb, minél később szűnik meg az irigység.

47.

A nyugalom, tanulás nélkül, halál, s az élő ember temetője. Bölcsességgel kell körülvenni azt a megvívhatlan kőfalat, melyet a szerencse minden fegyverével sértetlenül hagy. Felülmulhatlan helyen áll a lélek, mely a küldölgöket elhagyta és saját erősségébe vonult: minden nyíl alatta hull le.

48.

A bölcsesség az emberi élet tökéletes java: a bölcsészet a bölcsesség szeretete és kívánása. Ez mutatja meg, hová ér el amaz. A bölcsesség és a bölcsészet között nyilván különbség van. Mert nem lehet, hogy egy és ugyanaz legyen az, a mi kíván és a mi kívántatik. Valamint nagy különbség van a fősvénység és a pénz között, mert amaz kíván, emez kívántatik; ép úgy van a bölcsészet és bölcsesség között. Emez ugyanis amannak eredménye és jutalma: amaz jön, emehez mennek.

49.

Mire való a sok hálóterem? Hiszen egyben fekszetek. Nem a tiétek az, a hol nem vagytok. Boldogtalanok vagytok már azért is, mert nem értitek, hogy nagyobb az éhségetek, mint a hasatok. Ezeket úgy mondd másoknak, hogy midőn mondod, magad is meghalljad. - Ugy írj, hogy midőn irsz, olvasd is, mindent az erkölcsökre és az indulatok csillapítására viszonyítván.

50.

Számos embert találtam az emberek iránt igazságosnak: az istenek iránt senkit. Naponként kárhoztatjuk a végzetet: miért ragadta el ezt pályája közepén? miért nem ragadta el amazt? miért terjesztette ki a mind magunkra, mind másokra nézve terhelő vénséget? Ugyan, kérlek, mit gondolsz igazságosabbnak: vajon te engedj-e a természetnek, vagy a természet neked? Nem arra kell törekednünk, hogy sokáig éljünk, hanem hogy eleget. Mert hogy sokáig élj, ahhoz végzet kell; hogy eleget, ahhoz ész.

51.

Oda törekedjünk, hogy valamint az ékszer, úgy az élet is, ne sokra terjedjen, hanem sokat nyomjon. Tettekkel mérjük, ne az idővel.

52.

Valamint kisebb termettel is lehet az ember tökéletes: úgy kisebb idő alatt is lehet tökéletes az élet. Az életkor a külsőségek közé tartozik.

53.

Legyen a törvény rövid, hogy a tudatlanok minél könnyebben megtartsák. Mint egy kibocsátott isteni szózat legyen. Parancsoljon, ne vitatkozzék. Nincs előttem hidegebb, nincs alkalmatlanabb, mint az előbeszédes törvény. Ints, mondd, mit akarsz, hogy tegyek: nem tanulok, hanem engedelmeskedem.

54.

Ép oly kénytelenség elveszni, mint elveszíteni. Ha megértettük, már maga vigasztalás, nyugodt lélekkel veszíteni, a mi veszendő. Minő vigaszt találunk tehát e veszteségek ellen? Azt, hogy tartsuk emlékünkből az elvesztett dolgokat, s ne tűrjük, hogy velük együtt muljék el a gyönyör, melyet belőlök merítettünk. A mit birunk: elraboltatik tőlünk; a mit birtunk: soha. Fölötte hálátlan az, ki midőn veszített, az elvettért mivel sem tartozik.

55.

Legnagyobb veszteség levén az, ha barátodat elveszíted, törekedned kell inkább azon örülni, hogy bírtad, mint azon keseregni, hogy elveszítetted. A fájdalomnak, egyebek közt az a rossz oldala is megvan, hogy nemcsak hiába való, de hálátlan is.

56.

Hidd meg nekem, legnagyobb része azoknak, a kiket szerettünk, bár a sors elrabolta tőlünk, velünk marad. Miénk az az idő, mely elmúlt; semmi sincs biztosabb helyen, mint a mi *volt*. Először is hiába való dolog keseregni, ha a kesergéssel semmit sem használsz. Aztán méltatlan dolog panaszkodni a miatt, a mi egygyel megtörtént és mindenkinek hátra van. A ki valakin azért kesereg, mert meghalt, azt kesergi, hogy ember volt. Mindenkit ugyanazon feltétel kötelez: a ki egyszer születik, hátra van hogy meghaljon. Az a mi az első és utolsó nap közt van, változó és bizonytalan. Ha kellemetlenségeit nézed, a gyermeknek is hosszú; ha gyorsaságát, az öregnek is rövid.

57.

Könnyebben nő a méltóság, mint kezdődik. A pénz is legtovább késik a szegénység körül, míg tőle kiröppen.

58.

Elsorolván az élet különböző gyötrelmeit, így folytatja Seneca: tagadd most, hogy nagy jó-téteménye a természetnek, hogy meg kell halnunk. Föl kell hagyni az élet kívánásával s meg kell tanulni, hogy nem fontos az, mikor tűröd azt, mit valamikor csakugyan túrnöd kell; az a fontos, hogy jól élj, nem az, hogy meddig; mert gyakran abban van a jó, hogy ne sokáig.

59.

Az a nap, melytől mint utolsótól rettegsz, örök születés napja. Rakd le a terhet... Sirsz, nyög-décselsz: maga ez a sirás is születés jele.

60.

Ezután már valami magasabb és felségesebb dologról elmélkedjél. Majd megnyilatkoznak előtted a titkok, eloszlik a homály s minden felől tiszta fény lövel. Képzeld el magadnak, mily nagy lesz a tündöklés a sok egymással egyesült csillagok közt. Árnyék nem fogja zavarni a derült eget. Az ég minden része egyformán fog ragyogni. A nappal és éj az égbolt határai. Azt fogod mondani, hogy sötétségben éltél, midőn egészen és teljesen látandod a fényt, melyet most a legszűkebb láthatáron keresztül, homályosan szemlélsz s mindazáltal oly messziről is bámulsz... Ennek meggondolása semmi aljast, semmi alacsonyot, semmi kegyetlent nem enged megszállani lelkedben.

61.

Jónak véled a gazdagságot? Kínzani fog a szegénység, és - a mi legnyomorultabb dolog - a hamis szegénység. Mert bár sokkal bírj, mindazáltal mivel más még többel bír, te annyival szűkölködőbbnek fogod magadat látni. A legnagyobb rossznak fogod tartani a halált, holott abban semmi rossz nincs, hanem ha az, a mi előtte van: a félelem.

62.

Magad szerzed aggodalmaid okát, itt a reménnyel, amott a kétséggel. Ha jól gondolkozol, vegyítsd egyiket a másikkal: ne remélj kétség nélkül s ne légy kétségbeesett remény nélkül.

63.

Meg kell vetni a gazdagságot: az a szolgaság díja. El kell hagyni aranyat, ezüstöt s minden mást, a mi a boldog hajlékokra nehező. A szabadság nem állhat fenn ingyen. Ha ezt nagyra becsüled, minden egyebet kevésre becsülsz.

64.

Az ember arra született, hogy az életet bevégezze s hogy ez a test nem hajlék, csak szállás, melyet el kell hagynod, mihelyt látod, hogy a gazdának terhére vagy.

65.

Akkor tartsd magadat boldognak, ha örömet önmagadból merítesz; midőn mind abban, a mit az emberek kapkodnak, kívánnak, őrzenek, semmit sem találsz, a mit nem mondom, hogy ohajtánál, de akarnál... Akkor bírod a valódi jót, midőn belátandod, hogy: legboldogtalanabban a boldogok.